

MÜSAVAT

Müsavat Partiyasının tarixi-ideoloji jurnalı 6(10)

MÜSAVAT

MÜSAVAT

85

PARTİYASI

Milli istiqqal hərəkatı, mə'lum olduğu üzrə siniflər fəvqündə bir hərəkatdır. Bu hərəkat millətin müştərək mənafeyini əcnəbi bir istila və ya istismara qarşı müdafiə edir. Halbuki, xalis bir kommunist nəzərində mənfəətləri müştərək bir millət kütləsi yoxdur. Bu günkü cəmiyyətlər onların nəzərində birər kapitalist cəmiyyətlərdən ibarətdir. Bu mülahizə ilə də cəmiyyətlər birər vəhdət təşkil etməkdən uzaqdırlar. Vahid bir cəmiyyət yoxdur. Yalnız biri digəri ilə düşmən və daima mücadilə halında olan siniflər vardır. Bu nöqteyi-nəzərdən baxılırsa bir kommunist, məhkum və müstəmləkə millətlərində olsa belə, milli vəhdət və milli mənfəət uğrunda mübarizə edə bilməz.

М.Ə.Рəsулзадə

БАШ РЕДАКТОР:
Нəсиман ЈАГУБЛУ

Баш редактор муавини:
Сабир МƏММƏДЛИ

РЕДАКСИЈА ҲЕЈ'ƏТИ

Иса ГƏМБƏР
Мəһəммəd КƏНКƏРЛИ
Чəмил УНАЛ
Əһмəd ГАРАЧА
Нијази ИБРАҲИМЛИ
Ариф ҺАЧЫ ЈЕВ
Сулһəддин ƏКБƏРОВ
Нијази МƏҲДИ
Вурғун Ə ЈУБОВ
Мəһман ЧАВАДОғЛУ
Нəсиб НƏСИБЗАДƏ
Əдалət РƏҲИМЛИ
Мирбаба БАБА ЈЕВ
Айдын БАЛА ЈЕВ
Һикмət ҺАЧЫЗАДƏ
Халəддин ИБРАҲИМ
Рауф АРИФОғЛУ
Ризван ЗЕЈНАЛОВ

Компүтер жығычысы
Нəзакат

Тəртибатчы-дизайнер
Исмајыл

Редаксияның унааны:
Бақы шəһəri. Азəрбајҗан
проспекти 37.

Мусаватын Информасија
мəркəзнидə жығышыб вə
сəһифələшиб.

Шəһадəтамə N: 511

БУ САҲИМЫЗДА

1. МУСАВАТ-85.....	2
2. Иса Гəмбəр сечкилəрдə мə'нəви гələбə газанды.....	3
3. Мусават Партијасынын Башғаны Иса Гəмбəрин кечирдији кəрушлəрдən, вердији мусаһибələрдən.....	4
4. Мусаватын рəјон тəшкилатларында.....	8
5. Əндəрин хатирəsi јад едилиб.....	9
6. Милли Мəчлисин узвү, мусаватчы Ширзад Ејубов.....	10
7. Шəрур рəјон тəшкилаты.....	11
8. Мусаватын фааллары.....	12
9. Мусават Партијасынын IY Гурултајында партијанын Башғаны Иса Гəмбəрин мə'рузəsi.....	13
10. Н.Чəфəров. "Милли дирилик нəдир?".....	26
11. М.Ə.Рəsулзадə. "Гуртулуш".....	28
12. Фəхрəддин Кырызюғлу.1593-чү илин Османлы вилајət тəһрир дəфтəриндə анылан Кəнчə-Гарабағ санчағлары, улус вə ојмағлары.....	30
13. Проф. др. К.Јаске "28 Мајдан-27 Апрель гəдэр".....	36
14. Алфред Степен вə Синди Кеч, Демократијанын күчлəндирилмəsi јоллары.....	41
15. Истиггал шəһидлəri.....	45
16. Н.Һəбиббəјли "Мəһəммəd Əмин бəјин вəsiјјети".....	46
17. Китаб кəшкү.....	48

Рəссам Рəис Рəsулзадə
Мүғавилə гижмəти илə
Индекс: 76394
Мусават 6(10) 1996-чи ил Сифарини
Ҳесаб нөмрəsi №1700194, код 501736

Сајы

Мусават Партиясынын 85 иллик фəалијəти халгымызын милли аздылыг мубаризəsi тарихидир. Əсрин əввəл-лєриндєн башлајараг мустəгиллик ургунда мубаризəгə рəһбєрлик едєн, ону истигамэтландирєн, бу јола ишыг сачан мəһз Мусават олмушдур. Мєм-мэд Əмин Рəсулзадєнин учалтдыгы бəјраг алтында бирлєшєн халгымызын єн кєркємли огуллary "Инсанларa һурријəт, миллєтлєрə истиглал" шұары илə вєтəнин аздылыгы, хош кєлєчєји, арази бугтєвлүү ургунда чанларындан кєчмиш, элєрини бу јолда фєда етмишлєр.

Тарихин бугтүн сынагларындан лəјигинчə чыхан Мусават бу кун дє һэрəkєтдєдир, халгын єнундєдир. Азэрбajчанын ичтимаи вичдан рəмзинє чеарилмиш Иса Гəмбєр халга нечє хидмєт етмəји бєјк лəјагєт, əзм вє принципаллыгla нумəјиш етдирир. Онун əтрафында бирлєшєн чємијєтин саглам гувлєрлєи халгымызын јеканə умид јєринə чєрилиб.

Мусават - инкшиафдыр, мубариз-эдир. "Турклєшмєк, исламлашмаг, мусасирлєшмєк" кими бєјк фєлсəфи дєјрлєр сєнмєздир. Мусаватчылыг халгымызын милли-аздылыг һэрəkə-тынын, хош кєлєчєјинин фєлсəфə-сидир.

Бугтүн тарихи боју Мусават турк дунјасынын бирлијинə вє инкшиафына хидмєт едєн сјјаси тəшкилатдыр. Туркчүлүүн сјјаси маһијəти илк дəфə олараг Мусаватын програмында өз əксини тапыб. Мусаватын миллєт-чилији догма вєтəнə, чємијјəтə, бєјк Азэрбajчан вєтəндашларына хидмєт етмєк дємєдир. Бизим миллєтчи-лијимиз истиглалчылыгымыздадыр, чумһурјјəтчилијимиздєдир, халгычы-лыгымыздадыр.

Мусават Партиясынын фəалијəти илə милли мəфкуранын формалашмасы арылмаздыр. Сјјаси, тарихи, тəшки-лати дєјєр вє милли шұур 85 иллик тарихимиздє бир вєһдєт тəшкил едир, чнки онлар бир-бириндєн доғуб, бир-бирини јашадыр. Əкєр Мусават Азэрбajчанда јашајан бугтүн халгларын милли дилини, милли мэдəнијјəтини, милли едəбијјатыны, милли ичнєсəнə-тини, милли єн'əнєлєрини ојадыб һэрəkəтa кəтирибсə һəмин милли

дєјрлєр бу партијаны тарихин сынаг-ларындан чыхарыб, јашадыб.

Шовинист руслашдырма сјјасə-тинə гаршы јалныз милли мəфкурə дајана биллєрди. "Мусаватчылыг"... милли бир идеолокијадыр... Бу мəфкурə милли һəјат, милли мугəддират илə əлагəдир һэр сəһədə өзүнү кєстє-рəчєкдир" (М. Б. Мəммədзэдє). Мəһз бу идејалар Мусаваты гырмызы тєррор, зинданлы 37-чи иллєр, күтлєви комму-низм психозу гаршысында јашадыб, мəтинлэшдириб.

Миллилик вє Мусават тарихин империјa бадбəхтчилијинə үстүн кəлдил-лєр. Мусаватчылыг миллєтин вичда-нына, илијинə һопуб. Буну бугтүн дєврлєрлєн коммунист рəһбєрлєри дє кєзєл баша дшүрдүлєр. Она кєрə дє онлара мұхалиф оланылар, Мусават Партиясына бағлы олуб - олмады-ларындан асылы олмајараг, "мусават-чы" ашландырылдылар. Бу хоф индики дєврдə дє өзүнү кєстəрмєкдєдир. Кєчмиш совет идеолоји чиркабында дојунча чабалымыш, һазыра иса бу баталгынын галыгларындан чан гуртар-мага чалышан неопартократ игтидар өз тарихи һədəфиндєн əл чєкмəји бачар-мыр вє истəмир.

Мусаватчылыг идеолокијасындан башга Азэрбajчанда һєч бир башга нєзєри дєјєр өзүнə јол тапыб кє сала билмєз. Игтидарын һэр һансы бир милли идеолокија ахтарышлары маһиј-ет еттибирлє јалныз гондарма олачак, сун'и характер дашыјачаг. Чүнки бу "ахтарышлар" миллєтн үрəјиндєн, дуғуларындан, бєјиндєн, кениндєн кєлмир.

Мусаватын мұхалифəтчилији кон-структив характер дашыјар. О, дағды-чы дєјил, гуручудур. Бизим мұхали-фəтчилијимиз Азэрбajчан дөлвəт-чилијинə, онун мөһкəмлєнмєсинə хидмєт едир. Игтидар нумəјəндєлєрин чохларынын əксинə олараг, саглам нүфуза малик олан һэр бир мусават-чынын алны ачыг, башы учадыр!

*С. Мəммədли
Тарих елмлєри намизэди*

ИСА ГƏМБƏР СЕЧКИЛƏРДƏ МƏ"НƏВИ ГƏЛƏБƏ ГАЗАНДЫ

Мусават Партиясы пропорционал систем узрə сечки-лєрə бурахылмады. Устєлик, мажоритар системдєн дə чохлу мусаватчы намизэд гєјдє алынмады.

Демєк олар ки, мусаватсыз парламент "јарадылды". Лакин бугтүн бу кими едальтєсизликлєрə бахмајараг Мусават Партиясы əзели вє əбеди јолуна, демократијaја садиг олдуғуну нумəјиш етдирди - тєкрар сечкилєрдə, јə"ни 4 фєврал сечкилєриндə иштирак етмєк үчүн бир нечə намизэднин вє Башганынын намизэдлијини ирəли сурдү. Өзүнүн тарихи вє єн"əнəви ган јаддашына садагəтли олан Мусават Партиясы бу һэрəkəтијлə һакимийјəтə кəлмəјин башга альтернативи олмадығны кєстєрдди. Иса Гəмбєрин сөзлєри" илə десєк: "Мусават Партиясы, Мусават идејасы, мусават идеолокијасы Азэрбajчан халгынын бєјиндєн вє үрəјиндєн, миниллєрин сүжəчидан кєчмиш идејa, идеолокија" олдуғуну бугтүн дунјaја бəјан етди. Лакин Хејрлє Шєрин əбеди вє əзели мубаризєсиндə Шєрин Хејри бə"зи һалларда үстөлэмəsi олдуғу кими бу дəфə дє мөвчуд игтидар Мусаватын бу саф нијјəти аддымыны гəбул етмəди.

Јанварын 31-дєн фєвралын 1-нə кечєн кєчə, јə"ни һələ сечкилєрə 4 кун алмыш 41 сaјлы Сумгајыт сечки даирєсиндєн депутатлыға намизэдлији ирəли сурүлмүш И. Гəмбєрин сечки Сумгајытда фəалијет кєстєрєн координасија мєркєзинин јєрлэшдији бинаја полис тєчавуз етди. Онлар өз практикаларында тəтбиг етдиклєри кəһнəлмиш варианта əл атмышлар. "Ахтарыш" заманы куја ашкар етдиклєри 30 автомат күллəsi вє əл

гумбарасыны аклашдырараг И. Гəмбєр һағтында бурахылмыш 2 мин гəзєт нұхсəsi, тəғвим, мєгафон вє дикрə лєвазиматлары мусадирə етмишлєр. Мєркєзин рəһбєрлєриндєн Ј. Салманову һəбс етмишлєр. Бу, "сигнал" əмелијəти иди вє сонракы күнлєр, даһа чох иса сечки күнү мусаватчыларa едилєн тəзјиглєр, Иса бəјин рəгбибин ичєринə јол верилєн сахтакарлыглар игтидарын Иса Гəмбєр кими бир нүфузлу сјјаси хадими Милли Мəчлис күрсүснə бурахмаг истəјинин олмадығындан хəбр верирди. Бəли, бєлə дє олду. Халгын, сечкилєрин ирадєсинин əксинə олараг Иса Гəмбєр сечкилєрдə полисин күчү илə удудурулды. Лакин игтидар бəлкə дə бу дəфə өзүнүн єн бағышаланымлаз сəһвини етди. Бу аддым индики рєжимин демократијaја гаршы нечə сəрт вє гəрəзели јөндə олдуғуну бир даһа тєсдиғледи.

Əслиндə иса бу сечки Мусаватын мə'нəви гələбəsi демəк иди. Мусават Партиясы бу сечкилєрдə иштирак етмєклə бир сыра єнəмлi мєсələлєри һəлл етмиш олду. Биринчиси, күтлє арасында олан хоф арадан кєтүрүлдү. Бєлə ки, Иса бəј она гаршы гојулмуш гадағалары дə'ф едєрək Бакы шєһєрини тəрк етди, устєлик Сумгајытда əһали илə чохсајлы кєрүшлєр кечирди. Икинчиси, Мусаватын лидери əсас тəблиғат машыны олан телевизија илə чыхыш етмєк имканы газанды. Əн үмдəsi иса Мусават ана мұхалифəт ролу ојнадығны сүбүт етди вє игтидарын ону өзүнүн јеканə рəгби һєсаб етдијини еттирəф етмєк мəч-буријјəтиндə гојду. Бєлəликлє, садағдығмыз вє садағла-мадығмыз фактлар јазынын башына чыхардығмыз фикрин доғру олдуғуну тєсдиғ едир.

Мусават Партијасынын Башганы Иса Гэмбәрин кечирдији көрүшлөрдөн, вердији мусабилбөлөрдөн

26 ОКТЯБР 1995

Русия Федерациясынын республикамыздакы сөфирлижинде фөвгөл"аде ве салаһижәтлї сәфири А. В. Блохинлө Мусават Партијасынын Башганы Иса Гэмбарин көрүш олуб. И. Гэмбар Мусават Партијасы һагында гоңшу өлкөнин сәфиринө кениш тарихи мө"лумат вериб, индики мәрһөлөдө Мусаватын програм сәнадләрини изаһ едиб. Русия Федерациясынын сәфири Азербайчандакы бүтүн сїјаси гүвәләрлө өлаге жаратмаға чалышдығыны, Мусаваты чидди сїјаси тәшкилат һесаб етдијини сөйлөјиб, ССРИ-нин дағылмасындын сонра кечмиш совет республикалары арасында әлағеләрин позумласындын бу өлкәләрә баһа баша кәлмәси үзәриндә кениш дајанмышдыр.

И. Гэмбар чаваб сөзүндә бүтүн дүня дәвләтләри илә, илк нөвбәдә гоңшу өлкәләрлө нормал мунәсибәтләр гурмағын Азербайчан үчүн зәури олмасыны өсәсләндирмәш, Азербайчанын харичи сїјасәтиндә Русия амилинин чох бөјүк әһәмийәти үзәриндә дурмушдур. Сәһбәтин сонунда Азербайчан-Русия мунәсибәтләриндәки һазыркы проблемләрә дө тохунулуб.

19 ОКТЯБР

Мусават Партијасынын гәраркаһында Партијанын Башганы Иса Гэмбар Мәркәзи Сечки Комиссиясынын Мусават Партијасынын пропорционал сїјаһасынын гејдијата алынмасы барәдә чыхардығы сон гәрарла бағлы мөбаут конфрансы кечириб. И. Гэмбар МСК-нын бу гәрарынн ганунсуз вә әсәссыз олдуғуну билдириб. О, гејд едиб ки, јуары даирәләрә јахын мәнбәләрдән сөзү кедән сїјаһыда јалныз 14 имзанын охсар олмасы барәдә мө"лумат алыб. И. Гэмбар билдириб ки, иғтидарын партијаја мунәсибәтини вә бунунла бағлы сечкиләр әрәфәсиндә гаршија чыха билчәк проблемләри нәзәрә алан Мусават Партијасы имза вәрәгәләриндә һәр һансы сәһвә јол верилмәмәси үчүн максимум сө"ј кестәриб. һәмин вәрәгәләрдә бирдән-бирә 7000 имзанын сахта олмасы барәдә чыхарылан гәрар ән азы

абсурддур.

Һаким даирәләр өзләри үчүн ән күчлү вә буна кәрә дә ән горхулу рағиб һесаб етдикләри Мусават Партијасыны бу јолла зәрәрсизләшдирмәк фикриндәдирләр".

20 ОКТЯБР

Партијанын гәраркаһында Иса Гэмбар АБШ-ын Азербайчандакы фөвгөл"аде вә салаһижәтлї сәфири РИчард Козларичлө көрүшүб. Көрүшдә өлкәмиздә инсан һүгүгларынын вәзижәти илә бағлы фикир мөбадиләси едилеб. И. Гэмбар сон вахтлар өлкәдә түҗян едән сїјаси һәбсләр вә тәзјигләр барәдә данышыб, бу күнләрдә Бакы шәһәр мөһкәмәсинин һөкүм илә азадлыгдан мөһрум едилмиш журналистләрин тәлејиндән нараһатлығыны билдириб. Чәнаб Р. Козларич гејд едиб ки, Америка һөкүмәти бүтүн дүнядә демократијанын вә инсан һүгүгларынын горунамасы үчүн даим өз нүфузундан истифадә едиб вә бундан сонра истифадә едәчөкдир. Даһа сонра тәрәфләр гаршыдакы парламент сечкиләрин илә бағлы фикирләрини бөлүшүбләр.

24 ОКТЯБР

Мусават Партијасынын Башганы Иса Гэмбар партијанын мәркәзи гәраркаһында АТӨТ-ин сечкиләрдә мүшаһидә групунын рәһбәри Мәјкл Оксу гебул едиб. Көрүшдә сечки компанијасынын кедишиндә јол верилмиш ганун позунтулары һагда фикир мөбадиләси апарылыб. И. Гэмбар МСК-нын вә һакимијәт даирәләринин Мусават Партијасына вә онун тәрфәдарларына гаршы апардығы гејри-гануни тәзјигләр һагда мө"луматлары ачыглајыб. Бу ганун илә бағлы АТӨТ-ин нумәјәндәсинә бө"зи фактлар тәғдим едилеб.

Көрүшдә партијанын сечки мәсәләләри үзрә катиби Ариф һачыи иштирак едиб.

25 ОКТЯБР

Партијанын Башганы Иса Гэмбар һолландијанын Түркијә вә Азербайчандакы сәфири чәнаб һоракы гебул едиб. Көрүшдә һолландија - Азербайчан икитәрәфли мунәсибәтләри вә Хәзәр

нефтинин илкин ихрач маршруту барәдә фикир мөбадиләси апарылыб. Сонра Азербайчандакы ичтимаи-сїјаси вәзижәт, сечки компанијасынын кедиши вә бу просәдә јол верилмиш чидди ганун позунтулары барәдә данышылыб.

01 НОЯБР

Мусават Партијасынын гәраркаһында партијанын Башганы Иса Гэмбар Исраилн Азербайчандакы фөвгөл"аде вә салаһижәтлї сәфири Елизабет Јотватла көрүшүб. Көрүшүн әвәлиндә һәр ики тәрәф сон вахтлар Бакы метросунда баш вәрән вә ағыр иткиләрлө нәтичәләнин фәчиәли һадисәләрдән тәәсүфләндијини билдириб. Чәнаб Јотват Азербайчан халғынын бу ағыр дәрдинә шәрик олдуғуну сөйлөјиб.

Сонра Исраил - Азербайчан мунәсибәтләринин даһа да јахшылашдырылмасы вә перспективләри әтрафында фикир мөбадиләси олуб. Иса Гэмбар сон вахтлар Азербайчанда јаранмыш ичтимаи-сїјаси вәзижәт барәдә өз мұлаһизәләрини сөйлөјиб, өлкәмиздә инсан һүгүгларынын ардычыл шәкилдә позумласы фактларындан данышыб. Даһа сонра Мусават Партијасынын гејри-гануни олараг сечкиләрдән кәнарләшдирылмасы барәдә сәһбәт олуб. И. Гэмбар буну, иғтидарын Мусаватын нүфузундан горхмасы, онунла ачыг мөбаризәдән чөкјинмәси кими гејмәтләндириб.

07 НОЯБР

Партијанын гәраркаһында Мусаватын Башганы Иса Гэмбар АБШ Милли Демократија Институтунун директору чәнаб Н. Летски илә көрүшүб. Сәһбәт заманы тәрәфләр сечки вә референдум һазырлы мәрһәләсиндә јаранмыш проблемләр һагында фикир мөбадиләси кечирмишләр.

10 НОЯБР

Мусават Партијасынын Башганы Иса Гэмбар партијанын гәраркаһында АТӨТ-ин Парламент Ассамблеясынын парламент сечкиләриндә мүшаһидәчи кими иштирак етмәк үчүн өлкәмизә кәлмиш нумәјәндә һеј"әтини гебул едиб.

Партијанын гәраркаһында Мусаватын Башганы Иса Гэмбар нојабрын 12-дә кечирилчәк сечкиләрлө әлағәдар Азербайчана кәлмиш Түркијә Бөјүк Милләт Мәжлисинин нумәјәндә һеј"әтини дө гебул едиб. Иса Гэмбар Атилла һун (җһП), Мөһәммәд Севән (АВП), Әбдул-

кәрим Доғру (ДҗП), Ибраһим Хәлил Селик ("Рифаһ") вә ТЕММ-ин әмәкдашы Мурал Диздарын тәмсил олундуғу нумәјәндә һеј"әтинә сечкиләрлө бағлы Азербайчанда баш вәрән ганун позунтуларындан, һабелә Тоғри Гасымов вә 4 журналистин ганунсуз һәбси барәдә гыса мө"лумат вериб.

15 НОЯБР

Партијанын Башганы Иса Гэмбар Бөјүк Британијанын Харичи Ишләр назирлијинин Баш мушабири Френсис Ричардсы вә бу өлкәнин республикамыздакы фөвгөл"аде вә салаһижәтлї сәфири Томас Јангы онларын хаһиши илә гебул едиб. Көрүш заманы Азербайчандакы ичтимаи-сїјаси вәзижәт, хуsusилә сечкиләрин кечирилмәси илә бағлы фикир мөбадиләси олуб.

08 ДЕКАБР

Мусават Партијасынын Башганы Иса Гэмбар Түркијәнин Чүһүрбашганы Сүләјман Дәмирәллә көрүшүб. Көрүшдә Азербайчанын мөвдү проблемләри вә Азербайчан - Түркијә мунәсибәтләринин даһа да кенишләндирилмәсинин конкрет истиғамәтләри барәдә фикир мөбадиләси апарылыб. Сон вахтлар Ермәнистан - Азербайчан мунәғишәсинин һәлли јөнүмүндә кечирилән данышығларын хејли интенсивләшдијини вурғулајан И. Гэмбар билдириб ки, бу данышығлар барәдә ичтимаијәтә кифәјәт гәдәр мө"лумат верилмәмәси дәрин нараһатчылыг һисси доғурур. Бө"зи бәјанатлары вә айры-айры мәнбәләрдән сызан информәсиялара кәрә Азербайчан һөкүмәти Гарабағын статусу мәсәләсиндә ермәни тәрәфинә чидди күзәштләрә кетмәјә һазырлашыр. Бу әсә өлкәмизин вә халғымызын мәнәфејинә бөјүк зәрбәдир. Чәнаб Дәмирәл гејд едиб ки, мунәғишә данышығ јолу илә һәлл едилмәлидир, ләкин Ермәнистанла Азербайчан арасында шәрәфәсиз сул сазышнын имзаланмасына нә Азербайчан, нә дө Түркијә гәтијән разиләшмәз.

Сонра И. Гэмбар Азербайчанын дахили сїјаси-иғтисади проблемләри барәдә өз фикирләрини ачыглајыб.

22 ДЕКАБР

Бақыда рәсми сәфәрдә олан Алманијанын Харичи Ишләр назирини Клаус Кинчел Алманијанын пајтахтымыздакы сәфирлијиндә Мусават Партијасынын Башганы Иса Гэмбар, партијанын сїјаси әлағәләр үзрә катиби С. Әкбәр, елә-

че да АХЧП və АМИП-ин рəһбəрлəri илə кəрүшүб.

Кəрүшдə Мусаватын нумажəндэлəri бирлəшмиш Алманијанын Авропада нуфузунун артмасында, Азəрбайжанын умумавропа структурларына интеграциясына бу дəвлəтин ролуну хусуси вургулајыб, Ермєстинан - Азəрбайжан мунагишєсинин бєйналхалг нормалар чəрчивєсиндə нєлл олунмасынын вачибиллини вургулајыблар. Əкс халда, јени, Азəрбайжанын милли мараглары илə үстүстə дүшмєнн мугавилə имзаланарса, Мусават Партијасы буна гаршы чидди мугавимєт кєстєрəчєк. Кəрүшдə даһа сонра Азəрбайжанда демократија вə инсан нагларынн вєзирјєтлєр бэрэдə фикир мубадилєси апарылыб.

04 ЈАНВАР 1996

Бєјүк Британија сєфирлијиндə хəмин өлкєнин Харичи Ишлєр вə Əмкəдашлыг ишлєри узрə Дəвлəт Катиби Малколм Лесли Рик-Финд Мусават Партијасынын Башғаны Иса Гəмбєр вə мұхалифəтин өнчүл лидерлєри илə кəрүшүб. Кəрүшдə сечкилєр, Бєјүк Британија вə Азəрбайжанын икитэрəфли мунасибəтлєри мұзакирə олунуб.

18 ЈАНВАР

Јанварын 17-дə 41 сажлы Сумгајыт даирєсинин 103 вə 104-чү мєнтəгалєринин јєрлєшдији Сумгајытдакы 35 сажлы мєктəбдə Иса Гəмбєрлє сечкичлєрин кəрүшү кєчирилиб. 600-дəк сечичинин əјлəшдијини залда кєчирилєн кəрүшү АХЧП сəдринин муавини, Милли Мəчлисин узвү Мирмаһмуд Фəттајєв ачыб. Сонра Иса бəј чыхыш едиб: "Мєн Сумгајыт Азəрбайжанын кичик бир модели һесаб едирəm" дєјєн Иса бəј ахырда сечкичлєрин чохсајлы суалларына чаваб вериб.

22 ЈАНВАР

Мусават Партијасынын Башғаны Иса Гəмбєрин сечкичлєрлə нєвбəти кəрүшү кєчирилиб. Əдалəт Рəһимли, Рамиз Рєвшєн чыхыш едиблєр. Сонра Иса Гəмбєр чыхыш едиб вə сечкичлєри марагландыран суаллара чаваб вериб.

25 ЈАНВАР

Мусават Партијасынын Башғаны Иса Гəмбєрин Чорат гəсбəсиндєки сечкичлєрлə кəрүшү кєчирилиб. Кəрүшүн əввəлиндə Иса Гəмбєр мєвчүд, ичтимаи-сийаси дурум, игтисади проблемлєр бэрэдə сєһбəт ачыб.

Кəрүшүн сонунда Иса бəј сечкичлєри Оручлуг бəјрамы мунасибəти илə тєбрик едиб.

26 ЈАНВАР

Сумгајытдакы 48-чи мəһəллəнин сечкичлєри илə Иса Гəмбєрин кəрүшү кєчирилиб. Кəрүшдєн əввəл шəһєр рəһбєрлији вə полис тəдбирин кєчирилмєсинə мане олмат истєји. Лакин онларын бу угурсуз чəнди баш тутмајыб.

Чамаатын өз һесабына тикдирдији мєрасимханада кəрүш кєчирилиб вə сечкичлєр арасында бєјүк мараг догуруб.

27 ЈАНВАР

Сумгајытын 17-чи микрорайонундакы 32 сажлы мəктəбдə Мусаватын Башғаны Иса Гəмбєрин кəрүшү олуб. Ишыгларын сєндүрүлмєсинə баһмајараг 500-дəн чох сечичинин иштиракы илə кєчилєрин кəрүш баш тутуб. Иса бəј кəрүшүн сонунда дєјиб: "Вачиб олан одур ки, сизлєр сечки күнү сєсвєрмє мєнтəгəлєринə кєлнєрəк һэр бир намизэдə өз мунасибəтлєринизи билдирєсиниз".

28 ЈАНВАР

Мусаватын Башғаны Иса Гəмбєр Сумгајытын 13-чү микрорайонундакы 34 сажлы мəктəбдə сечкичлєрлə кəрүшү кєчириб.

600-дəк сечичинин јыгылдыгы кəрүшү И. Гəмбєрин вєкили И. Ибраһимли ачыб. Сонра И. Гəмбєрин дикєр вєкили, шаир Рамиз Рєвшєн чыхыш едєрəк сумгајытлылары 4 фєврал тəкрар сечкичлєриндə фəал олмага сєслəјиб.

Сонра Иса Гəмбєр чыхыш едиб вə єјни заманда сечкичлєрин чохсајлы суалларына чаваб вериб.

30 ЈАНВАР

Партијанын Башғаны Иса Гəмбєр депутатлыгы намизэд олдуғу 41 сажлы Сумгајыт сєчки даирєсинин əрəзисиндə 21 сажлы мəктəбдə сечкичлєрлə кəрүшүб.

Иса бəј кєниш чыхыш етдикдєн сонра сечкичлєри марагландыран суаллара да чаваб вериб.

8 фєврал

Партијанын Башғаны Иса Гəмбєр АБШ-ын Азəрбайжандакы сафири Р.Козларичлє кəрүшүб. Кəрүшдə тєрəфлєр Гарабаг мунагишєсинин һəлли јоллары вə дикєр мєсələлєр бəрəсиндə фикир мубадилєси едиблєр.

5 март

Мусават Партијасынын Башғаны Иса

Гəмбєр АБШ Милли демократија институтунун кєчмиш ССРИ узрə нумажəндєси Росс Рид вə хəмин институтун Бақы тємсилчиси Чоанна Левинсону гəбул едиб. Кəрүшдə Азəрбайжанда демократијанын инкишафы, парламент сечкичлєриндєн сонракы сийаси вəзирјєт вə саир мєсələлєр əтрафында мұзакирлєлєр апарылыб.

Кəрүшдə Партијанын катиблєри А.Һачывєв вə С.Əкбєр иштирак едиблєр.

МУСАВАТ ПАРТИЈАСЫНЫН БАШҒАНЫ ИСА ГƏМБЄРИН ВЕР- ДИЈИ МУСАЫБƏЛƏРДƏН ВƏ ЧЫҖЫШЛАРДАН

"Һакимийəт даирлєринин бу кєдиши (сєһбəт Мусаватын сєчкилєрə бурaxyл-мамасындан кєдир - ред.) Мусават Партијасынын Азəрбайжанда єн нуфузалу гүвə олмасынын в"тирафы демокдир".
"Јени Мусават", 20 октəбр 1995.

"... Партијанын вəзирјєси бу сечкичлєрə һазыр вəзирјєтдə кəлмєк иди. Сечки мұддəтиндə өз күчүнүн, нуфузунун пик нөггəсинə галмат иди. Һакимийəтə јєкəнє рєал алтернатив гүвə олдуғуну сүбт єтмєк иди. Вə сон бир əјын һадислєри кєстəрди ки, Мусават бу мөгсəдлєринə наил олуб. Јє"ни артыг ичтимаи рə"ј Мусаваты јалныз демократик гүвələр ичєрисиндə дєјил, бұтєвлүкдə өлкəдєки партијалар арасында єн чидди, єн сечилєн, фəрглєннєн вə һакимийəтə єн рєал алтернатив кими гəбул єтмєјə башлајыб".

"Јени Мусават", 7 ноебр 1995.

"Əввəл-ахыр халг өз сөзүнү дєјчєк. Вə өлкəдə халгын истєдији гəјдада демократија олачак.

Мусават Партијасы исə халгла бағлы бир партија олдуғу үчүн вəзирјєт нə гəдєр агыр олса бєлє өз мєрамына јуғун мұбаризєсини давам етдирчєк".

"Јени Мусават", 17 ноебр 1995.

"Артыг əһали мұхалифəтə, хусусєн Мусавата даһа чох инам бєслəмєјə башлајыб вə Азəрбайжанын кələчєјинин бу партија илə бағлы олдуғуну дəрк етмєјə башлајыб. Бу тенденсија кєстєриб ки, 1996-чы илдə гүвələр нисбəтиндə мұј-јєн гəдєр дєјишикликлєр олачак."

"Јни Мусават", 22-28 дєкабр 1995.

"Һэр халда халг мə"нəви кєјфирјєтлєрə кифəјəт гəдєр диггəт јєтириб вə кəрүр ки, һансы сийаси гүвələр онун мə"нəви дəјирлєринин тəмсилчиси дир, дашыјы-чысыдыр. Сөзсүз ки, һэр бир миллєт дə ону тəмсил едєн сийасəтчинин, сийаси гүвəнин јүксєк мə"нəви кєјфирјєтлєрə, əхлага малик олмасыны истєји. Бу бахымдан, јє"ни Хєјирлə Шєрин мұбаризєсиндə јүксєк мə"нəвијаттын дашыјычысы миссийасыны өз узєринə кєтүрмєк сийаси мұбаризэдə һансыра ролу ојнамат-дагдан һєч дə аз əһмєјијəт кєсб етмир".

"Азадлыг", 27 јанвар 1996.

"... Бєли, биз бу парламентин бурaxyлыб, еркєн сечкилєр кєчирилмєсинин тələб едирик. Єјни заманда бу тələбин һакимийəт тєрəфиндєн јахын дөврдə һəјата кєчирилчєјинə инанмадығымыз үчүн сечкичлєрдə иштирак едирик".

"Јени Мусават", 30 јанвар 1996.

"Сумгајыт Азəрбайжанын кичик бир моделидир. Əһали Азəрбайжанын бүтүн бөлкєлєриндєн, рєкионларындан 10 иликчлєр əрзиндə Сумгајыта топлашыблар - өзү дə һэр рєкионун єн чєсарəтлї, єн гəтїјєтлї, мұстəгїл фикирли инсанлары. Мєн онларын өз мунасибəтлєрини мұстəгїл билдирчєклєринə инанырам. Єјни заманда Сумгајыт Азəрбайжанын бүтүн проблемлєринин чəм-лєшдији, топлашыгы бир шəһєрдир. Биз бу проблемлєри билирик, онлардан кифəјəт гəдєр хəбєрмиз вəр, онларын һалли јолларыны фикирлєшмишчк."

Иса Гəмбєрин 31 јанвар 1996-чы ил тарихдə Азəрбайжан Телевизијасы илə чыхышындан.

"Онлара милис дємəјин, онлар полис-дир, Билирэм ки, онлардан олсады, элєриндə дə, биздə бир бєлє нараһат-чылыг вєрмєздилєр. Онлар јухарыларын тапшырығыны ичра едирлєр, күнəһ онларда дєјил, онлары мə"насыз əмплєри ичра етмєјə тєһрик еднлєрдєндир". (Сечкичлєрлə кəрүшдєки чыхышындан).

"Мұхалифəт", 31 јанвар 1996-чы ил.

"Күчлү орду олмаса, һєч бир шєј мүмкүн дєјил. һєч вəхт ган баһасына əлдə едилмиш торпагы даншыгыла гəјтарма-јачагалр. һəтта мұһарибə алпармаск бєлє, күчлү орду олмалыдыр ки, гаршы тєрəф билсин ки, мұһарибəнин давамы онлар үчүн нə илə нəтичлєнə билєр..."

"Заман" (Гарабаг Əһлилєри Чəмјигинин Органы)

01-07 фєврал 1995.

МУСАВАТЫН РАЈОН ТӘШКИЛАТЛАРЫНДА (ИНФОРМАСИЈА ХРОНИКАСЫ)

10 ноябр 1995-чы ил.

ЛӘНКӘРАН

Мусават Партиясынын Ләнкәран ра-
јон тәшкилатындан дахил олмуш мә¹лута-
мда билдирилир ки, рајон әразисиндә
јерләшән 35 вә 36 сәјлы даирә сечки ко-
миссијаларынын тәркибиндән Мусават-
тын нумәјәндәләрини чыхарырлар.

Рајон тәшкилатынын е²тиразына бах-
мајараг ДСК-да бу кими ганунсуз һал-
лар давам едир.

15 ноябр

БИНӘГӘДИ

Нојабрын 12-дә Бинәгәди рајон тәшхи-
латынын сәдри Тофиг Јагублу вә тәшхи-
латын шура үзвү Рауф Агајев куја сечки
күнү АМИП-и тәблиғ етдикләринә көрә
Хәтаи рајон 35-чи полис бөлмәсинин
әмкәдашлары төрәфиндән һәбс олунуб-
лар.

11 декабр

АСТАРА

Мусават Партиясы Астара рајон тәш-
килаты бәјанат гәбул едиб. Бәјанатда
билдирилир ки, Милли Мәчлисә сечки-
ларын өтән мәрһәләсиндә рајон ичра
һакимијјәти башчысы И. Гулијев гәјри-
гануни вәситәләрдән истифадә едәрәк
даирә сечки комиссијасынын ишинә му-
дахилә етмишдир. Мәһз онун кәстәри-
ши илә 53 сәјлы Астара сечки
даирәсиндән һәмизәдлийини ирәли сур-
муш 13 нәфәрәдән јалныз иттидары дөс-
тәкләјән 3 нәфәр гәјдә алынмыш, Сечки
һагында Ганунун 7, 16, 36-чы мәддәлә-
ри позлумшудур. Рајон тәшкилаты гану-
ну позмуш шәхсләрин мәс³улијјәтә чөлб
едилмәсини тәләб едир вә буну нөвбәти
мәрһәләдә позунтуларын гаршысынын
алынмасынын гаранты һесаб едир.

15 декабр

ЧӘБРАЈЫЛ

Мусават Партиясы Чәбрајыл рајон
тәшкилатынын һесабат-сечки јығынчагы
кечирилиб. Јығынчагда тәшкилатын бир
иллик фәалијјәти музакирә едиләрәк
мүсбәт гәјмәтләндирилиб. һ. Сәфихан-
лы јенидән рајон тәшкилатынын сәдри
сечилиб. Сонра өлкәдә парламент сеч-
киләриндә баш вермиш ганун позунту-
лары илә бағлы вә Тофиг Гасымовун
һәбсинә е⁴тираз бәјанаты гә⁵бул еди-

либ.

27 декабр

НӘСИМИ

Мусават Партиясы Нәсими рајон тәш-
килаты Дөвләт Ушаг Фонду илә биржә
Сарабски адына мәдәнијјәт клубунда
дунја азербәјчанлыларынын һәмрә⁶ллик
күнүнә һәср олунмуш топланты кечи-
риб. Топланты Нәсими вә Нәриманов
рајонларынын орта мәктәб шакирдлә-
ринин иштиракы илә кечирилиб.

5 январ 1996

ХӘТАИ

Хәтаи рајон тәшкилаты Азәрбајҗан
Республикасы Милли Мәчлисинә вә Рес-
публиканын Бақы прокуроруна мурачәт
едиб. Мурачәтдә демократик һәрәкәт
лидерләриндән бири, көркәмли
алим вә сијасы хадим Тофиг Гасымовун
ганунсуз һәбсдән азад олунмасы тәләб
едилир.

20 январ

НИЗАМИ

Јанварын 20-дә Мусават Партиясы
Низами рајон тәшкилатынын тәшәббүсү
илә Бақы метрополитенинин "Әзизбә-
јов" стансијасы әразисиндә ганлы Јан-
вар кечәсиндә һәлак олмуш 2 шәһидин
хәтирәсинин јад едилмәси мәрәсими кечи-
рилиб. Топланты иштиракчылары шә-
һидләрин гәстлә јәтирилдији јәрә
кул-чичәк дөштәләри дүзүбләр.

Сонра Низами рајон мусаватчылары
рајон әразисиндә јашајан беш 20 Јан-
вар шәһидинин аилә үзвләринә баш чә-
кәрәк һәр аиләгә 50 мин манат
мәбләгиндә мадди јардым кәстәрибләр.

* * *

ХӘТАИ

Ганлы Јанвар фәчиәсинин илденүмү
илә әләгәдәр олараг Мусават Партия-
сынын Хәтаи рајон тәшкилаты 7 шәһид
аиләсинин һәр биринә 50 мин манат
мәбләгиндә пул вә рајон тәшкилаты
рәһбәрлийинин имзасы илә шат тәғдим
едилмишдир.

* * *

САЛЈАН

Салјан рајон тәшкилатындан алдығы-
мыз хәбәрдә дејиллир ки, рајон тәшкила-
тынын гәрәркаһы намә⁷лум шәхсләр
төрәфиндән зәбт едилмишдир.

ӨНДӘРИН ХАТИРӘСИ ЈАД ЕДИЛИБ

М. Ә. Рәсулзадәнин анадан олмасынын 112-чи илденүмү мүнәсибәти илә јанварын
31-дә Мусават Партиясынын фәаллары бәјүк өндәрин анадан олдуғу Новханы кәнди-
ни зиярәт едилбләр. Мәһәммәд Әминин Новханы кәндиндә учалан абидәси өнүн-
дә кечирилән хәтирә мәрәсимиңдә Нәсиман Јагублунун кириш сөзүндән сонра
топлантылар гаршысында И. Гәмбәр нигт сәјләјиб. О, М. Ә. Рәсулзадәнин ичти-
маи-сијасы фикир тарихимиздәки ролундан данышыб. Сонра Новханы кәндинин ағ-
сагаллары, АХЧП сәдринин муавини Әли Кәримов, "Јурдаш" Партиясынын сәдри
Маис Сәфәрли, "Вәһдәт" Партиясынын сәдри һачы Чәбрајыл Әлизадә, М. Ә. Рә-
сулзадәнин нөвәси Рәис Рәсулзадә вә башгалары чыхыш едилбләр. Мәрәсим ишти-
ракчылары Мәһәммәд Әминин атасынын вә оғлу Азәрин гәбәрләрини дә зиярәт
едилбләр.

М. Ә. Рәсулзадәнин анадан олмасы күнү илә бағлы тәдбирләр Мусават Партия-
сынын гәрәркаһында кечирилән јығынчагла баша чатыб.

Р.С.

*Мусават Партиясы М. Ә. Рәсулзадәнин 112 иллијини даһа кениш шәкилдә гәјд
етмәк үчүн Шәһријар адына сарајда хусуси тәдбир кечирмәји планлашдырмышды.*

*Тәссүфф ки, Бақы шәһәр ичра һакимијјәти куја һәмин сарајын техника чәһәтдән
јарарсыз олдуғуну бәһанә едәрәк сөзү кәдән тәдбирин кечирилмәсинә ичазә
верилмәди.*

АНКАРАДАН ХӘБӘР

М. Ә. РӘСУЛЗАДӘНИН КУЛТҮР ДӘРНӘЈИНИН 35-ЧИ ГУРУЛТАЈЫНДА

1996-чы ил мартын 2-дә Азәрбајҗан Култур Дәрнәјинин нөвбәти, 35-чи Гурултајы
кечирилди. Гурултаја Мусават Партиясынын Башғаны Иса Гәмбәр вә АХЧП сәдри
Әбулфәз Елчибәј дә⁸вәт олунмушдулар. Иса бәј мә⁹лум сәбәбә көрә Гурултаја кәдә
билмәдији үчүн онун тәмсилчиси кими Мусават Партиясы Диванынын үзвү Нәсиман
Јагублу тәдбирдә иштирак етмишдир.

Дәрнәјин сәдри Чәмил Унал гурултајада кениш һесабат мә¹⁰рузәси илә чыхыш ет-
мишдир. Ејни заманда дәрнәк үзвләри вә гонағлар, о чумләдән дә Нәсиман Јагублу
чыхыш етмишдир. О, чыхышы заманы Иса Гәмбарин тәбрик мөкүбү вә саламыны
гурултај нумәјәндәләринә чатдырмышдыр.

Гурултајада Култур дәрнәјинин проблемләри, индики дөврдә көрәчәјәи ишләр
мүәјјәнләшдирилмишдир. Ејни заманда Азәрбајҗандакы һазыркы дурум, сечкилар
мәселәси, хусусән дә Иса бәјин парламәнтә бурхалынамасы, һабелә сечкилар за-
маны Мусавата һәдсиз ғысганч мүнәсибәт музакирә объект олмушдур. Гурултај нумә-
јәндәләри Тофиг Гасымовун сәһһәти илә бағлы чидди нараһатлыг кечирмишләр.
Һәмчинин гурултајада Вәтәнлә мөтбуат әләгәләринин, информәсија мубадиләсинин
јашылашмасы үчүн чидди ишләр кәрүлмәси гәјд олунмушдур.

Чох јүксәк сөвијјәдә кечән гурултаја Түркијәнин Баш назирин, дијкәр рәсми орган-
лар тәбрик телеграмы кәндәрмишләр. Гурултај өз ишини мувәфғәјијәтлә баша
чатдырмышдыр.

ФӘТӘЛИ ХАН ХОЈЛУ-120

5 декабр 1995-чи ил тарихдә Мусаватын Гәрәркаһында көркәмли ичтимаи-сијасы
хадим, АДР-ин илк Баш Назирин Ф.Хојлунун анадан олмасынын 120 иллији илә
әләгәдәр олараг Азәрбајҗанда илк јубилей тәдбири кечирилмишдир. Тәдбири кириш
сөзү илә Мусават Диванынын үзвү Н.Јагублу ачмышдыр. Партиянын Башғаны Иса
Гәмбәр јығынчагда чыхыш етмиш, бир сыра тәдгигатчылар исә Ф.Хојлунун тарихи
хидмәтләриндән данышмышлар.

МИЛЛИ МƏЧЛИСИН ҮЗВУ, МУСАВАТЧЫ ШИРЗАД ЕЈЈУБОВ

Гыса арајыш: Ејјубов Ширзад Шаһбаз оглу - 1953-чү илде Агсу районунда анандан олуб. 1980-чи илде али мектеби битирерək рус дили мұәллим иxtисасына ијјөлөнмишдир.

Әмк фəлијјəтинə 1970-чи илде узумчулук совхозунда, сонра исə чөрək заводунда фəллєликлə башламыш, 1980-чи илдєн исə Шамахынн Чархан кəндиндє рус дили мұәллим ишлəмишдир.

1988-чи илдєн хəрəkата гошулмушдур. 1992-чи илин мај ајындан Шамахы район ичра хакимийəти башчысынн биринчи мұавини, сонра исə ичра башчысы ишлəмишдир. Мə'лум 4 ијун Кəнчək гиямындан сонра исə "фа вермишдир. Мусават Партијасы Шамахи район тəшкилатынын сəдридир. Аилəлидир, 2 өвлəд атасыдыр.

Тəбиəт е"тибары илə чох ағыр, санбаллы адам олан Ширзад бəјин Мусават Партијасындан Милли Мəчлисə депутат сечилмєсини єшидєндə хэм севиндим, хэм дə тəччүблєндим. Севинмєјим тəби иди, она кərə ки, достунун, үстəлик мєслєкдашынын парламентə үз сечилмєсинə аңчак севинмєк оларды.

Тəччүблєндим, она кərə ки, јухарыда дедижим кими Мусавата вə онун Башганы Иса Гəмбərə гысганчыглы јанашы индики игтидар бєлə бир адамн депутат олмасына хөкмөн мане олмалыјыды. Лакин Мусаватын сонунчу Мəчлисиндə Иса Гəмбєрин сөјлəдји бу фикир тəччүблєнмəјə јер гојмады: "Өзү јерлибазлыг азарына тутулмуш игтидар, шамахылы сijasəтчилєри Ајаз Мүтəллибовун адамы хєсаб едир вə куман ки, ордан бел баглајасы адам тапа билмəјиб. Вə буна кərə дə дүшүнүб ки, гој

елə мұсаватчы олсун".

Көрүнүр, хэм дə игтидар кələчək үчүн өзүнə əл јери дə гојуб: бəд ајагда дəјөчөк ки, Мусават да парламентдə тəмсил олунмушду.

Үстəлик, Ширзад бəјин вə ону мұдафиə едєн район тəшкилатынын, əн башлычасы исə она сєс вермиш сечичилєрин гəтјијитини вə инадкарлыгыны да бура əлавə етмəлијик.

Бəли, мəтлəби узатмадан дəјə билерик ки, бу күнүн Азэрбајчан парламентиндə Мусаваты лəјигинчə тəмсил едөчөк адам вар; Бу Ширзад Ејјубовдур. Вə бу күнүн парламентини ганунданкəнар хєсаб етсək дə, бу парламентин бурахылыб өвəзиндə јенисинин сечилмєсини тə"кид етсək дə демəлијик ки, Ширзад бəјин Милли Мəчлис үзвү сечилмєсини јалныз алгышламаг лəзымдыр.

Мусават кими интеллектуал, "агајана бир партијанын" (Иса Гəмбөр) парламентдə тəмсилчиси олмаг нə гөдөр чəтин олса да бу иш хэм дə бир о гөдөр шөрөфлидир. Ширзад бəјə инадкарлыг, мұбаризлик вə бир дə чəсарет дилəјерək ону да гəјд етмөк лəзым билерик ки, онун өзүндəн əввəлик сөлəфлери Иса Гəмбөр, Ариф хачыјев, Əдалət Рəнимли, Нурəддин Əнəдов, Ибрахим Зейнəддинли кими мұсаватчы Миллэт вəкиллєринин чəтин лакин угурлу ишлєрини давам етдирмəлидир.

Бүтүн мұсаватчылар вə мұсаватсєврлєр адындан Ширзад Ејјубову тəбрик едир, она бу чəтин вə шөрөфли јолда угурлар арзулајырыг!

Район тəшкилатынын сəдри: Əждэр Чəфəрбəјли

Гыса арајыш: 1957-чи илде анандан олуб. Саратов Дөвлəт Университетин дə тəхсил алыб. Район рабите говшагында ишлəјиб.

Аилəлидир, 3 өвлəды вар.

Хəрəkата

1988-чи илдєн гошулуб. Игтидарын "сijasи узакгəрəнлији" нəтичєсиндə ишдєн чыхарылыб. Ишсиздир.

Бизим район тəшкилатынын башга район тəшкилатларындан фəрги ондадыр ки, бизим тəшкилат бəрпа дөврүндəн габаг јараныб. Јəни биз вə бизим мұсаватчылар мұсават əк"əнəлєрини, мұсават идејаларыныһлə бəрпа дөврүндəн габаг өзвə едиб, бунун əсасында район тəшкилатыны јаратмышдыг. Ону да дєјим ки, о заман биздə партијаја гəбулда сəрт гəјда вар иди: 3 ај тəрəфдар, 6 ај намизвə вə нəһајət сонда партија үзвү ола билердин.

Бəрпа дөврүндəн сонра бүтүн район тəшкилаты јени Низамнамəни гəбул етди. Хал-һазырда 50 нəфэр үзвүмүз вар ки, онлар да 8 өзəкдə бирлəширлєр.

Районмуза гəзет-журнал кəлмəдјииндєн мəркəзлə јалныз телефон васитєсилə əлəгə јарада билерик. Районда информасија гытлыгы о дərəчэдєдир ки, мəркəздə - Бақыда олан олајлары ки, үч ај сонра чəмаат билер, ону да биртəрфəли шакилдə. Она кərə дə адамларда информасија гытлыгыны арадан галдырмаг үчүн шөхси көрүш вə сөһбəтлєр даһа чох үстүңлүк верерик. Лакин бу күн бу метод өзү дə тəһлүкəлидир. Белə ки, үч нəфэр үзвүмүз һəбс едиблєр. (Сонрадан онлардан бири азад едилиб). Мəн өзүм исə ишдєн ганунсуз олараг чыхарылмышам.

Район тəшкилатынын бинасы олмадыгындан ишимизи гурмагда хєјли чəтин-

ликлєрлə узлəширик. О чəтинликлєрдəн əн башлычасы малијə проблемидир. Район тəшкилатынын вəсаити бир нəфəрин тəјјарə билетинин (Бақыја учмаг үчүн) һаггыны өдөмир. Елə буна кərə дə мən бир Мəчлис үзвү кими мəчлис-лєрдə мұтəмади иштирак елəјə билмирəm. Бу да хэм тəшкилатымызын ишинə, хэм дə мəним өзүмə пис тə"сир багышлајыр. Лакин ону да гəјд едим ки, бүтүн бу сыхынтылар, үзүнтүлєр бизи рұһдан салмыр. Ахы биз өмрүнү, талєјин Азэрбајчан давасына һəср етмиш М. Ə. Рəсулзада кими бир инсанн јолуну тутмушугса, белə дə олмалыдыр.

Бу күн районда тəзиглєр тəкчə мұсаватчылара гаршы дєјил. Əразидеки бүтүн демократик гүввəлэр бизим вəзијјетимиздєдир. Тəкчə ону демək кифəјəтдир ки, районда фəлијјэт кєстєрэн партијалардан јалныз ЈАП вə Ислам Партијасы истисна олмагла, һамысынын фəлијјєти дајандырылыб. Гəрибєдир ки, Бақыда бир балача демократик гүввөлєр гаршы тəзиг күчлєнəндə, бизə буну икигəт, үчгəт елəјирлєр.

Лакин мұəјјэн мənєврлєр едə-едə хэм район тəшкилатында тəшкилатланма ишини давам етдирерик, хэм дə район мијгаслы тəдбирлєрин һəјата кечирил-мєсинə наил олуруг.

Ə. Елчибəлə кечирдијимиз көрүш, Дүдөнкинскиин вə музєјинин ачылышы вə башгалары буна чанлы сүбүтдур. Лакин тəссүф ки, малијјə чəтинлији үзүндəн Дүдөнкинскиин 80 иллијини лəзымынча гəјд едə билмəмишк.

Шəрүр район тəшкилаты, бүтүн објектив чəтинликлєрə бахмајараг һазыркы ағыр сijasи, итгисади вə мə"нəви сыхынтыларла чарпыша-чарпыша кələчəјə инамла бахыр. Һаггын, əдалəтин кечтєз гөлəбə чалачагына əминик. Бу əминлик хисси илə дə бир ан да олсун сijasи мұбаризəни дајандырмајыг. Шөхси дујгаларымызы бəшəri вə милли дөјөрлєрə табє етдирерək мұсаватчылыг јолунда дөнмөдөн чалшырыг. М. Ə. Рəсулзада дедји кими: "Һэр шєј миллэт уғрунда - ишдə һəгиги вəтөнсєврлєрин јеканə шуары бу олмалыдыр".

Гыса аягыш: 1954-чү илде андан олб. И. Хакимов адына Тибб Институтуу битириб. Сумгайт шәһәрндәки поликлиника вә хастаханаларда һаким-терапевт, шө"бә мүдир, баш һакимин мүдирин, Бакыны Насими районунда сәһија шө"бәсинин мүдир, 1993-чү илин январьдан 1995-чи илин мај айнада Зәнкилан район ичра һакимијатинин башчысы ишләјб.

Һәрәкәтә Худу Мәмәдовун хәтти илә 1987-чи илдан гошулу. 1988-чи илде Сумгайт һадисәләри заманы бир һаким, әни заманда сийәсәти кимирәк кәркинјин ардан гәдәрләтмәсиндә фәаллыг кәстәриб. 1989-чү илдан АХЧ-нин Сумгайт шө"бәсиндә фәаллыг кәстәриб, һачы Зейналәбдин Гәсәбә дајаг дәстәсинин јарадычысы олб. 1990-чү ил 20 январь һадисәләри заманы тәзгиләрә мө"руз гәлб.

1992-чи ил илин октябрдан Мусават Партијасынын үзәдүр. Амиләдир. У өчләди вар.

ӨМҮР ЈОЛУНДАН ШТРИХЛӘР:

1993-чү илин октябр ајы 4 ијун гиямындан сонра республикада јаранмыш сийәси вә һәрби бәһрәнни Зәнкилан вә онун идарәтмә органларына чошхәли тә сиринни сон нөгәтәси олду. Шөхәсән мәнин үчүн Зәнкиланын ишғалы илә бағлы гәра тәғвим дүјү ојатмаг јох, дүгүларымы өлкүнлөшдирмәкә әләмәт-дәир. Ону да әләвә едим ким, заманын һөкүм вә Азәрбајчанда јаранан сийәси мүһит мәни 1993-чү илин октябры илә - Зәнкиланын ишғалы анламыјла "барышмај" мәчбур едиб. һәмин күн-ләрдә мән ејни заманда аنامы да һәмшәликти итирдим. Бир гәдәр сонра исә хөбәр тутдум ким, сәнәтине пәрәстши ет-дидим көркәмли мүғәннимиз һачыбаба Һүсејнов да о күнләрдә дүнјасыны дәји-шиб.

Садаладығым сон ити ки аллаһ әмридир вә тәбиин сәјилмәлидир. Торпаг итисиндән исә нәүзимбилләһ аллаһын хөбәри јохдур; бир, биз бәндәләрин вә бизә дүшмән олан икијағлы вәһшиләрин өзбашыналығдыр. өзбашыналыг исә ән азы аллаһ тәрәфиндән нә вәхтәсә чәзәландырыласыдыр.

Һәрдан гәрибә һиссәләр кечирирәм. Амма һиссә дејандә, бу мүхәлиф чур ола биләр. Ону дејим ким, һакимијәтдә тәси-сил олуна адамлар һиссәләр өз әлүдә олурлар - идарәтмәдә һиссәләр јох, мән-тиг вә ганун әсәсдир. О ким гәлдә, нә едиб-әтмәмәјимә, ону деји биләрәм ким, рајон сәвијәсиндә нә бачармышам елә-

мишәм. Анчаг республика сәвијәсиндә һеч нәјә наыл ола билмәдим вә она кәрә дә гәлб ишләмәјин бир мө"рузәси јох иди.

Биз рајонун ичра апараты, һүгүг-мүһа-физә органлары, һәрбчиләрлә бирликдә вәлид команданын алтында Азәрбајчан-ла Ермәнистан арасында (Зәнкилан сәр-һәдидә) күчлү мүдафиә хәтти јарада билмишдик. Уғурларымыз да көз гәб-ғында иди. 1993-чү ил 10 апрел һеч бир зәнкиланлығын јадындан чыхмајачаг. 1993-чү илин 4 ијун гиямындан сонра һакимијәтә кәлән гүвәләр республика-нын аһәнкени поздудан сонра, биздә дә вәзијәт мө"лум мөһраја јәңдилди. Чәбәрәйл вә Гүдәдлынын ишғалындан сонра Зәнкилан там мө"насыјла ким ај блокадада гәлдү. Бир-бирини өзәз едән мүдафиә назирләри, онларын ишчиләри, республиканын диқәр вәзифә сәһибләри рајонда олдулар, чоһу вә"дләр верди-ләр. Лакин вә"д вә"д олараг гәлдү. Нә-һәјәт, 23 октябрда республиканын Зәнкиланла јекәнә әләгә вәсәтисә олан һорәдиз јолуну ермәниләр тутдулар вә рајон ермәни ордусыла там мүһасирәјә дүшдү. Республикандан һәрби-техники јардым алмајан Зәнкилан алајы бир һәфтәли агыр дөјүшдән сонра мәғлүблү-јәтә ұрады. Лакин бизим алајын дөјүш-чүләри рајон әһалисини ермәниләрин мүһасирәсиндән хилас едә билди. Белә-ликлә, Зәнкиландә кәзәләнән икинчи Чоһалы һадисәси баш тутмади. Әләвә олараг ону да ејд едим ким, бу мөвзү бизим һәрб тарихијизин гәллы бир сәһи-фәсидир вә бу барәдә ајрыча сәһбәтә етијајч вар.

О агыр күнләрдә Имишли-Бейләган сәмдә чоһу һәрби гүвә мөләмәтишиди. О заман бизим зонаны "мүдафиә елән" О рупуну командирәи кенәрал Заур Рза-јев, кенәрал Нәмәддин Сәдыгов, пол-ковник Расим Мухтаров, орада дислокасија олмуш бригаданын коман-дир Рәшәвн Әкбәров да орада идиләр. Мән онлара мурачәти едәндән сонра ан-лады ким, Зәнкиланла һеч бир көмәкли кәстәрмәк истәмирдик. Мән тә"кидлә тә-ләв едиб дејәндә ким, Фүзули истигәмә-тиндә һүчүмә кәчиб ермәниләрин дигитини Зәнкиландан јайындарын, он-да онлар мәним үстүмә һүчүм етдиләр, мүһафизәчиләри мәни автоматлыларын әһәтәсинә алдылар. һәдә - горху илә мә-ни орадан узаглашдырдылар. Заур Рза-јев орадан вертолјотла Кәчәжә учуб кетди, корпус исә һеч бир әмәлијәт кә-чирмәди.

P. S. Бу күн Илһам Һүсејнов Мусават Партијасы хәттилә сийәси фәаллијатини давам етдирир. Бу јылда она уғурлар арзулајырыг.

МУСАВАТ ПАРТИЈАСЫНЫН IV-ЧҮ ГУРУЛТАЈЫНДА ПАРТИЈАНЫН БАШҒАНЫ ИСА ГӘМБӘРИН МӨ"РУЗӘСИ

ҺӨРМӘТЛИ ХАНЫМЛАР ВӘ БӘ"ДЛӘР!
ҺӨРМӘТЛИ ГУРУЛТАЈ
НҮМА ҶӘНДӘЛӘРИ!
ҺӨРМӘТЛИ ГОНАГЛАР!
ҺӨРМӘТЛИ МӘТБҮАТ
НҮМА ҶӘНДӘЛӘРИ!

Мән мусаватчылар вә мусавәтсөврләри Мусаватын 4-чү гурултайынын кечирилмәси мүнәсибәти илә бир даһа тәбрик едирәм вә Мусаватын гурултайында иштирак етмәк үчүн бура кәлиш гонәгларә тәшәккүрүмү билдирәм.

Бура гонәгларын бир гисминин адылары чәкиди, Азәрбајчанын ән көркәмли, ән исне"дадлы зиялыларынын бејүк бир групунун бурда иштиракы, гурултайын үнвәнинә даһил олан вә бурда едилән тәбрикләр, чыхышлар вә чоһсајлы мөтбәт нәүмәјәндәләринин бурда иштиракы Мусаватә сәвкинни, Мусаватә һөрмәтин, Мусаватә инәмын, Мусаватә дигитин тәзаһүрүдә вә тәбиин ким, бәш буну күсәк гийәтләндирдик.

Мусаватын 3-чү һәрапа/гурултайындан 3 илдан бир гәдәр артыг вәхт кечди, бу күч партијамызын вәзијәти үч илдәки фәаллијәти вә сонрақы дөвр үчүн вәзифәләри барәдә һесабаг мө"рузәси етмәк, чыхыш етмәк партијанын рәһбәрлији тәрәфиндән мән һәвалә едилибдик. Тәбиин ким, бу мәсәләләрин ачығланмәсына кәчмәздән әвәл бир даһа Мусаватын шанлы тарихинә нәзәр салмаһлығ, бир даһа һансы јоллардан кечдиримиз, һансы амаллар уғрунда мүбаризә апардығмысыз јада салмаһлығ. Артыг мусәјин чыхышларда дејилди, Мусават гәдәр Азәрбајчан халғынын тәлејинә бағлы икинчи бир сийәси тәшкилатын адыны чөкмәк мүмкүн дејил, Мусават гәдәр Азәрбајчан халғынын бүтүн арзуларындан кәчән икинчи бир тәшкилат таппаг мүмкүн дејилдик. Бурада һағлы олараг гәд едилди ким, Мусаватын тарихи јалныс 1911-95-чи илләри әһәтә етмир, сәдәчә олараг бу 84 иллик тарих, 84 иллик мүбаризә, 84 иллик финкрий инкишаф етдиләрисә иди. Булар Азәрбајчан халғынын чоһминиллик тарихинин, онун кәчиди јолун тәзаһүрү кими ортаја чыхмыш бир

мәсәләдә. Мусават партијасы, Мусават идеясы, Мусават идеолокијасы Азәрбајчан халғынын бейниндән вә үрәјиндән кәчиш, минилларын сузакчындын кәчиш идејадыр, идеолокијадыр вә тәшкилатдыр. Тарихи Мусават исә өз фәаллијәтинә үч мәрһәләдән кәчиб. Шәрти олараг бу мәрһәләләри 1911-20-чи илләр мәрһәләси, 1920-чи илләр мәрһәләси вә 1992-чи илдан бу јапа олан мәрһәләни гәбул етмәк олар. Әкәр биринчи мәрһәләдә Мусават партијасы өз програмынын мусәјиләндирилмәси, дағиләшдирилмәси, мүстәғил Азәрбајчан Республикасынын гурулмәсы, дөвләт гуручулуғунун апарылмәсы кими чоһ агыр шәрәфи-шанлы вәзифәләр јеринә јетирмәклә мөшул идисә, 20-чи илдан сонрақы дөврдә Мусаватын фәаллијәти әсәсин Азәрбајчандан харичдә, Азәрбајчанын һудудларындан кәнарда давам едиб. Вә нәһәјәт халғын арзуларына, дүјүларына уғун олараг 92-чи илдә Мусаватын Азәрбајчан дәнчәсин, гәјһәмәси тәғим едиләди. Тәбиин ким, бу фәаллијәт мөстәғиллији уғрунда мүбаризәни давам етдириләр. Јалныс 37-чи илдә дөврүнүн өзүнү дә бир нәчә мәрһәләлә бөлмәк олар вә гәд етмәк олар ким, һәмин дөврдә Мусават, мусаватчылар јалныс Азәрбајчан һудудларында фәаллијәт кәстәрирдиләр, ону заманы Күсия империясынын дәмәк олар ким, бүтүн сийәси мәркәзләриндә фәаллијәт кәстәрирдиләр, гоншу өлкәләрдә фәаллијәт кәстәрирдиләр. Мусаватын тарихиндән дә јашы мө"лумду ким, мусаватчылар, мусаватын јарадычылары,

Мусаватын идеологылары истәрә Русия империясында, истәрә дә гоншу өлкәләрдә сийәси финкрий инкишафына сийәси просәсләрин сүр"әтләнмәсинә вә дүзүн истигәмәтдә кәтмәсинә һалләдик тә сир кәстәрирдиләр. Вә 1920-92-чи илдә гәдәр мәрһәләни дә бирмә"налы гийәтләндирмәк мүмкүн дејил, чүнкү һәмин дөврдә дә мусаватчылар јалныс харичдә фәаллијәт кәстәримейиләр, 37-чи илдә гәдәр гәјри-ләгал шәкилдә Мусаватын фәаллијәти давам едилди, минләрлә гурубанлар верилибди, гурубан кәдән шөхәсләр јалныс 20-чи илдә гәдәр фәаллијәтләринә көрә гурубан кәтмейиләр. Дүздү, бу да кифәјәт едәрди ким, һәмин инсанлары мөһвә етсинлар, анчаг 20-чи илдан сонра мүбаризәјә гошулан, 20-чи илдан сонра Мусават барғагы алтына кәлән минләрләр инсанлар олуб ким, мүхәлиф формаларда, кизли дөрәнкләр формасында, кизли тәшкилатлар формасында, Мусаватын кәнчләр тәшкилаты формасында - ән мүхәлиф формаларда, Мусават мөстәғиллији уғрунда мүбаризәни давам етдириләр. Јалныс 37-чи илдә Сталин диктатурасы өз лик нөгәтәсинә чәтән дөврдә Мусаватын мөшәтәклик фәаллијәтинә Азәрбајчандә сон гојлубудә, анчаг Бунара да Мусават хәтти Азәрбајчандә гирылмайыб, 80-чи илләрин сонунда гәдәр Мусаватын нә олдуғуну анлајан, Русләздәнчә ким олдуғуну дәрк едән кифәјәт гәдәр зиялыларымыз олуб, адыларнымыз, душунән инсанларымыз олубду. Бу идијәләрлә мардапанчә кәчлијимиз олубду, бүтүн

мөрһөләрдә- истор 40-чы илләрдә, истор 50-чи илләрдә, истор 70-чи илләрдә. Вә бу күн мәңә дәрәндә ки, биһадә полис вә бағиға структурун нумәндәләрлә маңигатарон гоуб гурултайн кәдишин ләһтә адырлар бунун гарышысын алаг. Буна тошгәк е"тираз еләдим, әкисә мән тәтәүк едрәм ки, онлар бу иши апарырлар. Чүнки биз истәр 20-чи илләр Муһаватын фәләијити барода мә'луматлары, истәр 20-чи илдон сонракы мә'луматлары бир чох һаллардә әввәлчә чар Русияһасын "Ахранка" дейилән төһкәһатәһин аривиндәди, сонра иһә КГБ-һини вә с. структуралар архивләриндән таһырғә, ахтарыб чықарырғә. Бир чох һаллардә һәмин чәдәс оргалары Муһаватын сәһәдәһини даһа јашы гуруйурлар, һөнки биз әвүмүз - муһавәтчылар. Она көрә дә ишларини давам едтирсинлар, төһби ки о да бир әвләтә тарихи сәһәдә киһи архивлардә галчағ вә һә вәһтәсә бизим әвүмүз дә, кәлчәк һөһиләрдә дә ләзим олачтә.

Муһаватын барлап иши кими Азәрбајҗанда биз 1992-чи или күртөксә дә бу о демәк дейил ки, јалһың һәмин илдә Муһаваты кери гајтармағ чәһди, муһавәтчылығы јамағ чәһдләри башлаһыб, гәттијән бәлә дейил. 1988-чи илдә һәрәкәт башлаһан дөврәдән әһалинин бөјүк бир һиссәси көртөби шөһилдә мүстәһи Азәрбајҗанын барғағы илә марәғланмаға башлады. Әввәлчә өйрәнди ки, бу барғағын үр рәһки олуб, сонра үр рәһкин һансы рәһкәрдән ибарәт олдугуну өйрәнмәк башлаһыб. Јадһыңдәдәрәсә дунән гәјд едтијимиз Дируһли Күнү 88-чи илләрдики һөрәк-дәбәрләһә бағлы бир күндә вә һәмин күнләрдә аһры-аһры шөһсләр өвләриндә бу барғағы тикорәк мейдана чықардылар вә мейдана инсанлар бир-бирләриндән соршурдулар ки, бу һансы дөвләтин барғагыды, нә барғагыды вә јаваш-јаваш о барғағын нә барғағ олдугуну дөрәк етмәк башлаһырдылар. һәмин о ишләри көрәһ әдәһиләр бир һисми бизим гурултайнчәдә муһавәтчы кими, јахүдә гөһәһыһә кими иштирак едилрлар. АХЧ һәмин күтләвә һәрәкатын әсас төһкиләти кими формалашмаға башлаһарон, онун Програм сәһәдләри һазырларнар һәмин шөһсләр арасында Муһават ирсини биләһләри сајы чох олаһса дә, биләһләр дә һәр шөј билмәсә дә вә дәриндән билмәсәләр дә елә бил ки, халһын миниһликләр әрзиндә јашатдығы һиссләрин тө"һси алтында АХЧ-

нин Програминдә јазылды ки, АХЧ Муһават идеолојияһын, Муһават идејаһларыны гәбүр едилр, онун даһыһычы роһуну әз үзиринә көтүрүр. Вә һәмин илләрдә Муһаваты өз вәтәнинә гајтармағ уғрунда муһбаризә апаран төһкиләтләр формалашырды. Онлардан бири дә, ја"ғин ки, башлығыса дә "Јени Муһават" төһкиләтыды, һәмин төһкиләты јараданлардан әксәријити, јә"ни Муһаватын нә олдугуну дөрәк едәһләр вә муһавәтчыһын мә"сулијитини дөрәк едәһләрин һаһысы јәнә дә бу күн бизим әрмәһдәдә, партиһаһын сырасында, рәһбәрликләди вә сыравы үзүлүндәди. Вә һәмин шөһсләрин индәкарлығы илә 1991-92-чи илләрдә кенеш мәсләһәтләшмәләр кечирилди, һәм Муһаватын рәһми вәрисләри, Муһават идеяһын рәһми даһыһычлары илә Туркүјядә Азәрбајҗан күлтүр дәрәһи рәһбәрләри илә, һәм Азәрбајҗанда һәрәкатын рәһбәрләри илә кенеш һәтәһрәһи мәсләһәтләшмәләр апарылды вә бу чығарыш мәсләһәтләшмәләр јекәнә мүмкүн гөрәрә көтириб чықарды ки, Муһават вәтәна доһмалды, Муһаватын фәләијити Азәрбајҗана гајымалдыды вә бу гәрәд 1992-чи илин мартында Муһаватын Барла Мәркәзинин јаранасына, нөјәһрында иһә Муһаватын 3-чү /бәрпа/ гурултайһын кечирилмәсинә көтириб чықартды.

Бунунла дә Муһаватын Азәрбајҗанда бәрпа просесинин әсәс һиссәси бәһсә чатды. Аһағ бу ишин бир һиссәси иди, дәјә билерик ки, кичик һәһи, дәјә Јә"ни бу үр илдә Муһават гарышына чох бөјүк вәзифәләр гөјүмүдү. О вәзифәләрдән һәлл едә билдији дә олуду. Үр иһлик муһбаризә чох ағыр бир шәрәитдә кечибдир. Муһаватын барла гурултайһындән кечән дөврү партиһаһы үчүн, вәтәнимиз үчүн ки мөрһәләр әјирмағ олар. 1992-чи илин нөјәһрындән - гурултайдан сонра 4 ијүн гияһындак кечән мүддәт, 4 ијүн гияһындән бу күнә гөдәр олан мүддәт. Бу дөврләрин һәр биринин әз хәсүһијәтләри вәр иди. 92-чи илин нөјәһрындән 93-чү ијүнүнә гәдәр кечән мүддәтдә партиһанын гарышында бир сыра психолоји чәтинликләри јаранды. Биринчи чәтинлик кими "Јени Муһават"чыларла муһаватын бәрпасына 92-чи илин мартындән гошулан гүвәләр арасында олан психолоји кәрһинлији гәјд едә

биләрәм. Аһағ заман көстөрдү ки, Муһават идеолојияһы әбәс иммиш, бу гүвәләр чох сәһми шөһилдә, төһби шөһилдә бәркә чәһшә билдирләр, биржә бу ағыр күч даһыһә билдирләр. Икинчи психолоји чәтинлик онунла бағлы иди ки, Муһават 92-чи илин мартындән 92-чи нөјәһрына гөдәр бәрпа просесиндә иштирак едән һәрәкәтлә бағлы һиссә даһил олуду, һәм дә һәмин мүддәт сәјәстлә мөшүл олмајән јахүд дә ки, һәрәкәтә гошулмајән аһағ муһаватә һөрмәт едән, муһаваты бәрпа еләһләрлә инәми олан чидди јазылрлар партијә"и гошулуду вә бу дә мујәһән психолоји проблем иди. Чүнки индәјә гөдәр бу проблемин әкс-сәдәһсә өзүрү тәзәһур едтирди. һәрәкәтчы психолојияһы илә зиялә психолојияһы бә"зән бир-бири или үйүшүр, аһағ бөтүвлүкдә Муһават бу проблемин дә әдәһсиндән кәлә билди вә бу күн Муһават моһоһит бир төһкиләт һалына кәлиб. Бу дә төһбидир. АХЧ һәр бир адымын шәһси кечмиши чар, сәјәһсә кечмиши вәр. Аһағ бу күн һансы мөһләт олаһсы, һансы сәјәһидә фәләијит кәстәрмәсиндән аһылы олмаһарәг Муһаватын бүтүн үзәләри, һәр һалда бөјүк әксәријити партијанын өһдәсинә көтүрүдү вәзифәләр һәјтә кечирмәк, онун мөгәдләри уғрунда муһбаризә апармаға һазырдыр. Бу дә кечән үр илдә дөфәләрлә нумәјиш едтирдили.

Муһаватын проблемләриндән бири дә ондан ибарәт иди ки, биз дикәр төрәфдән әһсә һәкмијәјәтдә төмәһл олуһмүдүк... Муһават партијасынын куја Муһават ирсинә апарылајя, һинсарә аһағ чәһдләриндән, һаразылығын билдирләрдән дә вәр иди, мәңә елә кәлир ки, Муһаватын сақит, тәһминли мөгвәји бу чығал муһабәтиләри арада" галдырды. Биз бөјүк әндәримиз Рәсүлзәдәнин вә дикәр идеолојияһымызын рә"ләрини нәзәр алаһағ бир даһа билдирик ки, биз бу јүкүн алтына кимирик, Муһават јүкүнүн алтына кимирик, биз тарихи Муһаватын давамчыһығ, вә бизим буна һәм мә"һәви, һәм һүгүти әсәсларымыз вәр. Аһағ биз Муһават ирсини моһоһијәјә, һинсарә көтүрмәһимшик. Вә биз аһағ шәд олаһы ки, Азәрбајҗанын дикәр сәјәһсә гүвәләри һәм сөздә, һәм дә илдә, әмәлдә Муһават идејаһларына садиг олуһлар, Муһават хәттини апарыһлар. Вә классикләримизин сөјдәји кими Азәрбајҗаны идарә едән, хоһбәхтлиғи апаран партијанын аһағ Муһават олмаја биләр, аһағ о

партијанын програмы Муһават Програмы олмаһды, аһағы Муһават аһылы олмаһды. Бу тәһсә мәңә елә кәлир ки, бу тилги һысғанчылардә дә арадан галдыра һысғанчы; мүттәғиләримиз, истәрсә дә бизә мүттәғил өлмајән, аһағ Рәсүлзәдә ирсинә, Муһават ирсинә мүһабәт едән, ондан фәјдаланмаға чәһшән төһкиләтләр үчүн. Биринчи дөврүн проблемләринә аид бир нәчә фикир билдирдим, төһби ки, бәрпадан сонракы икинчи дөвр даһа ағыр, даһа дөһшәтли бир дөвр иди, бу дөвр инди дә давам едир. 4 ијүн гияһы бајағ дейилдији кими Муһаватын вә Азәрбајҗанымызын дә тарихиндә елә бил ки, бир суварчы олуду вә бүтүн тарихимиз инә јәрә бөлдү. 4 ијүн һадисәләри бу күнә гәдәр дә чәһијитимизи дүшүндүрән вә кәтичкә даһа чох дүшүндүрән бир проблем олаһағ галыр. Әввәлчә демократи һәкмијәјити - Елчибә һәкмијәјитини тәғсирләндирән төһбәләр, шөһсләр, гүвәләр кәтичкә даһа чох баша бир сувары орталыға атыр - нөјә көрә сиз һәкмијәјити өлдән вәрдиндиз?... 4 ијүнүн сәбәһләри һәлә үзүн мүддәт бәрәдә төһби ким тәһтәтләтләр апарачағыз, бу садәчә тәһтәтләт олмајағыз, бизим һәр биримизин вә бүтүнләкә Азәрбајҗанын тәләјиндә һәләдичи рол ојаһан әмилләр олачтә. Төһби ки, демократи һәкмијәјитин - бизим һәкмијәјитин сәһләри, һәһсаллары әз олмајыб, вә онлардан бир илдан артығ кечән мүддәтдә кифәјәт гөдәр данышылыб, бәлкә буну еһшәтмәк истәјәләрини әрзуләдығы гөдәр данышылмајыб, онда јәнә дә данышылыб биләр, аһағ 4 ијүн гияһынын баш тугһасынын сәбәһи Елчибә һәкмијәјитинин - бизим һәкмијәјитин сәһләри дөјиди, һәһсаллары дейилди, әксинә дүзүк сечилмиш истигамәт иди. Мәһз Елчибә һәкмијәјитинин Азәрбајҗанын мүстәғиллији идеяһына гәјдсиз-шәртсиз сәдағәти, һеч бир харичи гүвәһндән сөһбәт јалһың Русиядан, Ирандан кәтирләр, еләчә дә Туркүјядән кәдир, Гәрбдән кәдир, истәнлән өлкәдән кәдир. һеч бир харичи өлкәдән, һеч бир харичи гүвәһн тә"һиринин һәләдичи олмадығы Азәрбајҗанда Елчибә һәкмијәјити дөврүндә о заман аһағ дүшүнчә инсанлар ајды иди, бу күн әксәријәт ајдыды. Вә 4 ијүн гияһынын баш вәрсинин сәбәһлирини арандырмағ үчүн чох узаға кетмәк ләзим дейил, садәчә даһа салмағ ләзим иди, һәмин

дөврдә Азәрбајҗан һәкмијәјити һансы адымлар атырды. Јада салмағ ләзим иди ки, һәмин ил дөвләт гуручулуғу илә е"лан едилмишди. Јада салмағ ләзим иди ки, һәмин дөврдә артығ парламәнт сечкиләр һаһында гәһүн һазырлыһыб ММ-ә тәғдим едилмишди, музикаләр артығ комиссияһларда башланмышды вә ләһзәдә сечкиләрин кечирилмәси нәзәрдә туғулуду. Јада салмағ ләзим иди ки, һәрбт контраһтын инманланмасына чох әз бир вәхт галмышды, јада салмағ ләзим иди ки, әзәлшәдирмә програмы һазырланмышды вә артығ јахын ајларда парламәнтдә вә гәһүн гөбүл едилчәкди вә бу програм да һәјтә кечирилчәкди. Вә јада салмағ ләзим иди ки, гияһындән бир нәчә һәфтә өввәл Азәрбајҗандән Русия ордаһунун һиссәләри дә чықарылыб, бу дә Азәрбајҗанда, һәмин кәһиһә тәһтә шөрғи Авропа өлкәһриндә Русия гошуһларындән азад олан биринчи өлкәгә чәриллимишди. Төһби ки, бүтүн бунлар вә бир дә ән мүһүмү о иди ки, артығ ордаһуды 92-чи илин сонунда, 93-чү илин әввәлиндәки баш аһыб гәдәр һәрчәһрәһијә сон гојулмаға башлаһырды, ордада муһарибә мейданында дөјүш хәттинин гөрүнүб салманасы чидди тә"мин едилмәк шәрти илә јәнә һиссәләри тә"лим кечмәси просеси чох чидди шөһилдә башланмышды вә бир нәчә ајдан сонра Азәрбајҗан ордуһу чох низамлы, мүкәммәл, тә"лим көрүмш һәрби һиссәләр мәһик олачағды. Бөјнәһлал иттиһајитдә, бөјнәһлал тәһкиләтләрдә мәсәләнин сул јүлү ил һәлә чәһдләринин дә чох чиддиләшдирилдијини нәзәрә бағла бүтүн бунлар комплекс шөһилдә мәсәләнин мүсбәт һәлл олуһдуғунә көтириб чықараһчәди. Тәһби ки, вә вәзидәтдә истәр Азәрбајҗанын бәрпә чиддији империяһа бәрпә етмәк Азәрбајҗанда империяһараст гүвәләр аһлајырдылар ки, артығ бир нәчә ајдан сонра Азәрбајҗана гаршы һеч бир шөј етмәк мүмкүн олмајағыз, Азәрбајҗанын мүстәғиллији вә Азәрбајҗанын демократи бир чәһијәт чәриллимәси, Азәрбајҗанын әз эрәзи бүтүвлюүнү тә"мин едип бүтүн дүня илә сәрбәст итгисидә муһабәтләтләр јаратмағ просесини кери дөндәрмәк мүмкүн олмајағыз. Мәһз сәна көрә һәмин һадисәләр баш вәрди. Гияһын әкәр "уғур" сөзүнү иһләтмәк оларса, уғур нәтичәләһинә сәбәб о олду ки, демәк олар ки, бүтүн сәјәһси

муһалифәт, бир нәчә хырда партија истиснә олуһмаға Елчибә һәкмијәјитинә муһалифәтдә олан бүтүн партијалар, бүтүн сәјәһси гүвәләр һәрби муһалифәти дәстәккладдылар. һәкмијәјити "пирогуну" бөлмәк етмәһсы онларын көзләрини адыр, Азәрбајҗанын мәһәһфинә, Азәрбајҗанын кәләчәјинә көз јүмдүлар. һәмин дөврдә һадисәләри гияһ кими гиямәтләндирән ил партијалардан бири Муһават олуду. Истәр мәркәздә, истәрсә дә районларда муһавәтчылар бу просеса гаршы кифәјәт гәдәр гәти мөгәдә дүрмәгә һазыр идиләр. Бә"зән биз һәкмијәјити аһанлығы әлдән вәрмәкдә иттиһан едилрләр, ола билер ки, бу иттиһамлары һаһы төрәһләри дәр вәр, аһағ ачығы бир чох мәсәләләр вәр ки, бу күнә гәдәр дә тәһ ачылығы илә орталыға чәкармағ олувр. Бә"зән бөһбин - бунун замана еһтирәһләр - шуру белә һалларда тез-тез јада дүрәк тәһкәһә јатырмағ мүмкүн иди, јахүд мүмкүн дейилди суһал дә гияһы сәһләһи, мән о заман дә һесаб едилрәм, инди дә һесаб едирәм, инди дә һесаб едирәм ки, гияһы јатырмағ мүмкүн иди. Аһағ бу һәһи һесабына баша кәләчәди вә бу һалда һансы просесләр баш вәрәчәкди? Азәрбајҗан даһилдәди ону прогноһлашдырмағ чох чәтинди. Дәјидим кими бүтүн о гүвәләр, индиднә олан гүвәләр, һәм дә ки, һәкмијәјити халһын мәнәфәһиндән үстүн тутан гүвәләр о дәрәчәдә еһтирәсә гәһлишыдылар ки, онлар һеч нәдән чәһинмәндән өлкә мияһсындә вәтәндәш муһарибесини гызышдырмаға вә баша адымлар дә һазыр идиләр. Тәһби ки, бу һадисәләр бүтүвлүкдә Азәрбајҗана, бүтүвлүкдә вә демократи һәрәкәтә бөјүк зәрбә олдугу кими партијаһыма дә чидди бир зәрбә олуду. Јадһыңдәдәди, о заман партијаһыма гаршы репрессиялар башлаһды, бөһтән компанијасы башланмағ вә е"тираф едак ки, һәмин дөврдә партијанын үзәләринин бир гисми гөрхүлдәр, чықарылрлар вә партијанын сәһләрини ја гәјри-рәһми, јахүд рәһми сурутдә төрк едтирләр. Буну мән мәһфи бир шөј кими гиямәтләндирәм, әксинә һәр көрәһүндин һадисәдә јашы төрәһләр дәр вәр, бу дә бир диалектикәдә көрүнүр. Вә һадисә Муһаватын тәһзиланмасы имкән јаратды, јә"ни тәһби ки, Муһават бәрпә олуһлар 92-чү мартындән 93-чү ијүнүнә гәдәр бир чох адамлар дүшүнә биләрдиләр ки,

Мусаватн рёһбәрләрн өлкәдә али вәзифәләр тутурлар, кифајәт гәдәр һуфүлдуларлар, һакимийәт тәшкيلاتи олан АХЧ илә муттағидиләр бу бар партија васитәси илә өз шохси мөгәддәләрини, мәнәфәләрини һајәтә кеһирәм мүмкүндү, төһби ки, бөлөләр бу һади.

Шоһбатқандә бу һадисәләр заманә бәлә гувәләрини әкәсирәји, мон инсанлар ки, бейү әкәсирәјиәт партијаны төрк етди. Бу дә бүтөлүкдә нормал бир һадисә иди. Партијанын сај динамикасына дигет јетирәскә көрәчәјик ки, 92-нин мартындан 93-үн ијунна чидәр чидди артым кедирди, 93-үн ијунндан сонра азалма кедир, төһминән 94-үн јазындан-јазындан чидди артым башлајыб. Анчәг ону дә гејд едик ки, партијанын ән агыр шәһәрларда дә бир тәһтинә төрк едәләрлә јанаш, партијаға гошуланларын сајы дә аз олмајыб. Вә һәр дөһә даһа гәтјәтиәт, даһа әгидәли, даһа һазырлыгы гувәләр партијаға гошулулар. Бу мүддәтдә Мусават партијасы мухлифәтә мөзгәј тутуб, бу дөһәләрлә өзәи едилб. Ләкин мон јәнә дә эләвә етмәк истәјөрәм -бизим мухлифәтдә олмағымызын сәбәблери барәдә. Биз илгү нөвбәдә һадисәләр һуғги гјмәт вермәјә алышмыш вә һәмисә дә һуғги гјмәт верәчәјик. 4 ијун һадисәләрини гјям киим гјмәтләндирдик вә ағлы башында олан һеч бир шәхс бәшә чүр гјмәтләндир бөлмәздә дә, Үстүндән бир-ики ил кечәндән сонра демәк олар ки, бүтүн сийәси гувәләрин, һәттә гјям нәтичәсиндә һакимийәтгә кәләриндә дә бу һағдә фикри әсәс верирди ки, гјям нәтичәсиндә һакимийәтгә көлмиш гувәләрин гејри-лекитим е'лан едәк. Ләкин бизим мөгвәјимиз јалғыз һуғгә бағлы дейлидү, бунун сийәси сәбәбләри, мотивләри дә вар иди, бу да онула һәғдә иди ки, бизим тә'минатмыз јох иди ки, һакимийәтә гјям нәтичәсиндә кәлмиш гувәләр сабаб Азарбәјҗанын һансы истәғмызы сурулгәчкәләр. Биз халғымызын сабаһы үчүн лекитимлик мәсәләләрдә гәдәр инәдәркәлг көстөрдирик. Бахмайарә ки, бу бизим һәм сийәси фәалијәт имканларымыз мәһдудлашдырырды, һәм дә эләвә - бир чох эләвә проблемләмләр јарәдәриды.

Мухлифәтдә олмағымызын дигер сәбәбләри әсәс арты гјндәки һакимийәттин конкрет фәалијәти

илә бағлыдыр. Мә'лум фактлары сәдәләјәб вәхтинәыз алмағ истәмирәм, мәнә бир саат вахт верилсә дә, мүмкүн гәдәр гыса данышмаға јә'гин чәһд көстәрмәк лазымды. Елнбәб һакимийәти илә индики һакимийәт арасында кеһирәлән чоһсајы мүғисәләр, тәһлили мәғәләр вә јазыларын әһәмијәтләрини әһүмүсуңу, гәһишәсына. Фундаментал јазылар јазылыб вә истигәмәтдә, көрүнүр бу дә бир чох политологарын кәләчәк дидерәсәтсияларынын әсәсында дајаначағ, истәр муһабирә мәсәләсиндә, истәр итгисәдијәт мәсәләсиндә, истәр дөвләт гүрүчүлүгү саһәсиндә, кәдр саһәсиндә, инсан һуғуларын күтләви позулма һаллары, истәр төһсил вә сәйбәјиәт јаранмыш вәзипәтләр бағлы узун-узун сәһәрларда данышмақ олар. Бу сәдәләндән истигәмәтдә һәр бир индики һакимийәтгә һәршы мухлифәтдә дурмаға кифајәт гәдәр мә'нәви әсәс верир вә буна нәинки јол верир, һәттә сийәси чәһәтдән буну әзурри едик, лабүд едир. Јеканә харичи сийәсәт барәдә биз дөһәләрлә әзүмдә дә гејд етмишдик ки, харичи сийәсәти бүтөлүкдә биз инкар етмирик, чүнки һакимийәтгә ијундан сонра - гјямдан сонра кәлән гувәләр төһминән бир ил мәнәвр етмәклә мәшғул олулар, елә бил ки, һәмин бир илдә 3 Везирләрдән башлајарәк Азарбәјҗанын рёһбәрләринин атырлары оддимилярин һәмсынын јохладылар вә һәмсынын пүчүлүгүнү, бошулугүнү, мә'насызлығын көрәндән сонра Елчибәјҗан харичи курсуна гәјтәмаға мөчүбр олулар. Төһби ки, биз дә буну мүсәбт гјмәтләндирдик, чүнки әлбәттә һә гәдәр агыр оласа дә, бу мәсәләнин Азарбәјҗанын ихтијарындан чыкыб бейнәлхәлқ диярләрдә музакирә олунасына, һәр һалда бунун АТӨТ чәрчивәсиндә музакирә елдмәси даһа мөгсәдәүјүндә, нәинки ајры-ајры өлкәләрнин ирадәси илә һәлл олунасы. Вә бу харичи сийәсәт гјмәтләндирсәк дә едемәк дөјл ки, курсун апарылмасында јүздә јүз рәзвәјлг, бизим бу курсун апарылмасындан чох чидди ирадларымыз вар, чүнки бурда сәмәрәдән даһа чох заһирә еффеқтләр јер ајрылар, һәгги ирәллијәшин чох аз олдуғу шәрәитдә бәлә бир ирәллијәшин олмагына әһалинин индирылмасына чох чәһд көстөрилр вә с. Бүтөлүкдә иса индики һакимийәтин бәлкә дә халғымыз гаршысында ән бөјүк

күнаһы Азарбәјҗан халғынын мә'новиятына сарсыдыны әрбәләр вурмасды. М.Рәсулазәдәдән сорушанда ки, Сиз ахы не едә билдиниз халғыңыз үчүн, һәмимыз билдик ки, О'нун мөшүр бир чәвабы вар ки, биз халғымызә азачыг дә олса демократия даһдәздәра билик, билдикдик ки онларә не олан шәји дә аздлг. Вә һәмин сөзләрин бәз там әсәслә Елнбәб һәкүмәтә әнд едә биларик. һәмин дөврә инсанлар тәдричән о тоталитар дөврә хофундән азад олмаға башладылар, һисс етмәјә башладылар ки, дейлимиз сөзә көрә, јазылымыш ојазыя көрә оларә чәзаландырыш ләймәчәғ, узар башы инди МТН-дә јәт-Искәндәр һәмидов көләб бир-ики шиллә вурачағ, сонра дә парламентинын сәдрә вә президент үз истәјәчәк һәмин журналистләрдән, оларә мәдбәи едик, оларә тәрәфиндә олачағ. Јә'ни буну жүријәлирәмиз, журналистләримиз, јазыларчы ишләрлә мәшғул олан шәхәрләримиз, ади вәтәндашларымыз е'тираф етәндәләр вә е'тираф етмәсәләр дә бу бәләјиди. Инди әсә чәмисә бир ил о азадлығ дадмыш инсанлар, чәмийәтимијини јенидән тоталитар чәмийәтгә гәјтәрмәк чәһдләри көстәрилди. Инсанлар јәнә дә нәинки јазмаға гөрхурлар, артыг дүшүнмәјә дә гөрхурлар. Әжәр әвәл һәм журналистләримиз, һәм јазы јазанларымыз сәнзордән шикәјәт едирдиләрсә әнди јаша-јашағ көрүрәм ки, дахилдә бир чәһд сәһәр јаранмаға башлајыб. Даһа һә "Манһанки Илдирмызәдәјә ентјәјә галмыр. Өзләри-өзләрини сәһәрә етмәјә башлајылар. Инсанлар һәм биршаха репрессия тәһлүкәсинә көрә, һәм итгисәди мотивләринән аиләләрини доландырмағ, ушғалар:на бир тикә чәрәк пулу тапмағ гағысындән һәр шәхс сузмаға, һәр шәјә дөзмәјә башлајырлар. Бу артыг тотал бир характер алмаға башлајыр. Сырәви кәндлимизин, сырәви фәһләмизин, сырәви чәван-көчә төләбәзини бундан бәршәмаға мејл етдијини көрәндә бәлкә дә һәрдаһа умиди сийәсәтләрдә, зиялиларга бәләјләринән. Анчәг сәһәр партијаларын дә бә'зилерини бир депутат мәнәдәнтдән әтру, бунун һазир муавини вәзифәсиндән әтру һәр шәји сәтмаға, һәр шәји хәјанәт етмәјә һазыр олдуғуну көрәндә ән һөрмәт етдијин зиялиларын бу күңкү парламәнт сәкчиләриндә депутат сәчилма һәмине оларын рәгбләринин гејри-ғануни сәккидән кәнарлашдырылмасына

көз јумдуларын көрәндә, гејри-ғануни сулла депутат сәчилб парламәнтдә отурмағы өзләринә мүмкүн һесаб етдиларини көрәндә төһби ки, бу әзәләнмиш мә'новиятын чә вәхти, нә шәрәитдә мәһлән алачығын, дәрман алачығын јенидән нормал просесләр кәләчәји һағдәнда чидди шүбһәләр, наһарәтләји һағдә јараныр. Бајағ дейлијиди киим Мусават партијасы үч илдә, бүтүн дөврләрдә фәәл мөвгә тутуб, бүтүн чидди һадисәләр өзүнүн мунасибәтини билдириди вә һүсүәнәдән сонрақы мүддәтдә даһа муһабирә сийәсәт апармағ мөһүријәтиндә галыб. Јә'ни әкәр әвәллик дөврү бир нөв нисбәтән икинчи планда галыб тәшкилатмызсы фөрмәлашдырмағ, мусаваһылығын фөрмасын тә'мин етмәклә мәшғулдүсә, икинчи мәрһәлә - гјямдан сонрақы мәрһәләдә артыг нәјимиз вар идисә о гүвәле ил, о һуғула, о тәшкилатла муһабирәзини даһа дә кәксиләшдирмәјә мөчүбр олду. һәмин дөврәдә бајағ дейлијиди киим Азарбәјҗанын зорла МДБ-зә сүрәкәләнмәси һәмин бирлијин һәрби муғавиләләрин, итгисәди муғавиләләрин икка атылмасына, бунун нәтичәси олдуғуну көрәндән сонра һәрби јолла үғүр кәзәнмаға чәһд көстөрилмиш, бунун дә сәришәтәси һәјәтә кеһирилмәси вә бунун минләрлә әскәрләримизин, вәтәндашларымызын шәһидлији һәсәбна баша кәлмәси вә нәтичәдә Бишкек протоколу киим шәрәфсиз бир сәнәдә иткә атыб шәрәфсиз сулу халға сырмағ чәһди, бүтүн бунлар Мусаватчдә чидди мөгвәјин, чидди муғавимәти илә растлашды. Тәәсүф ки, бу мүддәт әрзиндә бир дөһә дә мөһнә јадма кәлмирик ки, индики бир мәсәләдә һакимийәт Мусаватнын мөгвәјини нәзәрә алсын, һәлуқи бир чох мәсәләдә бу ишин хәјринә оларды. Мәсәлән, 93-чү илнн јәкынздә үғүрсуз һүчүм әмәлијәтләринин әрәфәсиндә биз дөһәләрлә чыкшы едиб билдирмишдик ки, бу саат нәјин баһасына олурса олсун, әһалимиздә олан торпағларын һәр гаршыны горумағ үчүн, бунун горуни асыны тә'мин етмәк үчүн фәдәкарлығ көстәрмәк лазымдыр, бүтүн гувәләрдән истифадә етмәк лазымдыр, парәләл сүрәтдә, чидди сүрәтдә јени отур гурмаға, нисәлмә һиссәләр јарәтмаға сә'ј көстәрилмәлидир вә харичи сийәсәт апарылмәлидир. Јалғыз сонра сул һәл илә, даншығлар јолу илә вә һәрб јолу илә торпағы азад

етмәк барәдә дүшүнмәк олар. Тәәсүф ки, о заман бу бизим ачығ дейлимиз мөтәбуатдә гејд олунмасына вә мухлиф формадә һакимийәтә чәдәриылмасына бахмайарә буну гебул етмәдиләр вә гә'т-гә'т чидди олан иткиләр мә'нәвә галды. Бәшә һалларда дә - нефт контрактлары илә бағлы, өзәлләшдирмә илә бағлы бир чох чидди мәсәләләр бағлы Мусават чидди мөгвәјини билдирибдир. Тәәсүф ки, бунлар дә гебул олунмајыб. Оларын бахмындан, көрүнүр, хырда-пара һалларда Мусаватчын рә'ји нәзәрә алындыр, онда дә буну е'тираф етмәјиләр. Мәсәлән, Мусават мәсәлә гәлдирмәсәдән нә Мәммәд Әмин Рәсулазәдәнин ијубејни јадә дүшүрдү, Исмајил Шыкыј јадә дүшүрдү. Мусават тәшәббус гәлдирәндән сонра харичдә төһсил алан, Туркидә төһсил алан төләбәләрнин вәзипәтинин бир сәһәр јашылашдырылмасы истигәмәтində вә башга бу типли адымлар олуб, анчәг әкәср һалларда бизим тәшәббусүмүзүн миғрасындан, мһүмлүлүндән асылы олмайарә һакимийәт бунә лагедлик көстәриб. Бу әу мүддәтдә Мусаватчдә даһа чидди сынағ һадисәләр 4 октябр һадисәләри заманә олду. Бизим һадисәләри заманә илә көлр ки, Мусават бүтөлүкдә дүзүк гјмәтләндириб. Јадныздадырәс 4 октябр һадисәлери әрәфәсиндә мухлифәт мөтәбуаты, мухлифәт лидерләри ачығ-ајдын наһарәтляларыны билдиридиләр ки, һакимийәт диярләрдә олан зиддијәтләр сарсынтыларә, гаршыдулармәлә вә иткиләрә көтәриб чыхарачағ. һәмин мүддәтдә дөвләт гәзәти олан "Азарбәјҗан" гәзәти бөзүк мәғәләрләр дәрәч едирди ки, һеч бир зиддијәт јохдү, мухлифәт ара гаршыдулармә чәлшыр вә с. Төһминән 93-чү илнн јакынздә ТМР илә олан һадисәләр хәтәрләдиғ, о заман дә биз мәсәлә гәлдирдыг ки, һүчүм просесләр кедир, адмалар елдурулар, бир грон сәһарачи бөјүк бир ре киупн енапәтини тәрсөр едир, милли мәнәбујитиндән асылы олмайарәғ, бизи ара гаршыдулармә иттиһән етдиләр, јалғыз бир нәчә айдән сонра андылар ки, Азарбәјҗанын бүтөлүлүгүнә вә әһалинин тәһлүкәсизлијинә чидди проблемләр јараныр вә ишә гәзәти һиссәләр һадисәләр һакимийәтгә бу чүр мөвгәји 4 октябр гаршыдулармәја, һакимийәтдаһили гаршыдурмаја, һакимийәтдаһили чәврелиш

чәһдән кәтириб чыхарды. Мөгвәјидән асылы олмайарә мөхләфид рә'јләрә көрә мухлиф вәтәндашларымызын мөһв олунмасы илә битди. Вә көзләмәк оларды ки, бу һадисәләр бу гувәләрләр дәрәс олачағ, һәмин дөврәдә јадәләри һәғдә һакимийәт дөвләт Теләвизијәсиндә раскөрсүдән, гәзәтләрдән халға мәрәчәт едирди, партијаларә мәрәчәт едирди, һәмрә'лијә чағрылды Биз дә төһминли шәкилдә, гаңачағ салмадән мөгвәјимизи билдирдик ки, Азарбәјҗан дөвләтинин марәғлары бизим үчүн һәр шәјән үстүндү, буну гјмәтләндирмәк әвәзине 4 октябрдан сонра мухлифәтә гаршы, 6 чүмләрдә Мусаватә гаршы 17 чүмләр башлачды. Мәтмакә просесин даһадирәк мәсәләни даһа дүзүн һәлл етмәк әвәзине даһа дә узатдылар. Вә төһби ки, бу чәһдләр ајры-ајры һәрби һиссәләрин, ајры-ајры сийәһи гувәләрин һакимийәтә табе олмамағ чәһдләринә икки стандартла јанашадан, она дүзүн гјмәт вермәјәндә бунун гаршысы алынмасы дә гејри- мүмкүн олур. Бир нәчә айдән сонра артыг 17 март һадисәлери баш верди, биз буну јәнә дә һакимийәтдаһили зиддијәтләрдән гәзәтләрдәк, чүнки тәрәфәрдән бизи 14 марта гәдәр рәсми сүрәтдә дөвләтн сийәһи гувәләриндә олан ДИН-ә дахил олан ХТПД иди. һәмин һиссәз фәктикә вә һуғги рөһбарлик едән јукәк вәзифәли полис әмкәдшәләрјидылар. Бу һадисәләр әрәфәсиндә бу типли зиддијәтләрнин баш верәчәји барәдә марәғләр јәнә дә мөтәбуатдә билдирдилди, јәнә дә әһәмийәт верилмәдә һадисәләр башлајандан сонра "Дәјримиз Масә" Азарбәјҗанын сийәси тәшкилатларынын әрәсийәтинин бирләшдирән "ДИМ" вә бә'зи башга тәшкилатлар ғанын гаршысына алмағ үчүн васитәчилик тәклиф етдиләр, анчәг һакимийәт буну гебул етмәди, јүз әрәк Азарбәјҗан вәтәндәши вә тоғшмаларда һәләк олду, инди дә јазуәрлә инсанлар һөбсләрдәди, доғру, дүзүк, јалан чинајәт мө'суллијәтинә чәлб едилир вә с. һәлуқи һәмин шәхсләрин бөјүк бир һиссәси дүзүк јола чәлб олуна билердиләр. Азарбәјҗанын горунамасына хидмәт едә билердиләр. Бу мүддәтдә Мусават өз муттағидиләрини мунајәләшдирмәјә чәлшыдыб. Бурда нисбәтән асан олан мәсәлә АХЧ илә Мусаватын мунасибәтләри иди ки, бу әвәлчәндән муттағидлик

14043

бүтөлүктө мөнө елө кәлпир ки, бу истигамотлор айданды, јенө де бир немрәли вәзифә партијанын тәшкили структурну даһа да күчләндирмәкди, даһа митшәккил, даһа чөксәлди да даһа оператив фәалијәт кәстәрә билән тәшкилат гурмакди, биз бу истигамотдө фәалијәт кәстәрәчөкјик.

Мәгсәдимиз Мусавәтнү нүфузуну артырмакдө вө мөнө елө кәлпир ки, сон һәдисәләрдә һәкмијәт өзү дө Мусавәтнү нүфузуну артырмакдө хөјли көмөк етди, бу сөкчиләрдә бизә олан мүнәсибәт халғда бизә олан инәми гат-гат артырды. Халғ бир даһа дәрә етди ки, әсәс мұхәлиф тәшкилати, ән күчлү мұхәлиф тәшкилати вә һәкмијәт чөһи сәһкә тәһлуқәси јарадан, алтернатив тә һлуқәси јарадан ән күчлү тәшкилат Мусавәтдө. Бу нүфузуму артырмак тамәнилә мүмкүндө вө бу истигамотдө дө фәалијәти давам етдирмәк тәләзимдө. Анчаг нүфуз јалнәз тәблиғатла, јалнәз изәбатла ола билмәз, табии ки, бу бизим јенә дө индијо гәдәр апардығымыз шөкилдә ишимизи давам етдирмәјимизди, Азәрбајҗанын проблемәринә чиди мүнәсибәт бәсләмәкди. Бурада јенә тәклифләр кәлпир ки, мұхәлиф мәсәләр барәдә гәтәмәләр гәбул олунсун, муһарибә барәдә, гагынлар барәдә, Хәзәр барәдә, нефт барәдә вә с. јенә мән тәкәр едирәм ки, мәсәләнин һәмәсына аид Мусавәтнү мөвгөји бәллиди, бу мәсәләнин һәмәсына мүнәсибәтдә Мусавәт Азәрбајҗанын мәнәфәјини, халғымызын мәнәфәјини һәр шөйдән үстүн тутур, бундан сонрақы шөраитдә дө белә давам едәчөк вө биз мөһз бу аддымлармызла партијанын нүфузуну артырачәләјик. Бүтөлүктә халғын мәнәфәјини вө ејни замәндә һәр бир инсаннн марәғларын мәнәфәјинә, проблемәларнә диггәти күчләндирмәк мүнәсибәти биз өз нүфузуму артырачәләјик. Вө бу о демәк дејил ки, тәблиғат ләзим дејил, бурада дөфәләрләр сөсләндә, партијанын тәблиғат иши күчләндирилмәкди, јени усуллар тәһләмәләнди, јени истигамотләр ахтарылмәләнди. Партијанын фәалијәтинин бәшә бир истигамоти мөнө елө кәлпир ки, бурада дејилдији кими биз дикәр демократик гүвәлләр әмәкдәшлиғы даһа да чидиләшдирмәлијик, сьрәларымыз даһа да ськләшдирмәлијик вө бүтөлүктә вәзијәтин бүтүн ағырлығына бәхәмјәрәг чөмјәјәдә мөүјөн һәмрә јлик әһвал- руйијәси јәрәтмәгә чөһд кәстәрмәлијик.

Дүздү бурада дејилди ки, бизи сөкчиләр бурәхәмјәндәларә һәмәс һәмрә јликдә сәһбәт кәдә биләр, анчаг биз халғ һәмрә јликимизи тәклиф едәчөкјик. Биз бүтүн сийәси гүвәлләр һәмрә јликимизи тәклиф едәчөкјик. Вә бу һәмрә јлик тәклифи

Мусавәтнү шөртләрә ила олачәк чүһкә Мусавәтнү шөртләрә Азәрбајҗанын шөртләриди.

Биз дөфәләрлә тәкәр етдик, бу тәкчә бизим сөзләримиз дејил, бу кәрчәкликди, бу һәгигәтди ки, Мусавәт Азәрбајҗанын кәһмишәнә, бу күнүнә вә сабаһына бәғли бир партијадә, Мусавәт Азәрбајҗан халғынын тәләјинә бағлы бир партијиди. Буна көрә дө һеч бир дүшмән, һеч бир проблем Мусавәти Азәрбајҗанын сийәси сәһнесиндән кәнарләшдири ала билмәз, һеч бир чәтнинлик бизи гөрхүдә билмәз, сьрәдән чьхардә билмәз. Бурада сөһбәтләр кәтди, репрессия олачәк, нө олачәк, олмәјачәк. Бу гурупләр бир даһа тәсдиј етди ки, бу мәсәлә бизи үмүмјәјәтлә марәғландырыр, дүздү, мөүјән мө һәдә марәғландырыр. Репрессия олаңда бир аз марәғлы олур, иш кәрмәјә даһа чөх сәһә олур, фәалијәт кәстәрмәјо даһа чөх истигамот олур (Алғышлар!/, анчаг мүдрикләрин бир сөзү вәр ки, сән јолуну дүз кәт, гој нө олур-олсун. Јолуну дүз кәтмәлијик, Мусавәтнү Программына ујун шөкилдә, мәгсәдәүјүн шөкилдә фәалијәтимизи давам етдирмәлијик. Вә биз јолумузу дүз кәтсәк, Программымыз дүзкүн әмәл етсәк, Мусавәтнү тарихи вәзифәларынә вә мәгсәдләрүнә дүзкүн әмәл етсәк, бизә гаршы репрессия тәтбит етсәләр дө удузачағлар, етмәсәләр дө удузачағлар. Гәләбә исе јенә дө Мусавәтнү олачәк. (Алғышлар!)

Биз һәлә ки, гөбул олунмүш тәғвимлә шөһәрләр тәғтими, һәр һәлдә һәрәстән тәғвимиди. Инди бизи христиан икчини минчили бәшә чәтмәк үзрәди. Бир чөх политолоғлар, бир чөх тарихчиләр јазырлар ки артыг тарих олбүдү,

Фукујаманын, јапон мәһшәли америка политолоғуну бөјүк бир мәғәләси вәр иди (Бир нөчә ил әввәл) вә бу мәғәлә чөх мәшһур иди ки, тарих олбүдү, тарих гуртарыбды, јәни һәр шөј айданды. Онун мөһтиги бундан ибарәт иди ки, артыг бөүктүк мәрһәлә чөмјәјәт- дүня бүтүн сауғалара чәвәб вәриб вә тарихилг бир суғл гәлмәдиги үчүн һәр шөј айданды вә тарих дө гуртарыбды. Анчаг, јә гин ки, тарих гуртармәјибды вә јә гин ки, шәрти оларәг 3-чү ера бәшләжәк, икчини минчилијин гуртармәси ила мөүјән мө һәдә инсанлар шөрти рәғәмләрә бағлы олурлар, икчини минчилијин гуртармәси өзү мөнә елө кәлпир ки, дүндәдә јени бир әһвал-руһијә јарадачәк. Вә бу Азәрбајҗанда дө белә олачәк вә бу 3-чү ерада марәғландырыр. Инди биздә һөрмәтли фәалијәти 2-чи еранын сонундан да гат-гат күчлү олачәк.

Мән бир даһа әминлијимиз билдирирәм ки, Мусавәтнү гәршысында дүрән бүтүн вәзифәләр јеринә јетириләчәк, һәзгәт кәчириләчәк. Вә бир даһа һәмәмыз гурупләр мүнәсибәти илө тәбрик едирәм, уғурлар әрзуларым вә бир даһа улү әндәрин сөзләри илө тәкәр едирәм ки, **БИР КӘРӘ ЈҮХСӘЛӘН БЈРАГ БИР ДАҺА ЕННӘЗ.**

(Алғышлар!...) Бир даһа һәмәмыз тәбрик едирәм вә Мусавәт Партияснын 4-чү гурупләрјаны бағлы е һан едик. (Алғышлар!... Һимн чалғынр ... Алғышлар!...)

Јапон алими М.Ә.Рәсулзадәни тәдгиг едир

Јахынларда М. Ә. Рәсулзадәни тәдгиг етмәк мәгсәдилә јапониялы алим Катсуми Току Масы Бақыја кәлишәдир. Јапониялы алимлә көрүшүмүз "Мусавәт" журналы редакциясында олду. Әндәримизин һәјәт вә јарәдүчылғы илә бағлы профессор Муртуз Садыхлы вә М. Ә. Рәсулзадәнин һәмәси Рәис Рәсулзадә тәдгигәтчи алимә мө һәдә мұмкүн вәрирдиләр. Катсуми Току Масы илә сөһбәтимиздән әввәл профессор Муртуз Садыхлы бунларә сөјләди:

Мәнәдә олан мө һәдә јапонияда Азәрбајҗан әдәбијәтинә, мәдәнијәтнә һәддиндән артыг мәрәғ вәр. Биз 1988-чи илдә М. Ф. Ахундовун јулејинә јапонияда јашајан әдибин һәткәси Фөрүх ханым да дө вәт етмишдик. Онун һәјәт јолдашы миллијәтчә фарс олан Ираг Парси Нихат профессордур. Вә Јапонияда М. Ф. Ахундов һәдәгә хөјли сөсрләр јазмышдыр. Онларын кәлиши ила әләғәдәр биз Јапон турколоғлары ила әләғәлери кәнишләндирдик. Бизим дилимиз, әдәбијәтимиз, тарихимиз әјрәниләр. Јапон вә Инкисил дилләриндә хөјли сөсрәлимиз чәт олунмушдур. Мәсәлән, профессор Елико Окада Низаминин бө һәдә сөсрәлрини јапон дилина тәрчүмә етмиш вә халғымызын бу шаири һәдә хөјли мәғәлә јазмышдыр. Профессор Мурио Фуҗинини М. Ф. Ахундов һәдә бир нөчә мәғәләси биз мө һәдә мұмдур. Профессор Туори һәјәти бизим Азәрбајҗан түркчәсини мүкәмәл билир вә о мәнимлә Азәрбајҗан түркчәсиндә мөкүтүбләшәр. Мәнә мө һәдә олан дедикләримдән әләвә Күнәј Азәрбајҗанын тарихинә аид сөсрләр јараныр. Умүмјәјәтлә, Јапонияда түрк дүңдәсинә мәрәғ һәддиндән чөхдур вә бу мәдәни әләғәлери кәнишләндирмәк бөрчүмүздур. Инди биздә һөрмәтли гонағымыз чәнәб Катсуми Току Масы иштирак едир. Чөх марәғлыдыр ки, чәнәб Току Масы Јапонияда бизим тарихимизи әјрәнир.

Катсуми Току Масы мөвгәтти оларәг Анкара Университетиндә түрк елминә әјрәнәб. Азәрбајҗан халғынын тарихи илә әләғәдәр материаллар јығыр. М. Ә. Рәсулзадәнин һәјәт вә јарәдүчылғы һәдәндә докторлүг диссертациясынә бәшә чәтдирәм үзрәдир.

Азәрбајҗанә кәлишинизин бәшләчә сәбәби нәдән ибарәтдир?

М. Ә. Рәсулзадә һәдә олан материалларын мөүјән һиссәсини топламышам. Азәрбајҗанә кәлишимин әсәс сәбәби дө сиздә М. Ә. Рәсулзадә һәдә

чәп олунан вә олунмәјән мө һәдә мұмкүн топламағдыр.

Сиздә М. Ә. Рәсулзадә шәхсиятә мәрәғ һарадан јаранды? Нијә мөјән М. Ә. Рәсулзадәни тәдгиг етмәк гәрәрына кәлдиниз?

Мән Чәнуби Азәрбајҗан һәдә марәғланмышам. Хөјли мұдәт Әраншүнасылыла да марәғланмышам. Иранда демократик һәрәкәти әјрәнәндә вә бу демократик һәрәкәти јарәдәнлардан бири кими М. Ә. Рәсулзадәнин үстүндән кәчмәк мүмкүн дејилди. Чүһкә о, бу һәрәкәтын бинасынә јоғмушдур. Бу бөјүк шәхсиятин һәјәт вә јарәдүчылғы һәдәндә Полшадә, Франсадә, Алманияда мө һәдә мұмкүн вәр. Анчаг Јапонияда мө һәдә мұмкүн әздир. Мәгсәдим јапон халғына бу бөјүк ингилабчы алимни, јазычыны тәһитмағдыр. Мән чөх мәнүмнәм ки, Бақыја Јапония әдәбијәти илә Јапония шөргүшүнәсләрә вә алимләри илә марәғланлар вәр.

Тәдгигәтиңизни апармағ үчүн һәмәси мәнбәләрә мұрачәт етмисиниз?

Ахундов Дөвләт Китабханасы, Елмләр Академиясы илә марәғланмышам.

Бу мәгсәдлә бәшә әлкәләрә кәтмәјо фикриниз вәрмә?

Әкәр мүмкүн олса, Франсаја кәтмәк фикрим вәр. Полша, Румынија, Алмания әлкәләриндә дө јә гин ки, олачағам.

Јапонияда Азәрбајҗан һагғында төсвәврләр мөвчүддүрмү?

Јапонияда Азәрбајҗан һагғында мө һәдә мұмкүн әздир. Әсәсән инкисил дилиндә олан гәзәтләрдән даһа чөх мө һәдә алмағ мүмкүн олур. Јапонияда Азәрбајҗан һәдә јазанларын әкәсријәти ираншүнасыдур. О чүмләдән дө Азәрбајҗан түркләринин һәјәт вә јарәдүчылғы илә марәғлананлар вәр. Совет тарихинин арашдырычларындан бир нөчәси Азәрбајҗан һагғында да јазмышдыр.

Азәрбајҗан һагғында Сиздә һәмәси төсвәсрләр јаранды?

Һисс олунур ки, итисади вәзијәт ағырдыр. Анчаг инсанлар мөһрибандырлар. Совет итисади системинин нәтичәси кими Азәрбајҗан өлкәсиндә әввәлләр мөвчүд олан сәнәјени кәрмәк чәтindir. Јахын заманларда Азәрбајҗанда көрүлчөк ишләр чөх олсун.

Халғымыз үчүн арзуларыңыз?

Сиздә демократия, јахшы күнләр арзулајырам.

Төшәккүр едирәм.

Сөһбәтләшди: Муса Мурадлы

М. Ө. РЭСУЛЗАДӘ ИРСИ ӨҖРӘНИЛИР

НАЗИМ ЧӘФӘРОВ

МИЛЛИ ДИРИЛИК НӘДИР?

М. Ө. Рәсулзадә чаризм дәврунде Азербайжан халгының милли дирчәлишини тәмин етмәк мөгәсәдилә мараглы бир консепсия ишләбиз һазырламышды. Башлыча мөгәсәди истисмар вә истибадәдә алтында инләвән халгының мәнлижини, милли кеңийәтләрини горулмагдан ибарәт иди. Она көрә дә мутәмад оларәг мөтәбуә сәһифәләриндә чыкыш едиб фикрини јајамага чалышырды. Лакин өһдәсинә көтүрдәү иш агыр иди, она көрә ки, өһәлинин әксәријјәти о заман милләт илә дин аңлаышыны гарышдырырды. Сорущанда ки, сән һансы милләтдәнсән, адәтән чаваб верирдиләр: "Мүсәлман милләтиндән".

М. Ө. Рәсулзадәнин диггәтләјиг хидмәтләриндән бири дә бу олмушды ки, "турк" анламыны мөтәбуә сәһифәсинә чыхарараг Азербайжан халгынын милли шууруну сикләвәјиг ојатмышдыр. Мәһәмәд Әмин "Милли дирилик" мөгәләсәдә язырды: "Мүсәлманлыгың интидаи тәсириндән кәләрәк бир өзүмүзү мүсәлман адлаңдырдыгымыздан әсл миллијјәтимизин уңваныны төшкил едән "турк" лүвә өһәмијәт вермәмиш, һаман "мүсәлман" адына гәнаәт еләмиш идик, һәлә дә етмәкдәјиз. Һәлә бу гәнаәтлә дә галмамышыг. Башгалары би-зә "татар" вә "персиан" демиләр, она дә е"тираз етмәмишк". ("Дирилик" мәчмуәси, 1914, N3)

Азербайжан халгынын милли дирчәлишини әсәс консепсиясы "Милли дирилик", "Тутдуғумуз јол", "Кәнд мәктублары", "Мәктәб вә мәдрәсә", "Кәтдијими јол" вә "Әнтиҷаclarымыз" мөгәләләриндә өз ифадәсини тапмышдыр.

(Јери кәлимишкән гејд едәк ки, сәһбәт 1914-1917-чи илләрдән кедир. Һәлә мүтәләјигә турулушу дөврләмишидир. Һәлә 1917-чи илин Феврал ингилабы баш вермәмишидир).

Мәһәмәд Әмин "Тутдуғумуз јол" мөгәләсәдә язырды: "... сағлам, мәтин вә ојаныг мөкүрәли бир миллијјәт вучу-дана чалышмаг истрәск ки, заман буну иттиза едијор, мүтләгән үч әсәс сарыламылыз: түркләшмәк, исламлашмаг вә мүсәирләшмәк". ("Ачыг сөз" гәзәти, 1915, N1).

Демәк, Рәсулзадәнин фикринчә, милли дирчәлишимиз түркләшмәк, исламлашмаг вә мүсәирләшмәк принципләринин һәјәтә кечирилмәсин-

дән ибарәт иди. О, "Ачыг сөз" гәзәтин нәшрә башланмасы мүнәсибәти илә гәзәтин биринчи нәврәсиндә чап олунан "Тутдуғумуз јол" мөгәләсәдә илк дөфә оларәг милли дирчәлишә бағлы фикрини түркләшмәк, исламлашмаг вә мүсәирләшмәк кими ифадә етмишидир. 1914-үч илдә "Игбал" гәзәтинин 311-чи нәврәсиндә чап етдирдји "Дәјанәт, миллијјәт вә мәшиәт нөггәти-нәзәриндән кәнд мәктублары" мөгәләсәдә исе түркләшмәк, исламлашмаг вә мүсәирләшмәк мұвафиг сурәтдә миллијјәт, бейнәмилләлијјәт вә әсријјәт адындырылмышдыр: "Мәдәни јашаыш үчүн үч әсәс ләзымдыр: миллијјәт, бейнәмилләлијјәт вә әсријјәт. Миллијјәтин рүкнү ана дили, бейнәмилләлијјәтин әсәси дин вә әсријјәтин бинасы әсрә һаким олан улум вә фәһун илә мөһәллина көрә онун вәситәси олан дилләрин өкрәнмәсидир". Јухарыдакы фикир әслиндә Әлибәј һүсәјнзадәдән кәтүрүлмушдыр. М. Ө. Рәсулзадә өзү бу барәдә белә язырды: "Вәтгилә мөлтәрән Әлибәј һүсәјнзадә әфәндә "Фујузат" дә "ислам әгидәли, түрк ганлы вә Авропа гижәфәли бир инсан олаалым" демилши ки, гәсди дә бу иди".

Беләликлә, Мәһәмәд Әмин Әлибәј һүсәјнзадәнин "Ислам әгидәли", түрк ганлы вә Авропа гижәфәли инсаны" ифадәси узәриндә бир балача әмәлијәт апарыб мө"насыны дегиләшдиришидир. "Кәнд мәктублары" мөгәләсәдә буну "миллијјәт, бейнәмилләлијјәт вә әсријјәт", "Тутдуғумуз јол" мөгәләсәдә "дил, дин вә заман" вә нәһәјәт һәмнин мөгәләдәчә бир аз дә ирәли кедиб "түркләшмәк, исламлашмаг вә мүсәирләшмәк" кими ифадә етмишидир.

Кәлин түркләшмәк, исламлашмаг вә мүсәирләшмәк аңлаышлары илә бир аз јахындан таныш олаг. Танышлыг заманы М. Ө. Рәсулзадәнин өзүнә истиндә етмәјә чалышчагагы. Мәсәлән, түркләшмәк барәсиндә о белә язырды: "Дилчә биз түркүз, түрклүк миллијјәтимиздир. Бинаән әләјһ мүстәгил түрк әдәбијәти, түрк сәнәти, түрк тарихи вә түрк мәдәнијјәтинә маликијјәтимиз мөгәсәдимиздир. Парлаг бир түрк мәдәнијјәти исе өн мүгәддәс гәјәји-амалымыз, ишыгылы йл-дзымымыздыр". ("Ачыг сөз" гәзәти, 1915, N1).

Индијәчән бә"зиләри Рәсулзадәнин түркләшмәјини башга чүрә јозурдулар. Дана доғрусу, Рәсулзадәни иствәјәнләр түркләшмәјә сийәси дамаг басырдылар, куја түркләшмәк османлылашмаг демәкдир. Јә"ни Шимали Азербайжаны

османлы империясына бирләшдирмәк мөгәсәдини күдүрдү...

Шүбһәсиз ки, бу иддиалар тамамилә әсәссыз иди.

Бәс онда түркләшмәк нә демәкдир? Һансы мө"наны дашырды? Хатырламаг јәриңә дүшәрдә ки, азербайжанлылары о заман һәғарәтлә кәһ "татар", кәһ дә "персиан" дөјә кагырырдылар. Гәсдән халгың етник мәңшәјини долашдырырдылар. Миллијјәтин тәһриф едирди-рлар. М. Ө. Рәсулзадә исе бир зәрбә илә бүтүн бу долашығлары ачды. Халгың адыны өзүнә гәјтарды. Түркләшмәји әсәсән бу мө"нада аңламаг ләзымдыр. Јәи халга өз адыны танытдырмаг мө"насында.

Түркләшмәк сөзүн кениш мө"насында түрк әдәбијәти, түрк мәдәнијјәти јаратмаг иди. Бу исе дүңә халглары ичиндә бөј кәстөрмәк арзусундан ирәли кәлән тәшәббус иди.

Инди дә фахүг көрәк М. Ө. Рәсулзадә динимиз барәсиндә нә дејир: "Динчә мүсәлмансыз. Һәр бир дин өз мутәдәј-јинләри арасында мәхсүс бир тәмәддүн вучуда кәтиришидир ки, бу тәмәддүн дә бир бейнәмилләлијјәт сәбәби тәшкил едир. Мүсәлман олдуғумуз үчүн биз түркләр бейнәмилләлијјәти-исламијјәдәхилиз". (јәнә орада).

Кәлин исламлашмаг аңламынын шәр-һиндән әввәл түркләшмәк вә исламлашмаг аңлаышларынын хәттини исләвәк. Ө. һүсәјнзадәнин дилиндә түркләшмәк "түрк ганлы" кими әсләнмишидир. М. Ө. Рәсулзадә исе ону ашағыдакы шәкилдә дөјишидир: түрк ганлы - миллијјәт - дил - түркләшмәк. Исламлашмаг аңламы исе Ө. һүсәјнзадә "ислам әгидәли", М. Ө. Рәсулзадә бейнәмилләлијјәт - дин - исламлашмаг кими сәсләнмишидир. Нәзәр әлмаг ләзымдыр ки, Ө. һүсәјнзадә фикрини шәрһ едәркән "ислам әгидәли" ифадәсини башда ишләтмиш, әсәс вурғуну динә јөнәлтмишидир. М. Ө. Рәсулзадә исе миллијјәти өнә кәтириш, әсәс диггәтени миллијјәтә вермишидир. Демәк, М. Ө. Рәсулзадә миллијјәтә даһа чох үстүңлүк вермишидир.

М. Ө. Рәсулзадә дини еһкам кими гәбул етмәмиш, динин ислаһына тәрәфдәр чыкымышдыр. Бу о демәк дејилдир ки, о, дини кәкүндән дөјишмәк фикринә дүшүмшүдүр. Хәјр! Садәчә оларәг дуа вә ајинләрини ана дилиндә охунмасыны иствә-тәрдди. Диндәр дини ајинләри ичрә едәркән мө"насыны аңламалы вә нә ет-дијини баша дүшмәлидир. Әкс тәғдирдә араја бир мөчүлүлүг кирир, бу да ки, нәтичә е"тибарилә динә зијан вурду, тә"сирини нисбәтән азалдыр: "Дин вә онун еһкамы мутәдәјјинләринчә аңла-шылмаз бир һалә кәлирсә, верәчәји

фајданы тә"мин едә билмәз, руһсуз өлүр, мөйшәтдән узағлашдыр. Ојлә дә ислам, бир мөйшәт вә һәјәт дини оларәг тәәсүс еләдији һалда, мутәдәјјинләри илә өз арасында бир мөчүлүлүјәт кирди. Бунун нәтичәсиндә ислам һәјәтдән вә һәјәти-исламла јашамаг камалында оланлар исе әсл исламдан узағлашдылар. Бунун үчүн дә мүхтәлиф ислам милләтләриндән олан ислам мутәфәккирләри арасында ислам дөјә тәһанан шәјин мөһтаҗ-ислаһ олдуғуну дүшүнәнләр күндән - күнә чохалыдылар... Бу ислаһ һәм исламны үмуми мөнфәәтини, һәм дә ислам милләтләрини һүсүси фајдасыны мутәзәммәндир". ("Дирилик" мәчмуәси, 1914, N7).

М. Ө. Рәсулзадә дини бир нөв милли-лијә ујғунлашдырмаг чалышымышдыр. Дин һәр шәјдән әввәл миллилијәт хидмәт етмәли, миллилијјәт уңа тутмәли иди. Милли инкишафың бағагына сәдд чәкән, милли дили вә милли адәт-ән"әнәни боған динләр исе ислаһ олунмалы вә вәһид милли амала ујғунлашдырылмалы иди.

Мүсәирләшмәнин көкү Ө. һүсәјнзадәнин "Авропа гижәфәли" кәлмәсиндәдир. М. Ө. Рәсулзадә бу кәлмәни ашағыдакы шәкилдә дөјишидир: әсријјәт - заман - мүсәирләшмәк. Јери кәлимишкән гејд едәк ки, Мәһәмәд Әмин јухарыда адыны чәкдијимиш һәр үч аңлаыша өјни мөзмину вермишидир: "Заманча дә биз техникатын (алијјәтин), елм вә фәннин мөчүзәләр јарадан бир дөврүндәјиз. Түрк вә мүсәлман галарәг мутәгилән јашамаг иствәрсәк, мүтләгән әсримиздәки елмләр, фәннләр, һикмәт вә фәлсәфәләрлә сийлаһланмалы, сөзүн бүтүн мө"насыла, зәманә адамы олмалыјыз". ("Ачыг сөз" гәзәти, 1915, N1).

Һәјәтаны мүстәгил гурмаг иствәјән халг зәманә илә ајағлашмалы, елмин гајғысына галмалыдыр, чүнки елм чәмијјәтин муһәррикидир. Инкишафың, таргетини әсәсыны мөһз елм гојур. "Техникат", јәни технолокија елмин сәјисиндә тәкмилләшиб чәмијјәтин бу вә ја дикәр тәләбатыны едәјир. Елмә гајғы илә јан-наһәтәнин халгың кәләчәји мүәммәли-дыр.

Биз јухарыда М. Ө. Рәсулзадәнин нәзәри консепсиясынын ана хәттини тәшкил едән аңлаышлардан - түркләшмәк, исламлашмаг вә мүсәирләшмәкдән сәһбәт ачдыг. Һәр бир аңлаышын мө"насыны мөтәбуатын вердији имкән дахилиндә ачмаға чалышдыг. Бу заман аңлаышлары һәркәтдә, инкишафда кәтүрдүк. Лакин Рәсулзадәнин милли дирчәлиш консепсиясы бунунла бит-мир.

арды вәр.

ГУРД МӘТИНЛИЈИ, ОД ТӘМИЗЛИЈИ ВӘ ЗӘКА ГҮДРӘТИ ИЛӘ

ХХ эсрин орталарындан башлајан мәдәни төрәгги вә милли-мә"нәви ојанма просеси ХХ эсрин өвәлләриндә биткин бир һәрәкат шәклини алагаг милли истиглал уғрунда мубаризәг чеврилди. Бу ишдә милли - тарихи јаддаша әсапланан милли-мәнлик шунурунун формалашмасы да әз рол ојнамады. Она көрә ХХ эсри милләт әсри адлан-дыран М. Ә. Рәсулзадә халгын там истиглалийәт әлдә өтмәси үчүн умидини милли руһ вә мәсләклә сәфәрбәр олан кәнчлијә баглайырды. Чүнки милли-тарихи јаддашы ојанараг шууру өзүнүн иззәт-нәфсини, шәрәф вә ләјагәтини торумаг сөвијјәсинә чатан кәнчлијин - јени нәслин милли истиглал уғрунда бир гурд мәтинлији, вә дөзүмү илә сон мәгсәдә чатынчаја гәдәр мубаризә апарачагына инанырды.

Әлдә едиләчәк уғурларын мөһкәмләндирилмәси үчүн, әлбәттә, ити ағыл, сәриштә вә көрдүјүн ишә көклу инамын олмасы башлыча шәрәтләрдәндир. М. Ә. Рәсулзадә кәнчлијә тәлгин олунан бу мәзијјәтләри даһа да мөһкәмләндирмәк үчүн онун - туркун әски инамларынын бир гәдәр мификләшмиш тарихини јада салыр. О, инандырыр ки, әфсанәви "Өркнәгүн" јурдундан гурдун бөләдчилији вә олун көмәји илә гуртулан туркун зәкасы, гүввәт вә мәтинлији онун јени уғурлары илә нәтичеләнәчәк. Бурадан бөлә бир мәнтиги нәтичә дә чыхыр ки, ахыр чәршәнбәләрдә чатылан тонгаллар "Өркнәгүн"ун дәмир вә мисдән тәкүлән тилсимини әритмәк үчүн галанан очагын рәмзи олдуғу кими, "урд ағзынын мубарәклији" (Китаби-Дәдә Горгуд) дә боз гурдун хиласкарлыг миссијасындан гидаланыр. Вә бу тарихи көкләрә бағлы инамларын мөһз туркә мөхсуслуғуну хусуси вургуламагла М. Ә. Рәсулзадә мөхсуслуғуну хусуси вургуламагла М. Ә. Рәсулзадә өз сојдашларында јурда, көкә, тарихә саһиблик һиссини дә формалашдыраг мөһкәмләндирмәгә чалышыр. Чүнки, јурда, вәтән вә милләтә саһиблик һиссиндән мәһрум олан һәр бир кәс онун гәјдини чөкмәз.

Милли-тарихи јаддашын ојадылараг, онлара саһиблик һиссинин ашыланмасында күдүлән сон мәгсәд вәтәнин бүтөвлүјү, милләтин азадлығы вә истиглалийәтидир. Бу күнкү кәнчлик һәмин јолу гурд гәтијјәти, од сафлығы, "Өркнәгүн" мугәддәслији, өзү дә ағыл вә зәканын күчү илә тутмалыдыр. "Гуртулуш" журналынын 1915-чи илдә чыхан биринчи сајына баш мәгалә кими јазылан "Гуртулуш" мөгәлесиндән (ашағыда һәмин јазынын әрәб графикасындан транслитерасијасыны веририк) чыхан нәтичә дә будур.

Алхан Бајрамоғлу

М. Ә. РӘСУЛЗАДӘ

ГУРТУЛУШ

Дүнјанын илк саһиби олан һәр бөјүк милләт кими түркләр дә сојларынын гүввәтини бир мәсләк гайнагындан алмышлардыр. ("Халга доғру" һәфтәлији. N51). Түркләрдән Будда дининдә оланлар өзләринин Будда анасындан олдуғуларыны сөйләйрләр. Мүсәлман олан түркләр дә Јафәсин једди оғлундан бири олан Түркүн нәслиндән кәлдикләрини идда едәрләр.

Түркүн бешинчи гарында Моғул вә Таттар ады илә ики оғлу вармыш. Моғул ханы дөрд оғлундан бириси дә Гара хан имиш.

Иштә бу замана аид олараг моғуллар арасында бир мәсәл вардыр. Бу мәсәлә көрә: Моғул һөкмдары Елхан татарларын ханы Сивәнч илә мұһарибә едир. Сивәнч хан гырғызларла иттифагда олдуғундан Елханы мөғлүб едир. Елхан бү-

түн гошуну илә бир јердә гылынчдан ке-чирилур. Елханын ән кичик оғлу Гийан, кичик күрәкәни Тугуз вә ики гыз анчаг бу мөһникәдән (тәһлүкәдән - А. Б.) гур-тара билрләр. Булар дағлардан ашыр, чајлары, дәрәләри кечилрләр. Бир чөмәнликдә өнләрин раст кәлән бир ала кечини говалајыб архасынча кедирләр. Кечини говаламагда икән өз-ләрини мөјвәли, күллү, кияһма бир јердә көрүрләр. Бурада кечи онлардан гаҗмайыр. Дөрдү дә бир јерә кәлиб јер-леширләр. Бурада галырлар. Өрүјүб, артырлар. Ушағлары чохалыр. Бир нәс-ил вүчүдә кәлир. Арадан дөрд јүз ил ке-чир. Артыг бу јер онлара дарысгалыг едир. Бир јана чыхмаг истәјирләр. Фә-гәт јол буламајырлар. Јол ахтармаг дү-шүнчәси илә машғул икән бир күн бир гурд көрүрләр. Бу вәһши һејванын нә-рәдән кәлдијини арашдыраркән кичик бир дәликдән чыхдығыны көрүрләр. Кәлиб бахырлар, бу дәлијин әтрафы ке-чилмәз дағдыр. Бир дәмричкә бу дағла-рын дәмирдән, мисдән тәкүлмәз филиз олдуғуну көрүр. Од вуруб дағы әридир. Түркләр јенидән әтрафа јайлыр, бе-шинчи әсрдә бүтүн әләми дөһшәтә кәти-рирләр.

Бунлар јол тапдығлары күнә јени күн дејирләр. Вә бу күнүн шәрәфинә һәр ил шәнкликә гурурлар. Једди бәтни бәс-ләјән бу јурдун ады Өркнәгүн (*Өркнә - дағ бәли; гүн - гонаг*) галыр. Гурда бир хиласкарлыг тимсалы верилир. Дағдан чыхдығлары замандакы ханларынын ады Пуртечнәбуз гурд олур.

Бу мәсәли моғул дилиндән башга чин-лиләрин тарихи дә гәјд едир. Чин тарих-ләриндә бу мәсәлин күнү бөлә кестөрилирмиш. Түркләрин тилсимлә-миш мұһасирәдән чыхдығлары күн мар-тын 9-у имиш. Моғулларда вә әски түркләрдә мартын доғузуну бајрам сах-ламаг әдәти мүсәлладыр (*шүбһәсиздир - А. Б.*). Демәк, новруз әсла түркләрә јабанчы бир шәј дејилдир.

Гурд илә 9 рәгәминә түркләрдә вә түрк асари-тарихијјәсиндә бөјүк бир әһтирам көрүлүр.

Гәдим түркләр бајрағларынын башына гызылдан бир гурд башы тахырларды. Ајыг нам мүстәар (башгасындан көтү-рулмүш - А. Б.) илә јазан "Халга доғру" мұһәрриринин иддасына көрә, осман-лы көјләриндә доғуз рәгәминә гаршы бир һөрмәт һисси вар. Әкин бичилдији вахт көјлүләр күмәләрини доғуз-доғуз ығырлар, адына да доғуз чүн дејир-ләрмиш. Падшаһлар вердикләри һәдиј-ләри доғуз-доғуз верилрләрмиш. Османлыда вәзирлик дәрәчәсини кестә-ран туғ (керб - А. Б.) 1, 2, 3, 4 икән падшаһын туғу доғуз әдәд олуб. Чады-рынын габагында доғуз туғлу бир бај-раг далгаланырды.

Гәдим түрклар хан көтүрдүкләри (сөч-дикләри) заман ону бир сөчәдә үзәри-нә отурдурду вә һөрмәт әләмәти олмаг үзрә бир нечә дәфә галдырармышлар. һөрмәтләринин дәрәчәсини чохалтмаг истәдикдә доғуз дәфә јүксәлдирмиш-ләр.

Гуртулуш, гуртулмаг киби сөзләр, һеч шүбһә јохдур ки, гурд сөзүндән муштаг (*арзулајан, чан атан - А. Б.*) олур. Ли-саньјан (*дилчиләр - А. Б.*) бу кәлмә илә јухарыда балмұнасибә зикр олунан мә-сәл арасында бир рабитә көрүрләр.

Гуртулуш демәк - ничат демәкдир. Фәгәт түркчә кәлмә бә"зән о гәдәр иш-ләнмәмиш галараг мөһчур олмуш (јад-дан чыхмыш - А. Б.) ки, мө"насыны бир түркә анлада билмәк үчүн мұләга әрбә-чә, фәсрчә, јахуд рүүчанын көмәјинә еһтијаж кестәрмәк мөчбуријјәтиндәјиз.

Шүбһәсиз ки, бу тәбиби олмајан һал мәсәлдәки "Өркнәгүн" тилсиминә бән-зәр.

"Өркнәгүн"дакы түркләри (*Пуртечнә*) буз гуртарды.

Заманымыз милләт әсридир. Милли бир руһ вә мәсләк саһиби олан кәнчлик чәһаләтдә вә гәфләтдә јашајан милләти-мизин хиласкар гурдулар. Јеничә тә"сис олунан "Гуртулуш" доғма түркчәси илә сөвдији түрк дилинә вә түрк елинә хид-мәти гәсдилә муясир бир гурд хидмәти көрәчәк. Бунунла бир азча хидмәт едә биләрсә, әлбәттә ифтихар едә биләр.

вә рәсми - Арусани" алындыгына бир-бир ишарәт едилмишдир. Биз жазылыш сырасына көрә олдуғу кими бурада јенә әлифба сырасыјла кәстәрәчәјик, башга сәһифәдә јазыланлар да ишарәт өдөчәјик (с. 115).

1. "Алышарлу"
2. "Букавуллу" (Атчылыг өдөн)
3. "Чанылу"
4. "Чырчылу"
5. "Давылу"
6. "Давудлу"
7. "Дәмирчиләр"
8. "Тон Әли"
9. "Әмир-Алжанлу"
10. "Әмир-Һасанлу"
11. "Газилу"
12. "Һиндималлу"
13. "Хәлифәли"
14. "Исабәјлу"
15. "Исмаил-Гадылу"
16. "Гәдим-Исмајиллу"
17. "Каған-Өрлу"
18. "Гара-Софылу"
19. "Кәрәмәддинлу"
20. "Горыгчылу"
21. "Ғојунлу-Маһмад"
22. "Гул Маһмудлу"
23. "Күрәләр"
24. "Мырханымлу"
25. "Сарсарлу"
26. "Сазағанлу"
27. "Сәмәлу"
28. "Сәмәлуји-Артуч"
29. "Сөкәлу"
30. "(Охунмур)"
31. "Тәрәли"
32. Бирини ады јазылмамышдыр.

Кәнчә Виләјәти Варанда Санчагынын Мәркәз "Варанда" наһијәсиндәкә беш көјүн кәлири олуб, јүз мин ахча иллик дирмин сајылан "зәманәти-бе нами - Искәндәр Бәк, Мири Әширәти Тајифеји нами - Искәндәр Бәк, Мири Әширәти Тајифеји һачылар" (с. 173).

Дәфтәримиздә, "һачылар" үзәринә бунлардан башга гејд јохдур. Әски Оғуз / Түркмән атлы кәчәбә дүзәнинә кәрә; Оғуз Кағанын оғуллары вә Торунларынын адларыјла анылан: икили / үч - Ок, Боз - Ок, вә Сол - Гол, Сағ - Гол вә ја Ич - Оғуз, Таш - Оғуз; Үчлу / Оғуз Ханын Көк Ғызындан доған Күн Хан, Ај Хан, Улдуз Хан; Көл Ғызындан доған Көк Хан, Дағ Хан, Дәниз Хан адлы алты оғлу; Дәрдул / Оғуз - Ханын һәр оғулдан Дәрдәр - Торун доғуб, һәр бири бир Боја адыны вәрмишдир. Алтылы / Оғуз Ханын оғлу. Оникили 2 Сағ Гол, 12 Сол Гол боллары. Ијирмәдәрдул бој Оғулар. Бундан башга аңчаг Азәрбајҗан вә Гарабағ - Кәнчәдә кәрүрк ки, Јајлагчы - Ғышлагчы атлы кәчәриләр өз "24 болларына гатылан 8 Ғыпчаг / Куман вә ја "Оғузнама" дә Оғуз / Түркманлар дышында кәстәрилән: ГанҒлы, Ујгур, Карлук, Ғалач вә Ағачәри голларына мәнсуб бој вә ја ојмағлары да ичләринә олараг, "Отузкилу" дүзәнлә јашамышлар. Буна кәрә "Улусати - һачылар"дан, бир "Улус" вә ја Бојун / Ојмағын даһа булунмасы кәрәкирсә дә Дәфтәрдар Имамзадә Меймәд буну јазмамышдыр. Ја да һачылар / һачылуудан бу 31 Ојмаг, "Дәнүк" олараг Османлы идәрәсиндә галмыш, бир Ојмаг да шиәлијә вә Шаһ Аббас бағлы бағалар кәчүб, "Шаһы Севәндәр"ә гатылмышдыр. Шаһ Аббас чағында Ирана кәдән П И Т Е Р О, Шаһ Ордусундакы 32 боја мәнсуб әскәрләрдән, 16 бојундакыларын "Сағ-Голу" вә башга 16 боја бағлы оланларын да "Сол-Голу" тәшкил етдикләрини кәрмүшдүр.

II. ОТУЗКИЛИ УЛУСУ

Дәфтәрдә (с. 123) "Тајифеји - Улусати Отузкилу, он сақинане - Ғәзәјә Арасбар вә Гарағач вә Чалаберд вә Бәрдә вә Шутур вә гејри дәр Виләјәте - Кәнчә" башлыгы алтында 15 "чәмаат"ын (Ојмағын) адлары вә бир-бир иллик веркиләри јазылмышдыр. Буларын (Сағ вә Сол олараг) бир "Гол"дан сајылдыгы аңлашылырсә да, бир "чәмаат"ын да јазылыб, 16 сајы, јә "ни јарысынын бир "Гол" олмасы кәрәкәдир. Сәһифәси 117 кәстәриләнләр бир арада јазыланлардыр. Ојмағлар дағынын јазылмышдыр вә бунун Улусу да "32" дејә рәгәмлә кәстәрилмишдир.

1. "Атлучанлу" - Бәрдә гәзәсына бағлы
2. "Бадар" - Арасбара бағлы
3. "Бәј Әһмәдлу" "32"ә бағлы
4. "Бугәјүзлу" - Гарағач гәзәсында
5. "Чаначанлу" - Арасбар гәзәсында
6. "Чаваншир (лу)" - Арасбар гәзәсында
7. "Дәкәри" - Арасбар гәзәсында
8. "Һасырлу" - Вәләдзәдәјә бағлы

9. "Һүсәјнлу" - Арасбар гәзәсында

10. "Кәпәнәкчи" - Отузкијә бағлы, Кәнчә гәзәсынын "Јавлаг" наһијәсиндә. Ијирмәдәрдул Улусундан дәрд бој илә ејни Ғышлагада.
11. "Ғыргаллу" - "32"јә бағлы, Миран Нәһриндә. (XII јүзил башларында Ираг Сәлчуглу Шаһзадәси "Әмиран"ын ачдырдыгы Миран Архы бојундакы Ғышлаг) Гарағач гәзәсынын "Ағчабәди" наһијәсиндә пәрәкәндә ојмағлардан.
12. "Әски Куманлу" - Бәј Әһмәдлу кими "32"јә бағлы.
13. Јени (1195-ји илдә кәлән Ғыпчағлар голундан) Куманлу: Бәј Әһмәдлу кими "32"јә бағлы.
14. "Лалә-Бүкили" - Кәнчә гәзәсында.
15. "Мағсудлу чәмааты" - Хачын санчагынын Наһијәје - Аранеје - Чалабердиндә.
16. "Мағсудлу - Базырганлы" - Нәһри - Хак (Торпаг Арх)а бағлы.
17. "Мағсудлу - һамидлу" - Гарағач Гәзәсына бағлы.
18. "Меймәд Шаһлу" - Шутур наһијәсинә бағлы.
19. "Монла-Әбдулчәлилу" - Кәнчә гәзәсына бағлы.
20. "Монла- Әбдулмәчидлу" - Хачын гәзәсында.
21. "Мукадәмлү" - Арасбарда.
22. "Сары һачылу" - "32"јә бағлы.
23. "Силкәлу" - Арасбарда.
24. "Ширваншаһлы" - Бәрдә гәзәсында, Арасбарда, Кәјән чөлүндә.
25. "Үч оғлан" - "32" јә бағлы.
26. "Јај окчу" - Бәрдә гәзәсында.
27. "Вејсаллу" - Чалаберд гәзәсында.

Кәнчә Дәфтәримиздә "Отузкилу"нүн, башга 5 ојмағынын ады билдирилмәмишдир. Фарук - Сүмәр гәјнағына ишарәт етмәдән, бу Ојмағларын да Отузкилудән сајылдыгыны јазар: "Әһмәдлу, Кәкчәлу, Гара Гојунлу, Озан". Дәфтәрдә Отузкилудән кәстәрилән: Бадар / Падарын Елханиләр илә кәлән Он Ујгурдан вә һәр кими "Куманлу"нун да XII јүзилдә Күр бојларында јерләшән Ғыпчағлар голундан кәлдијини јухарда кәстәрмишдик.

III. ИЈИРМИДӘРДУЛУ УЛУСУ

Бәрдә санчағында Инчәјә наһијәси бөлкәсиндә 24 Ојмағын Сағ вә ја Солдакы "Голу"ндан бириси олдуғлары аңлашылан 12 Ојмаг бир арада вә бу башлыгла анылмағдадыр. "Тајифеје - Улусати - Ијирмәдәрдул ан сақинане Ғәзәјә Бәрдә вә гејри һу, ан һәввәси һумәјун".

1. "Алы Шарлу".
2. "Аппавут" - Наһијәје - Јәвлаг Кәнчә гәзәсы.
3. "Бахшајышлу".
4. "Бахтыјарлу" - Гарағач гәзәсы.
5. "Дәрәбәјлу" - Кәнчә гәзәсынын Јавлаг наһијәсиндә. вә Гарағач гәзәсында.
6. "Кәдә Әһмәдлу" - Јавлаг наһијәсиндә.
7. "Кәкчәли" - Јавлаг гәзәсы.
8. "Молла Алылу" - Јавлаг гәзәсы.
9. "Пејрә - Маһмудлу" - Инчәјә наһијәси.
10. "Сары һачылу" - Чалаберд наһијәси.
11. "Сәјди - Зәнк" - Јавлаг наһијәси.
12. "Тобылу" - Сыр наһијәси.
13. "Токачылу" - Јавлаг наһијәси.
14. "Түләкү" - Бәрдә гәзәсы.
15. "Түллу" - Гарағач гәзәсы.
16. "Варван"
17. "Јасавуллу" - Инчәјә наһијәси.
18. "Зәнд" - Јавлаг наһијәси.

Бу улусун да јердә галан алты ојмағынын адлары кәстәрилмишдир. Инди "Кәнчә Дәфтәри"нин фотокопјясы там олараг әлимиздә олдуғундан 1961-чи илдә Түрк Та-

рих Конгресинә тәгдим етдијимиз адлардакы јанлышлыг вә гарышыглыг бурада дү-
зәлдилдилмишдир.

Улусу бәлли едилмәјән Ојмаглар:

1. "Алынчалу" - Бәрдә гәзасы.
2. "Әли - Ханбәјлү" - Инчә Араны наһижәси.
3. "Әрәблү" - Бәрдә гәзасы.
4. "Аранијан" - Бәрдә гәзасы.
5. "Арасбар" - Инчәчәј наһижәси.
6. "Авчылу" - Варанда наһижәси.
7. "Баһарлу" - Бәрдә гәзасы, бу ојмаг Гарагојунлуларын күчлү вә гәләбәлик бир бојундан галмадыр.
8. "Базарчы" - Кәнчә гәзасы.
9. "Бечәнәк" - Кәнчә вә Бәрдә гәзасы.
10. "Бәркүшатлу" - Гадылу" - Инчәчәј наһижәси.
11. "Большу" - Бәрдә гәзасы, Инчә Араны гәзасы.
12. "Чан Пашалу" - "Ахистабад Араны".
13. "Чәкирлү" - Күрк Басан наһижәси.
14. "Чигдәмлү" - Бәрдә гәзасы.
15. "Чоралу" - Гадылу" - Кәнчә гәзасы.
16. "Чөлмәкчи - Гарадағлы", - Чалаберд Араны.
17. "Данчырлу" - Бәрдә гәзасынын Гәсәбә наһижәси.
18. "Дарыгалу" - Бәрдә гәзасы сыр наһижәси.
19. "Достулу" - Инчә Араны.
20. "Дәртлү" - Кәнчә гәзасы.
21. "Дәртләр" - Бәрдә гәзасы.
22. "Дур һасанлу" - Сыр чајы јанында.
23. "Әкинчи - Урумлу" - "Чарчар" сакинләри.
24. "Әјублу" - һәкәри Санчағынын Алпаут наһижәси.
25. "Гәзәнфәрлү" - Ахистабад Араны наһижәси.
26. "Кәлкир (ән)" - Бәрдәнин Гәсәбә наһижәси.
27. "Һачы Нури" - Варанда наһижәси.
28. "Һагг - Диванлу".
29. "Һасан - Абдаллу".
30. "Һасанлу" - Кәнчә гәзасы.
31. "Хәлил Фәхрәддинлү" - Гарағач гәзасы Ағчабәди.
32. "Хәлил - Иззәдинлү" - Варанда наһижәси.
33. "Хәјме - Сијан" Кәнчәнин "Арани Шәмкүр" наһижәсиндә.
34. "Хызанлу" - Бәрдә гәзасы.
35. "Хочалу" - Чарчар сакинләри.
36. "Ибраһимбәјлү" - Бәрдә гәзасы Сыр Наһижәси.
37. "Ибраһим Хәлифәлү" - Аистабад Араны Наһижәси.
38. "Инчә - Урумлу" - Хачын Санчағынын Чарчар Наһижәси.
39. "Иззәдинлү" - Кәнчә Дағыстаны наһижәсиндә.
40. "Гадылу" - Хачын Наһижәсиндә.
41. "Галалу" - Ахистабад Араны Наһижәсиндә.
42. "Гол ајчылар" - башга ады "Молла Вәлилү" Хачында.
43. "Гамәрлуји - Атык вә Чәдид" - Кәнчә гәзасы.
44. "Гара Алпаут" - Кәнчә Дағыстаны Наһижәсиндә.
45. "Гарачыјан" - Кәнчә сакинләри, бунларын һиндистандан кәлмә әсмәр-тәни чинкәнәләр олдуғу Дијарбәкирдәки адашларындан анлашылыр.
46. "Гара Дағлу" - Бәрдә гәзасы вә Хачын Наһижәси.
47. "Гарадағлуји - Дызак" - Арасбардакы Ишхан көју.

48. "Гара Гојунлу" Бәрдәнин Сыр Наһижәси.
49. "Гара Маһилү" - Бәрдә гәзасы, Мәдинәли чајында.
50. "Гара Мусалу".
51. "Кәндибәјлү" - Кәнчә гәзасы.
52. "Гасабалу" - Кәнчә наһижәсиндә "Басан"да
53. "Кәндибәјлү" - Кәнчә гәзасы.
54. "Кәсәмәнли" - Гараманлыларда.
55. "Гылычлу" - Ахистабад Араны наһижәсиндә.
56. "Гызыл - һачылу".
57. "Кирлүчөлү" - Чалаберд Аранында.
58. "Гоч-Тәјлу Түркманлары" - Варандада
59. "Газанлу" - Бәрдә гәзасында.
60. "Гозчуғазлу" - "Зөгәм Боғазы"нда.
61. "Куманлујс - Арас Басан" - Арас - Күр говшағы бөлкәсиндә.
62. "Куманлује - Күр Басан" - Арасбарда.
63. "Күнкәлу".
64. "Күчүк Әрәб" - Арасбарда.
65. "Маһмудлу" - башга ады "Идлу" - Кәнчәдә Күрк Аранында; "Ид /Идләр" - үн-
лү Гыпчат/ Куман бојудур ки, Әрзрум Нарман Илчә мәркәзинин ады "Ид" дә онлар-
дан галмадыр.
66. "Микаеллү" - Темир һәсән Аранында.
67. "Молла Әһмәдлү" - Ахистабад Араны Наһижәси.
68. "Молла Асланлу" - Инчәчәј Наһижәси.
69. "Молла һачылу" - Ахистабад Араны.
70. "Молла Османлу" - Шәмкүр Араны.
71. "Молла Вәләдлү" - Инчәчәј Наһижәси.
72. "Окчылу" - Бәрдәдә Гәсәбә Наһижәсиндә.
73. "Орјадлу" - Кәнчәнин Зөгәм Наһижәсиндә. Бу ојмағын Монголлара үјмүш (Үј-
гурлар) "Ојурат"ын бир голу олдуғу; Елханлыларын Дијарбәкирдә бунлардан "бир
Түмән" (он мин) әскәр чыхардығы, халгмызын чох севдији һарпут вә Кәркүдә сәј-
ләнән "Хојрат" адлы чинаслы дәрдуқләрлә охунан узун һаванын вә ше"ринин (Түр-
кү, Түркмани, Варсағы, Бәјаты, Кәрәјли кими Түрк уруг вә бојларына кәрә анылан)
адынын да бунлардан галдығы билинир.
74. "Өдүллү" Кәнчәнин Дангы гәзасы.
75. "Пир Әһмәдлү" Ахистабад Араны Наһижәси.
76. "Пейрәлү" - Ахистабад Араны Наһижәси.
77. "Пир Арслан Хәлифә" - Ахистабад Аранында.
78. "Рунһуддинлуји Гарадағлы", Варанда Наһижәсиндә.
79. "Сарылу" - Кәнчә Аранында.
80. "Сарылу Мүсәлманан" - Кәнчә Аранында.
81. "САры Сабунчу" - Күрк Басан Наһижәсиндә.
82. "Шад Пашалу" - һасан Сују Гәзасы.
83. "Татарлар" - Зөгәм Боғазында - бунлар монгол ола биләр.
84. "Татлы" - Кәнчә гәзасы.
85. "Тәјлы - Јывалан" - Бәрдәнин Гәсәбә Наһижәсиндә.
86. "Үрәкир" (Јүрәкир) - Зөгәм наһижәсиндә.
87. "Варандалы" - Варандада.
88. "Вәлијуддинлү" - Арасбар Наһижәси.
89. "Јывалы - Фахралы" - Темир һәсән Араны Наһижәсиндә; Шәмкүр Наһижәсин-
дә.
90. "Јорбутлу".

МӘГАЛӘНИ ТӘГДИМ ЕТДИ СИРА ЧӘДДИН ҺАЧЫ

28 МАЈДАН 27 АПРЕЛӘ ГӘДӘР (1918-1920)

(АДР-ин гыса тарихи хронологијасы, Милли Азербайжан Тәғвими)

Азербайжан Милли Гуртулуш һәрәкатынын Органы "Гуртулуш"ун 19-21-чи саяларында проф. др. Г. Уасһке имзасыла бир өчнәби муәллифин "28 Мајысдан 27 Нисана гәдәр" башлығы илә чоҗ дәрәли јазысы дәрч олунуб. Јазы төҗкә һадиселәрә объектив мүнәсбәти, тәһрифсиз характерә малик олмасы илә сәвјиләһәнми, ејни заманда муәллифин истинад етдији мәнбәләр нәгәји нәзәрден дә чоҗ марағлыдыр. АДР-ин тәдғигатчылары үчүн бу јазы зәнкин тарихи материаллардан истифаде етмәкдә бир бәләдчи ролуну ојнаја биләр.

Һәм дә сөзүн һәгги ми нәһасында муәллиф АДР-ин муқаммөл бир төғвимини ишләјиб һазырлаја билмишдир. Ашағыда төғвими сизә төғдим едирик.

Халәддин Ибраһимли

1918 Мајыс

28. (Јәни 28 Мај - X. И.) Азербайжан Милли Шурасы дәвлатин истиглалыны е"лан едир ("Lc 28 Mai 1919" ады алтын-да Милли Азербайжан һөкүмәтинин нәшр етдији бәјаз китаб. Сәһ. 7) Потидә Алманија илә Күрчүстан арасында мугавилә имзаланыр (Клјучников - Сабанин, "Международнаја Политика, чилд II, с. 436).

29. Ермәниләр, Гаракилсә - Сәрдәрабад - Галадәрәси хәттиндәки мөвгеләрини бошалдыр; Андроник Зәнқазур-Гарабагдакы Гетә һәрбинә (орду бирликләриндән олмајан силаһлы дәрәстәләрә дәјүш) давам едир вә бу үздән Пуанкаре она Фәхри-Лекијон забити рүтбәсини верир ("Revue des etudes Armeniennes" ч. 1, сәһ. 152).

30. Тифлисдә Фәтәли Хан Хојски тәрәфиндән тәшкил олунан илк кабина һағында бөјүк дәвләтләрә нота кәндәрилик ("Revis du Monde Musulman", ч. 36, сәһ. 29).

1918 Haziran (июн)

4. Азәри - османлы сулв вә достлуғ мугавиләси Батумда имзаланыр. Бу мугавиләнин 4-чү мәдәсинә кәрә Азербайжан Чумһүријәти мәмләкәтин тәһлүкәсизлији вә асајиши үчүн Түркиядән әскәри кәмәк истәмәјә ичәзәлидир. (М. Ә. Рәсулзаде "Азербайжан Чумһүријәти" сәһ. 61) - Вәһиб Паша Појлу - Кәнчә дәмјирјолунун тутулмасыны әмр едир.

9. Әнвәр Паша Батумда IX ордуна Јағуб Шәғви Пашанын идарәси алтында вүчүда кәтирәк, III ордуна да она әләвә әдәрәк команданлығына Хәлил Паша-

ны тө"јин едир. (M. Larcher, "La Guerre Turque dans la guerre mondiale" сәһ. 421).

14. 25 Мајысдан е"тибарән Кәнчәдә олан Нуру Паша Гафғаз Ислам Ордусунун баш команданлығыны үзәринә кәтүрүр (Rusti, "Baku Vollarinda", сәһ. 5 вә 34; "Kurtulus" N 11).

15. Милли Азербайжан һөкүмәтинин Тифлиسدән Кәнчәјә кәчүрүлмәси күнүдүр. Фәтәли Хан Хојски икинчи кабинетини тәшкил едир. Милли Шура тө"тилә бура-хылдыр.

18. Әли Фа Шыхлински әһалини Османлы ордусуна јардым етмәјә чағырыр. (Rusti, ејни әсәри, сәһ. 48). Мә"лум Мусуслу һәрби башлајаыр.

22. РСФСР петрол сәнәјесини миллиләшдирмәјә даир декрет чыхарыр.

30. Кәјчәј һәрби башлајаыр (Rusti, ејни әсәри, сәһ. 74).

Temmuz 1918 (Ијул)

3. Бичераховун Әләтә һүчүму.

6. Гафғаз Ислам Ордусу Ағсуноу, Күрдәмири, Шамахыны азад едир.

7. Ленинин Саритсиндә олан Халғ Комиссары Сталинә телеграмы:

"... Бақы һағында өн мүчүмү арасы көсилмәдән Шаумјанла өлүгәдә олмадыр. Нефтин бир гисмини алманлары вермәклә, түркләрин Бақыја һүчүмләрынә нә дурдумаға алманлар разы олур. Онларын бу хүсүсдә Берлин сәфиримиз Yoffe-јә етдикләри тәклифи Шаумјан билсин. Әлбәттә ки, биз разы олуруғ..." Сталиннин ејни тарихлә Ленинә вердији чаваб:

"Һәмән бу күн Бақыја мәктубла адам кәндәрдим. һәр шәј јапылачағдыр..." ("Коммунист", Турсә, Бақы, 22. I. 1936).

10. РСФСР-ин конституциясы гәбул олунур: Ленин вә Сталиннин ермәни сия-сәти тәшүр олунур (јәни кәзләнилән доғру чыхыр - X. И.).

16. II Николај Јекатеринбургда болшевикләр тәрәфиндән күлләләнир.

18. Бақы Совети (шәһәр бәләдијәси) Шаумјанын тәклифи илә инкисиләрдән јардым истәмәк тәклифини рәдд едир. (Revue du Monde Musulman", ч. 51; сәһ. 104).

25. Бақыда "Мәркәзи Каспи диктаторлуғу" (Сентрокаспи - X. И.) јараныр; инкисиләрә јардым үчүн мүрачәт олунур. Сол түрк сәсиалистләр Мусқавада конгрес чағырыр. ("Истиғлал" N55).

26. Ислам ордусунда Бақыја доғру илк һәрәкәти (Rusti, ејни әсәри, сәһ. 117).

? Истамбулда ачылачағ олан Гафғаз Конгресинә һазырлығ (Азербайжан мү-мәссили. М. Ә. Рәсулзаде).

Август 1918

1. Бақы "Совнаркому" јерини рәсмән "МКД"-јә (Сентрокаспија) тәслим едир.

2. Нуру Паша Бақыһүчүм әмрини ве-рир.

3. Гафғаз Ислам Ордусу Губаны азад едир.

4. Мираләј Стокес илк инкисил дәстәсинин башында Әнзәлидән Бақыја кә-лир.

5. Бақы өнүндә ганлы мұһарибә.

13. Шаумјан вә дикәр коммунарлар гачмаға чәһд едирләр.

15. Батум, Әрдәһан, Гарс мәнәтагәләри Османлы дәвләти илә бирләшдирилир ("Dustur" Тәртиби Сани, ч. х.).

17. Кенерал Dunsterville Бақыја варид олур.

19. Кенерал Mallison 'а, кенерал Dа-коf арасында мұһарибә акты бағланыр. Инкисиләр тәрәфиндән Бақы һөкүмәти үзәринә фе"лән тө"сир ичра олунур.

21. Нуру Паша, Хәлил Пашадан әскәри јардым истәјир.

24. Алман һәрбчиләри Бақы чәһһәсин-дәки вәзјјәти тәдғиг едирләр.

29. Бичерахов Дәрбәнди ишғал едир

(Бичерахов осетин иди - X. И.)

31. Түркия ордусу Бақы үзәринә һүчү-ма башлајаыр (311 рәғәми төпә) (Ravil-son, Adventures in the new East", сәһ. 82).

Ејлүл 1918 (Сентјабр)

7. Тәл"әт Паша Берлинә кәдир.

9. Бичерахов Петровскини ишғал едир.

12. М. Ә. Рәсулзаде Истамбулда алман бөјүк әлчисинә Берлиндә бағланан ал-ман-рус әләвә мугавиләнамәсинә вә"ти-раз нотас ыверир (La Republic d' Azerbaïgan" сәһ. 15). Бақы өнүндәки Ис-лам Ордусундан Бақыја гачыб кәлән бир әрәб әскәри хәјанәт әдәрәк Бақыда һа-зырланан јүрүшү инкисиләрә хәбәр ве-рир (Dunsterville, "The Adventucs jf Dunsterforqs", сәһ. 291).

14. Бақы өнүндә гәти-һәлләдичи мұһа-рибә инкисиләрин дәридән-габыгдан чыхмалары. Шаумјанла 25 комиссарын Красноводска нәғл олунмасы.

15. Ислам ордусунун Бақыја кирмәси - Азербайжан һөкүмәтинин Кәнчәдән Бақы-ја кәчмәси (L e 18 Maj 1918" сәһ. 10).

16. Мүзәффәр ордунун Нуру вә Хәлил Паша өнүндән рәсмни кечиди (парад - X. И.).

18. Dunsterville Гәзвиндә баш коман-данлығы кенерал Thompsona тәһвил ве-рир.

20. РСФСР "Русија Чумһүријәтинин ән мүһүм шәһәрләриндән бирини ишғал ет-дијинә кәрә Түркияјәни ПРОТЕСТО едир. Шаумјанла силаһдашлары Ашгабад ја-хынлығында есәр-меншевикләр тәрә-финдән күлләләнирләр. Инкисил һәрбчиләри ермәниләри Бақы мұһари-бәсиндә горхағлығда иттиһам едирләр.

21. Тәл"әт Паша Берлиндә кизли про-токоллары имзалајаыр: Түркияја Азербай-чаны бошалдачағыны вә"д едир. Алманија Азербайжан истиглалийәтинин Русија тәрәфиндән гәбул едиләчәјинә сөз ве-рир (Ziemke, "Dic neue Turkei" с. 475).

25. Гечечәкори илә кенерал Алексе-јев көрүшүр.

Илк Tesrin 1918 (Октјабр)

27. Күрчүстан бүтүн Гафғаз чумһүри-јәтләрини Маверәји Гафғаз Конфрансы-

на топлашмаға дә"вәт едир.

30. Mondros мугавиләси бағланьр. Маддә 15-дә көстәрилер ки, муттәфигләр (инкилис - фр.) Бақы-Батум хәттини ишғал едә биләрләр.

31. М. Ә. Рәсулзадә Истамбулу тәрк едиб Бақыја кәлир.

Сон Тесрин 1918 (Нојабр).

9. Нуру Паша Бичераховун әскәр бирликләрини Петровскдан чыхарьр.

10. Азәрбајчан һөкүмәти Азәрбајчаньн де-юре танынмасы үчүн Вилсона телеграм вурур ("Lc 28 Maj 1919" сәһ. 10).

14. Сәдрәзәм Тәвфик Паша Бақынын тәвхилини Нуру Пашаја әмр едир. Кенерал Томсон Бақынын Османлы ордусундан бошадьдылмасыны тәләб едир. Инкилис һөкүмәти Деникинә һәрби ярдыма гәрар верир.

16. Османлы ордусу Бақыны тәрк едир. Милли Шура топланьр. Гадынлар да дахил олмагла јени сечкиләре гәрар верилир.

17. Инкилис ордусу Бақыја дахил олур (Кенерал Томсон Дахили Ишләр назире Behbud ақа Sevansire дејир ки, биз Азәрбајчаньн дахили ишләринә гарьш-мајачагы).

24. Томсон Гафгазын мугәддәрәти илә бағлы сүлһ конфрансы чагырачағыны вә"д едир (The _____ Russia" ч. 1. сәһ. 359).

27. Инкилис әскәр бирликләри Батума чыхарьлыр.

Илк Копун 1918 (Декабр)

7. Азәрбајчан Парламенти ачылыр (Бақыда).

12. Ермәнистан Күрчүстана ултиматум вериб Лоринин бошадьдылмасыны тәләб едир. Ертәси күн мұһарибә башлајьр.

18. Јусиф Вәзир Јевпаторија конгресинә кәндәрилир.

20. Инкилис һәрби бирләшмәләри Тифлисе кеدير.

22. Фәтәли Хан Хойски III кабинәни тәшкил едир.

28. Кенерал Томсон бу кабинәни Азәрбајчан де-факто һөкүмәти вә һәм дә Азәрбајчанда ганун вермәк һагына малик олан јекәнә орган кими таныјьр.

31. Кенерал Русcott ермәни-күрчү му-

һарибәсини дајандьрмаға наил олур (S. Vratsian "Ермәнистан Чүһурийјәти" сәһ. 199).

Сон Копун 1919 (Јанвар)

8. Парламент Парисә сүлһ конфрансына кедачәк нумажәндә һеј"әтини се-чир.

10. Инкилисләр Гарсы ишғал едирләр.

15. Томсон Гарабағы Азәрбајчан вә Нахчываны исе Ермәнистан әразиси олараг таныјьр (P. G. La Chesnoux "Les Peuples de la Transcaucis" Paris, 1921, сәһ. 158) Др Хосров Султанов Гарабаг валилијинә тә"јин олунур.

20. Азәрбајчан сүлһ конфрансына ке-дән нумажәндә һеј"әти Истамбула кәлир, Ә. М. Топчубашов бурада һеј"әтә гошу-лур.

23. Кенерал Милне (муттәфигләрин команданы - X. И.) Бақыја кәлир вә Хойски һөкүмәтини јекәнә гануни һөкү-мәт олараг таныдығыны е"лан едир.

30. Л. Чорч Версал Сүлһ Конфрансын-да инкилис гошунларынын Гафгаздан чыхарьлдығыны бәјан едир.

Феврал 1919

2. Томсон Бичерахову Азәрбајчандан гошур.

12. Ермәниләр Парис Сүлһ Конфран-сында Гарабағы тәләб едирләр.

? Инкилисләр Әрдәһаны Күрчүстана тәслим едир.

Март 1919

1. Кенерал Томсон кенерал Пржеволскини Азәрбајчандан чыхарьр вә Хәзәр флотимилјасыны руслардан алыб тәрк-силаһ едир.

2. Москвада Коминтернин илк конгреси ачылыр. (Мустафа Сүбһи вә Бағыров иштирак едирләр).

12. Тифлиседә Күрчү Мәчлиси Мүәссисәси ачылыр.

13. Азәрбајчан сүлһ һеј"әти үзвү Әһмәд бәј Ағажәв Истамбулда инкилисләр тәрә-финдән тә"гиб олунур.

26. Кенерал Томсон Гарсдакы Чәнуби-Гәрб Гафгаз Республикасыны тә"гиб едир, Ибраһимбәј Чананкиров һөкүмә-тини һәбс едиб Малтаја сүркүн едир.

? Инкилисләрлә анлашдыгдан сонра Деникин Дағыстаны ишғал едир.

Апрел 1919

3. Кенерал Сутлөвдор Др. Султанову Гарабаг валиси олмаг үзрә таныјьр.

5. Азәрбајчан Милли Ордусу Кәнчәдән Бақыја кәлир. (С. б. Меймандаров).

13. Ермәниләр Гарсы ишғал едир (Осипјан, Корганов).

14. Јусифбәли Несиб бәј илк кабинә-сини тәшкил едир.

24. Инкилисләр Шәрур-Нахчываны Ер-мәнистан әразиси олараг таныјьр (мән-тәгәләри - Ә. И.).

25. Тифлис Гафгаз конфрансы ачы-лыр.

Май 1919

3. Казым Гарабакир Паша Әрзрумда 15-чи ордунун баш команданлығыны гә-бул едир.

13. Ермәниләр Олту вә Кағызманы иш-ғал едир.

20. Инкилисләр Нахчываны ишғал едир.

26. Парламент әскәри мүкәлләфијјәт гануну гәбул едир.

28. Истиглалын бир или мүнәсибәтилә һөкүмәт интибаһнамә нәшр едир.

Ијун 1919

4. Шушадә ермәниләр гәтлиям тәрә-дир.

16. Азәрбајчан - Күрчүстан арасында иттифаг - муттәфиглик мугавиләси имза-ланьр.

27. Азәрбајчан парламенти бу иттифа-гы тәсдиг едир.

Ијул 1919

1. Ермәнистан үмуми әскәри мүкәллә-фијјәт гануну гәбул едир.

3. Мустафа Камал Әрзрума кәлир. Италија һәрби бирләшмәләри Тифлисе дахил олур.

4. Ермәниләр Бәјүк Ведијә һүчум едир.

12. Азәрбајчан тәрәфи Ирәван вә Нах-чывандакы ермәни гәтлиямларына гар-шы протест едир.

20. Минбашы Хәлил Түркияјә һүдудуну

кәсәрәк Нахчыванда ермәниләрә гаршы дөјүшләрә башлајьр.

25. Хәлил Минбашы Гарабағы ермәни-ләрдән тәмизләмәјә башлајьр.

Әрзрумун Конгреси Түркияјә ордусунун тәрксилаһ едилмәси тәләбини рәдд едир (Ravlinson, "Adventucs" сәһ. 226).

Август 1919

1. Ермәнистан парламенти Ирәванда ачылыр.

4. Али комиссар Вардроп Тифлиседә Дағыстаны Русија әразиси е"лан едир.

5. Италијанлар Гафгаздан кери чәкил-дикләрини е"лан едирләр.

7. Әрзрум Конгреси Манифест гәбул едир.

8. Хәлил Паша вә Кичик Тәл"әт Истам-бул һәбсханасындан гачьрлар.

11. Азәрбајчан Парламенти тәбиәт һаг-гында ганун гәбул едир.

17. Ечмиәдзиндә ермәниләр гәтлиям тәрәдир.

24. Гарабаг ермәниләри илә азәриләр арасында мугәггәти сүлһ бағланьр.

24. Бақыдыкы инкилис әскәрләри вида банкети тәшкил едирләр.

25. Инкилисләр Ирәваны тәрк едир-ләр.

Сентјабр 1919

1. Бақыда Университет тә"сисинә даир Парламент 32 сажы ганун гәбул едир.

4. Сивас конгреси ачылыр.

9. Инкилисләр Тифлиси тәрк едирләр.

15. Деникинә мугавимет кәстәрмәк мөгсәдијлә Парламент һөкүмәтә сәлә-һијјәт верир.

17. Тифлиседә ермәни-күрчү конфран-сы ачылыр.

18. Азәрбајчан Парламенти Дөвләт Банкынын тә"сиси илә бағлы 42 сажы ганун гәбул едир.

Октјабр 1919

1. Бақы-Батум нефт кәмәри ишә дү-шур.

13. Деникин Тула шәһәрини ишғал едир.

20. Илк Азәрбајчан пулу дөвријјәје бу-

рахылыр.

25. Бақыдакы рус, ермөни, јөһуди вә с. коммунистләр һөкүмәти девирмәк һағында гәрар чыхарырлар ("Гуртулуш" N 18).

? Нуру Паша Шушадан Бақыја кәлир.

? Азербәјчан Дөвләт Банкы төнтәнә илә ачылыр.

Нојабр 1919

5. Зәнкәзурда ермөни гәтлиямы.

23. Ермәнистанла Азербәјчан арасында Тифлиسدә һаким мүгавиләси бағланыр.

Декабр 1919

9. Мүсават фиргәсинин Бақыда II конгреси ачылыр. Зираәт (әкинчилик) ислатлары гәрара алыныр.

12. Конгрес бағлы е"лан олунур.

14-21. Бақыда Гафгаз өлкәлеринин конгрәсы ачылыр. Бундан бүтүн мүбәһисәли мәсәләләрин һаким-мәһкәмә јолу илә һәлл олунмасы гәрара алыныр.

24. J. Нәсибәјлинин консантрәсјон кабинетиси.

Јанвар 1920

2. Чичерин Азербәјчан вә Күрчүстанә вердији бир нотада Деникинә гаршы әс-кәри иттифағ бағламағы тә"кид едир.

7. Азербәјчан вә Күрчүстан Чичерин нотасы үзәриндә мәсләһәтләшмәләр апарыр.

12. Инкилтәрә, Франса, Италија Азербәјчан вә Күрчүстан истиглалижәтини де-факто таныјыр (Бақыда мәрәсим олур).

14. Тәһсил үчүн Европәја кәндәрилән 78 тәләбәнин јола салынма мәрәсими (бәјк бир гисми Алманијада тәһсил алды).

19. Ермәнистан де-факто таныныр.

27. Гарсда ермәниләр јени гәтләим төрәдир.

28. Сон Османлы Мәчлиси Мәбусан үзвләри Истамбулда Мисаки Милли (Милли барышы, анлаша) имзалајыр.

Феврал 1920

1. Фәтали Хан Хөјски Азербәјчан истиглалижәтинин танынмасыны Чичериндән әстәјир.

7. Јапонија Азербәјчаны де-факто таныјыр. Колчак болшевикләр төрәфиндән Иркутскда өлдүрүлүр.

10. Ә. Топчубашов вә Чхенкели АБШ-дан Азербәјчанын де-факто танынмасыны әстәјир.

11. Деникин Азербәјчанла Күрчүстанын истиглалижәтләрини таныдығыны бәјан едир.

18. Хәлил Паша Османлы ордусундан говулуб өлкә харичәнә атлыыр.

24. Гызыл Орду Владигафгасы ишғал едир.

26. Ермәниләр Шушаны јағмалајыр, Азербәјчан һөкүмәти протес едир.

Март 1920

14. Азербәјчанын Алманијаја кәндәрдји сијасы мүшавири Чавад бәј Вәзирөв тәләбәләрлә бирликдә Берлинә кедир.

22. Ермәниләр Ханкәндә басгын едир вә үсјан чыхардырлар.

23. Азербәјчанла Иран арасында тичарәт мүгавиләси имзаланыр.

Апрел 1920

4. Деникин баш команданлығы Вранкелә тапшырыр.

9. Тифлиسدә Гафгаз конгрәсы ачылыр. Азербәјчан Гафгаз дөвләтләринин иттифағыны әстәјир.

11. Милләтләр Чәмижәти Ермәнистан үзәриндә һимәјә тәләбини рәдд едир.

23. Бақы коммунистләри 27 Апрельдә милли һөкүмәтин исте"фасы илә чыкыш өтмәк гарарына кәлир.

23. Анкарада Бәјк Милләт Мәчлиси ачылыр. АБШ Ермәнистаны де-факто таныјыр.

24. Ермәнистан Батума чыхачағ бир дәһлиз тәләб едир.

26. Хәлил Паша һачынски кабинетсинин төшкилине чалышыр. Азербәјчан Парламенти илә коммунист фиргәси арасында мүгавилә бағланыр: "Рус ордусу Бақыја кирмәдән дәмир јолу илә Анадолу имдадына кедәчәк".

27. XI Гызыл Ордунун зиреһли гатары Азербәјчан сәрһәддини кечир. Нәриманов Азербәјчаны Москваја тәслим едир.

КОНСТИТУСИЈАЛЫ ДӨВЛӘТ ГУРУЛУШУНУН МҮХТӘЛИФ ТИПЛӘРИ ВӘ ДЕМОКРАТИЈАНЫН КҮЧЛӘНДИРИЛМӘСИ ЈОЛЛАРЫ

АЛФРЕД СТЕПЕН ВӘ СИНДИ СКЕЧ

(Әввәли өтән нәмрәмиздә)

Сијасәт әләминдә һәр һансы бир өһтималь сәчијәли һөкмә статистик гижәт вермәк ләзими. Бу өһтималь сәчијәли нәтичәләрә кәтириб чыхаран конкрет сијасы просәсләри изәһ едиб тә"тин өтмәјә имкан верир. һөкүмүзүн доғрулуғуна даһа чох әмин олмадан өтрү конкрет мисаллары арашдырмағ зәруридир ки, институтион мөгәмлар һәр ајрыча кәтүрүлүмш һадисәдә нә кими рол ојнамасыны шәрһ өтмәк мүмкүн олсун.

Дөвләтин конститусија гурулушундан асылы олмајарағ сәнәјечә инкишаф өтмиш өлкәләр сүрасына даһил олмајан өлкәләрдә демократик системин мөһкәмләндирилмәси просеси чәтин вә тәһлүкәли кедир. Преруент вә парламент системләрилә бағлы топладығымыз мө"луматлар даһа бәјк нәзәри вә сијасы өһтимијәт кәсб өдәрди, өлбәттә, әкәр кәтирдјимиз эмпирик мөјләрин мәнтиги өлдүғүнү, ја"ни бу вә ја дикәр конститусија гурулушунун мөчудлуғу илә әләғадар оларағ бағбағадан сөјләмәк мүмкүн өлдүғүнү кәстәрән тутарлы мисал кәтирсөјдик. Бизчә, бу чүр мисал тапмағ мүмкүндүр.

Халис парламентчилийин маһијәти һакимијәтин ики ганадыннын гаршылығлы әләғәсидир. Бурадан да бирпартијалы вә јахүд һөкүмәти мүдафи едән ганунверичиләрин сәс чохлуғуну газанмыз коалисјон һакимијәтин јаранмасына вә галмасына, ганунверичи системин гүсурларынын минимума әндирилмәсинә, ичраеди һакимијәт төрәфиндән олан һөрмәтсизлийин вә тәғирләрин конститусијаны горумаға, өләчә дә чәмижәтдә һәрби чеврилишләри мүдафи өтмәк арзусуну арадан галдырмаға имкан верән төһрикәдичи мотивләр вә гәрарлар системи доғур. Халис президент системинин маһијәти һакимијәтин ајрылдығы ганадаларын бир-бириндән асылы олмәмәсидир. Бурадан да ашағыдакылар доғур ки, парламентдә сәс чохлуғу газанмајан һөкүмәтләрин јаранмасына, фәјдалы коалисјаларын позулмәсына, гадағанедиһи ганунларын сајынын артмәсына, ичраеди һакимијәтин нумәјәндәләриндә конститусијадан јан кәчмәк мөјләринин артмәсына, өләчә дә сијасы бөһрандан чырмағ үчүн күч ишләтмәк (һәрби чеврилиш) чағырышларынын чәмижәт артмәсына кәтириб чыхарыр. Преруентлар вә али ганунверичи һакимијәт бир-баша халғ төрәфиндән сечилдијинә кәрә сечилчәләрин сәсләринә архаланырлар. Бу чүр мөстәғиллик али ичраедиһи һакимијәтлә али ганунверичи һакимијәт арасында сијасы фикир ајрылығынын јаранмасына шәрәит јарадыр, бу мәселәни һәлл өтмәк үчүнчә конститусија чәрчивәсиндә һеч бир мөханализ ишләнмәшидир.

Бундан башга президент системи дөвләт гурулушунда парадокс вардыр. Демократик инкишаф јолуна тәзчә гәдәм басан әксәр өлкәлар президент системинин күчү ичраедиһи һакимијәт јаратмағ үмидилә сечилир. Бизим исә әлдә өтдјимиз мө"луматларә кәрә 1973 вә 1987-чи илләр арасында президент демократијалы өлкәләрдә ичраедиһи һакимијәт демократик гурулушун мөчүд өлдүғү мүддәт әзиндә јалныз јарысындаң да вәхт әзиндә ганунверичи һакимијәтин дәстәјини аларды. Бу чүр аз мүддәтли е"тимдә әзиндә вә өләчә дә сечилчәләрин сәсини газандығларына кәрә ичраедиһи вә ганунверичи һакимијәт президент демократијасы тилли өлкәләрдә бир нөв бир-биринә јалпышығ вәзијәтдәдирләр, ичраедиһи һакимијәтин нумәјәндәләрисә нәзәрдә тутулан вәхтдан әввәл вәзифәләрини јеринә јетирмәк мөчбуријәтиндәдирләр. Бәс бу нумәјәндәләр тәз-тәз президент идарәсини - конститусија ганунчулуғунун лап һәддинә чатышы бир идарә үсүлү тәбғи едарәк өлкәнин инкишафы үчүн зәрури олан иттисадијаты јенидән гурмағ, сәрт гәнаәт режимиһи тәтбиғ өтмәјә чағырырлармы?

Сөрәнчәмиыздакы фактлар ону кәстәрир ки, президент системи дөвләт гурулушундан фәргли оларағ парламент тилли демократик өлкәләрдә ичраедиһи һакимијәтин мөнафејини ифадә едән партија арашдырылан дөврүн 83%-дә өлкәнин али ганунверичи органында даһа чох јер газанырды. Јердә галан вәхтын 17%-дә исә, ја"ни демократик гурулушун мөчудлуғу дөврүн јердә галан 17%-дә Е"тимдә сәсләјә"ни газанмағ мөгсәдилә ичраедиһи һакимијәтин парламентдәки нумәјәндәләри ја коалисјон һөкүмәт јарадыр, ја да партија алјансларына кәтирдиләр ки, зәрури дәстәји әлдә өтсинләр. Бу тәдбирләри һәјатә кәчирә билмәјәндә исә парламент сис-

төмлі дәвләт гурулушунун төһлүкәсизлијини тә"мин едән мандат вә механизмләрин олмадығына көрә, тез-тәләсик јени сечкиләрин кечирилмәсини е"лан едәрәк конституција јолу илә гејри-популар вә халгын мүдафия етмәдији һөкүмәтләри е"тимад-сызлыг рә"ји васитәсилә вә јахүд садәчә коалисидә үзрә вачиб партнјору һөкүмәтдән узаглашдырылдылар.

Парламентчилик һакимијәтин ики ганадынын гаршылыгы әләгәсидир. Баш назир вә јахүд онун һөкүмәти али ганунверичи органдакы депутатларын әскәр сәсини газанмадән вәзифәләрини јеринә јетирә билмәзләр. Парламентчилик хәс механизмләр ираәдичи һакимијәтлә ганунверичи һакимијәтин бир-бириндән асылылыгы бахымындан - ираәдичи һакимијәтин парламенти бурмахмак вә ганунверичи һакимијәтин исә е"тимадсызлыг рә"ји васитәсилә һөкүмәти дәјишмәк һүгүгү нәзәр-дә тутулур - сијаси бәһрандан чыхмаг үчүн күчлү васитәдир. Бу она зәмәнат вермир ки, һансыса конкрет һөкүмәт өз сијасәтини даһа ефәктив апарачаг, еләчә дә онлар һөкүмәтин сабитлијини да тә"мин едә билмәзләр. Дикәр дәвләт гурулушунун ады чәкилән конституцијалы системиндә гәрәр гәбул етмәк механизми, әкәр сијасәтләри ифлас уграјарса, истәр ираәдичи вә истәрсә дә ганунверичи органын һакимијәтдәки демократик васитәләрлә узаглашдырылмасы һөјата кечирилә биләр. Парламент типли демократија заманы али ганунверичи органын е"тимадыны газан-мадыгы һалда белә һөкүмәтин ферманлар вермәклә өлкәни идарә едәдији төһлүкәсиз - азылар, чүнки парламент өз үзләринин васитәсилә һөкүмәти бурмахмаг сәләһијәтинә малик олур.

Нә үчүн биз мәнтиг вә еһтимал нәзәријәсіндән чыхыш едәрәк президент систем-ли демократијаларда парламент системли демократијалардан фәргли оларә һәмби чеврилишләрин мүмкүн олдуғуну сөйләјирик? Она көрә ки, јухарыда гејд етдијимиз кими, парламент типли демократијаларда һөкүмәт бәһранынын чәмијјәт бәһранына кечмәсинә имкан вермәјән ики чүр гәрәр гәбул етмәк механизми вардыр. Биринчи-си, али ганунверичи органда минимум сәс чоһлуғу газанмадан һеч бир һөкүмәт формалаша билмәз. Икинчиси, парламент е"тимадыны итирмиш һөкүмәтисә садәчә сијаси е"тимадсызлыг рә"ји еләдә етмәклә, ја да Алманија вә Испанијада олдуғу кими али ганунверичи органын сәс чоһлуғуну газаныб әлтернатив һөкүмәт јаратмақла һакимијәтдән узаглашдырмаг мүмкүндүр. Парламент системиндән фәргли оларәк президент системли даима һөкүмәт башчыларынын вә демократијанын башлыча принципләринин позулмасына кәтириб чыхарыр. Президент вә али ганунверичи орган сечичиләрин мүстәгил оларәг сәсини, мандатыны газындыларына көрә, еләчә дә президентләр вәзифәләриндә узун мүддәт галдыга ејрәнирләр ки, парла-мент үзләринин е"тимадыны газанмадан вәзифәләрини јеринә јетирә билмәјәчәк-ләр, онда президентләр тез-тәз али ганунверичи органа мәһәл гәјмәдан өлкәдә президент идарәсини тәбтиг едирләр. Президентисә һакимијәтдән узаглашдырмаг чоһ чәтиндир, һәтта әкәр халг ону мүдафия етирсә, вә јахүд гејри-конституцион тәдбирләр әл атырса; президенти һакимијәтдән узаглашдырмаг үчүн сијаси, һүгү-ги вә чинајәт-процессуал процес кетмәли вә сонра гәрәр гәбул едилмәлидир (им-пичит), бундан өтрү исә али ганунверичи органын бөјүк әксәријәтининсәс чоһлуғу тәләб олунур. Беләликлә, өјни заманда ики өлкәдә социал-игтисади бәһран баш верән заман вә әкәр бириндә демократијанын президент системли, дикәриндә исә парламент системли мөвчүдүрса, биринчисиндә бәһранын чоһ бөјүк еһтимал нәзәријәсислә һөкүмәт бәһранына кечәчәји кәзләнир, бәһранын һәгиги јоллары чә-тин тапылыр вә һәтта бәһранын тәдричән пенсисм бәһранына кечәчәји күман олу-нур. Бу чүр вәзијәтләр президенти, еләчә дә мүхалиф гүввәләри бәһраны һәрби јолла өз хәјринә һәлл етмәјә мөчбур едир.

Чилермо О'Доинел делегатив демократијаја һәср етдији марағлы мөгаләсидә (нумајәндәли демократијанын идеја мүхалифлији) Латын Америкасынын кәчң демократик өлкәләриндә мушаһидә олунан һадисәләри тәсвир едир. Делегатив демократијанын ән мүһүм фәргли чәһәтләри ашағыдакылардыр:

1. Президент өзүнү бүтүн сијаси партијалардан јухарыда тутур;
2. Конгресс вә јахүд мөһкәмә органлары кими сијаси тә"сисатлар олан өлкәдә ираәдичи һакимијәт оһләрсә сијасәтинә мане олан тә"сисатлар кими бахырә он-лара һесабагт вермәји өзүнә рәва билмир;
3. Президент вә онун командасы сијасәтин "алфа вә омегагы" дыр;
4. Президент өлкәдәки сијаси тә"сисат вә тәшкилатларын чоһундан өзүнү тәричид едәрәк дәвләтдә јекәнә адам олур вә апардыгы өз сијасәтинә дә анчаг өзү мәс"улијјәт дашыыр.

Бизә елә кәлир ки, О'Доинелин делегатив демократијанын гејд етдији чәһәтләр демократик һакимијәтин президент системинә хәс чоһлуғ мәнтигинин патоложи нә-

тичәсинә аиддыр.

Ашағыдакы һөкмләр нәзәр јетирәк: президент ситемли демократија өз мәнтиги сәјәсиндә һакимијәтә ашағыдакыларын кәлмәјинә шәраит јардыр:

1. Бирбаша үмүмхал сечкиләриндә сечилмиш президентләрин;
  2. Халг е"тимадыны газанмыш президентләрин;
- Президентләрин системли ашағыдакыларын һакимијәтә кәлмәсинә шәраит јар-дыр:

(1) Шахсән халгын е"тимадыны газандыларыны күман едән президентләрин вә (2) али ганунверичи органын әкәр үзләринин мүдафия етмәдији президентләрин. Беләликлә, президент демократијасынын өз мәнтиги ашағыдакыларын јаранмасына сәбб верир:

1. Өлкәнин бөјүк сијаси даирәләринә мејдан охујараг президентләрин сијаси хәтг јеритмәләринә (али ганунверичи орган вә сијаси партијалар) вә (2)"дәвләт киши-си" сијаси методу илә ишләмәјә үстүнлүк вериб сијаси даирәләрдә вә еләчә дә бу-тәби ки, дикәр тилдә дә мөвчүд ола биләр, дикәр дәвләт гурулушунун парламент системли чоһлуғ мәсәләси јәгин ки, буна мане олур.

Нә үчүн дүндәдә парламент типли чоһпартијалы системә малик бу гәдәр чоһ өлкә олдуғу һалда, президент типли чоһпартијалы системә малик вә мүјәјән мүддәт һеч олмаса мөвчүд олмуш бир өлкә белә јохдур? Дәвләт гурулушунун парламент систем-индә кәчң сијаси партијалар һаким коалисидәдә иштирак едәрәк һөкүмәтин институ-ционал үзүнә чеврилләр вә чоһ вахт һәнкик назирләр портфелинин бөлүшдүрүлмәсиндә вә һәтта кабинет узвү тә"јин олунан конкрет наизмәдләр бәра-синдә разылыг еләдә етмәк мүмкүн олур. Коалисиданын һаким партијасынын бүтүн үзләри әмәкдәшләрә мейлидирләр, чүнки истамирләр ки, онларын тәшкил етдији һөкүмәт истә"фаја чыхсын. Бу һалда өлкәнин али ганунверичи органында кифәјәт гәдәр тәмсил олунмуш дәрәд, беш вә һәтта алты сијаси партијадан ибарәт демократ-ик системин фәјдалы шәкилдә фәалијәт кәстәрмәси мүмкүндүр.

Демократијанын президент моделиндә сијаси партија партија коалисидасы чә-чивосиндә әмәкдәшләрә аз мейл кәстәрирләр. Президент вәзифәси бөлүнмәздир. Президент мүхәлиф сијаси партијаларын үзләрини өзү сечә биләр, айдындыр ки, өзүнүнкүндән башга вә кабинетдә әрбү-әрбү назир вәзифәсинә тә"јин едәр, лакин бу заман һәмин наизмәдләр коалисиданын бир-биринә бағлы партија узвү кими дејил, шәкси принципләрә көрә сечилләр. Беләликлә, әкәр президент партијасы өлкәнин али ганунверичи органында 10%дан аз јер алырса (мәсәлән, бу чүр һал Бразилијанын президенти Коллораја үз вермиш иди) президент мөчбүрдүр өлкәнин парламентдә тәрәфдарларынын азыг тәшкил едә-едә өлкәни идарә етсин вә она көрә дә партија коалисидасы јаратмаға аз мейл кәстәрир. Тәкяр-тәкяр сәсвермә-ләр кечирәрәк президент өввәл-ахыр ганунверичи органы ону мүдафия етмәјә вад-дәр едәр вә јахүд парламент үзләринин чоһунун сәсини "сатын алар", дикәл вә чүр дилә тутмалар вә сатыналмалар шәрги Авропа вә Латын Америкасынын кәчң демократ-ик өлкәләринин е"лан етдији сијаси, игтисади вә социал ислаһатлар кечирмәк планы илә бир араја сымыр.

Дикәр дәвләтләрин тәчрүбәсинә әсәсән демәк олар ки, тарихи ән"әнәләрә көрә өлкәләриндә чоһпартијалы системин олмасына дәрин инам бәсләјән Шәрги Авропа вә Латын Америкасы өлкәләринин сијаси рәһбәрләри өлкәсинә вә өзүнә зијан вура-раг демократијанын президент үслуну сечилрләр. Мәсәлән, Бразилијадә сијаси партијаларын башыпозуғлуғу вә тәшкилатсызлыгы нәтичәсиндә һакимијәтин прези-дент вә ганунверичи органдарынын мүнәсибәтиндә чыхылмаз вәзијәт јаратмышды, бу да ганунверичи органын фәалијәтинин дондурүлмәсына кәтириб чыхарыды. Өлкәдә демократија өз көврәк адымларыны јеничә атдыгы бир заманда Бразилија шәраитиндә партијаларын башыпозуғлуғу, интизамсызлыгы вә партија системиндә-ки кобуд нөгсанлар өз тә"сирини сечки системинә дә кәстәрмишди ки, бурада про-порционал нумәјәндәнин принципи вә ачыг партија сийаһыдары системли мөвчүддүр. 1990-чы ил сечкиләриндә нәтичәдә Бразилијанын депутатлар палатасы-на 8,5 дахили партија узвү, шәта исә 6,0 дахили партија узвү сечилди. Бу рағам-ләр һәмин өлкәдә демократијанын төһлүкә гаршысында олдуғуну кәстәрир. Назәрә алмаг лазымдыр ки, президент типли демократик системләрдә дахили партијаларын сәјү 2, 6-ны ашмыр.

Бундан башга истәнлән өлкә султанлыг, тоталитаризм вә јахүд еркән посттотали-таризмин идеал системинә даһа чоһ үјүгн кәлирса, һәмин өлкәнин сијаси гурулушу вә вәтәндәш чәмијјәт структуру даһа примитив вә бәсит олур. Бу шәраитдә султан-лыг, тоталитаризм вә јахүд еркән посттоталитаризм мөрһәләсиндән дәвләт гурулу-

шунун президент системинə кечеркən, сечилмиш сийаси курса тактик бахымдан дүзəлишләр вермек үчүн зəрури олан азадлыглар вəтəндаш вə сийаси чəмијјəтдə мəн-
дулдашыр, белə ки, һəкүмəтин башчысы сарт вахт чəрчивəsi дөврүнə сечилди ки,
бу заман ону һакимийјəтдән узаклашдырмаг гəјри-мүмкүндүр (мәсəlән, Күрчүстан
Республикасында). Бу чүр өлкөлəрдән фəргли олараг Болгарыстанда посттоталит-
ризмдән демократијаға кечид өзүндə парламентчилијин вачиб өлəмəтлəрини дашы-
ыр ки, бу да дөврүн тəлəблəri əсасында сийаси курса дүзəлишләр вермек үчүн
јаранмагда олан сийаси чəмијјəтə назирләр кабинетинин башчысыны дəјишмек им-
кан верир.

Полшада конститусија ислаһатлары президентин ролуну күчлəндирмек фикрилə
ојнаырлар, бурада сийаси партијаларын башыпозулугу Бразилијадакындан үстүн-
дүр. 1911-чи илдə Полшада сєјмə кечирилən сечкилəрин нəтичəсинə көрə парла-
ментдə јер алан дахили партијаларын саяы 10, 8 иди. Бу заман Бразилијадакы кими
Полшада да али ганунверичи органа намыздəлəрини кечирмиш партијаларын əксə-
ријјəти ајдын програма малик дєјиллєрвə сийаси рəһбєрлєр һакимийјəт уғрунда мү-
баризэдə үмуми курултулу сөзлəрдən истифаде едирлєр. Сөрөнчəмиымыздакы
фактлар ону кəстєрир ки, əкєр Полша һəкүмəти халис президент системини сечсə,
бу өлкэдə демократијанын бəргєрар олмасына зијан вурачгдыр.

Конститусија гурулушунун мухтəлиф системлəri мəнтигиндən ашағыдакы суалла-
ра суал тəрəјир: "Нə үчүн президент типли демократик өлкөлəрдə назирләр өз вəзи-
фəлєриндə аз мүддэтə галырлар?" вə "Нə үчүн һəјатлары боју онлары бу вəзифəјə
икинчи дəфə надир халларда тəјин едирлєр?" Президентләр адəтən али ганунверичи
органын үзлєринин əксəријјəти тəрафиндən мүдафиə олунмур дєјє, онлар на
зирлəрин васитəсилə даима өлчəтмəз мəгсəдлєринə - дөвлəт сийасəтинин вачиб
мəсəлєлєри үзрə ганунверичилəрин əксəр сєсини газанмаг мəгсəдлєринə чəтмаг
истəјирлєр. Президент системиндən фəргли олараг парламент типли демократијада
партија коалисијасы јаратмагла ганунверичилəрин əксəр сєсини газанмагла Назир-
лєр Кабинетинин һəјəтинин тез-тез дəјишмəсини лүзүмсуз едир. Бундан башга һə-
күмəтдə башлыча дөвлəт вəзифəлєрини тутан назирләр адəтən өз сийаси
партијалары илə мəһкəм əлагə сахлајырлар. һаким партија коалисија јарадыларкən
вə јахүд һəјəти дəјишєркən тез-тез онлары јенидən өз вəзифəлєринə тəјин едир-
лєр.

Президент типли демократик системлəрдə назирләр бирбаша президентлə əлагə-
лидирлєр, президент узаклашдырылдыгда онунла бирликдə истə фəја чыхмаг мəч-
буријјəтиндєдирлєр вə бир гəјда олараг һəјатларынын сонунə кими бир дə назир
портфелинə јижələнирлєр.

НƏТИЧƏ

Кəлин кəтирдийимиз дəлиллəрдən доған ашағыдакы мəсəлəјə бахаг. Нə үчүн де-
мократијанын халис парламент усулу президент усулундан фəргли олараг демокра-
тијанын күчлəндирилмəsi үчүн даға мунасиб шəраит јарадыр? Зəннимизчə, биз
инди чəсарəтлə һəки верə билєрик ки, чəвабымыз ашағыдакы нəзəri чəһəтдən дє-
јилən вə емпирик чəһəтдən сезилчєк мєјллəрдə өзүнү кəстєрир:

1. һəкүмəтин програмыны јеринə јетирмек үчүн али ганунверичи органын үзлєри-
нин əксəр сєсини газанмаға сөвг едир;
2. Чохпартијалылыг шəраитиндə өлкəни идарə етмек үчүн кениш имканлар јара-
дыр;
3. Ичраедичи һакимийјəтин һакимийјəтдə галмаг үчүн конститусија принциплєрини
позмаға вадар едən шəраит јаратмаға аз мєјлидир вə али ичраедичи һакимийјəтин
бу чүр аддым атмаға чəсарəт едən нумəјəндəлєрини һакимийјəтдən узаклашдырмаг
мəгсəдилə тəјирли механизмлєр јарадыр;
4. һəрби чеврилишлєрə аз мєјлидир;

5. Партија нумəјəндəлєринин вə һəкүмəт үзлєринин һакимийјəтдə узун мүддət
галмалары үчүн мунасиб шəраит јарадыр ки, бунунла да ганунчулугу мəһкəмлєдир
вə чəмијјəти сийаси мəсəлєлєрдə даға камил едир.

Демократијанын парламент системиндə аналитик бөлкү тəмајүллəri бир-биринə
гаршылыгы шəкилдə тəјир едир вə ахырда бир там системдə говушурлар вə бир-
биринə кəмєк едирлєр. Бу чүр систем азадлыг дərəчəсини артырыр, бундан да де-
мократијанын мəһкəмлəндирилмəsi мəрһəлєсиндə сийасəтчилєр бирлєширлєр.
Аналитик бөлкү тəмајүллəri президент ситеминə хас олдугда да, бир-биринə гар-
шылыгы шəкилдə багы олан систем јарадырлар, лəкин бу заман чəмијјəтдə де-
мократијанын мəһкəмлəндирилмəсинə онлар мане олурлар.

Тəгдим едəни һəкүмəт һачызадə

МƏНƏММƏД ƏМИН БƏЈИН ВƏСИЈЈƏТИ

Əлимəммəd Нəбибəјлини Америка Бирлəшмиш Штатлары Ијел Университетинин доктору Чорч Вилјам Рассел Аллахлар дилинин əлифбасыны тапан əмин адландырмашыдыр.

Ə. Нəбибəјли рəсəмлыг (орноменталист), астролокија (тəгвим), тарих (эпиграфика), филолокија (сосо-лингвистика) вə ən нəһажət дунјада мөвчуд олан 350-дән чох əлифбаны əвəз едe билeчeк чоз орижинал Бeјнəлхалг Əлифбанын муəллифидир. Ə. Нəбибəјли һаггында, онун јарадычылыгынын ајры-ајры сaһeлeрi һаггында апардычымыз тeдигат ишинин нeтичeлeрини охучуларымыза чaтырмаға чалышачагы. Инди исə онун гeлeмe алдыгы Мeһeммeд Əмин Рeсулзадeнин һаггындакы кичик хaтирeсини рeдактe етмeклe охучуларымыза тeгдим едирик. Бир дe əвиз охучуларымыздан Əлимəммəd Нəбибəјлинин нeјaт вe јарадычылыгына даир əлeринe дүшмүч сeнeдлeри, мe"луматлары рeдаксиямыза тeгдим eтмeлeрини рича едирик.

Хaтирeни тeгдим едир Зијадхан

Бу илин əлaмeтдар һадисeлeриндeн бири Əбүлфəз Елчибeјин Москва сeфeри вe рус-Азeрбajчaн данышыглары, мугавилeлeрин имзаланмасы, Азeрбajчaнын Русија илe достлуг əлaгeлeринин јаранмасыдыр.

Бу акта гол гојулмасы узун иллeр үрeјимдe галмыш бир хaтирeни - 1943-чү илдe Бухарест шeһeриндe Мeһeммeд Əмин бeј Рeсулзадe илe кeрүшлeрини гeјдe алмагыма сeбeбдир.

Мeн, 1943-чү илин јанварында Румынија eрaзинe кeчмишдим вe Констанса шeһeриндe коммeрсия илe мeшгул олмагыма наил олмушдум. Əсир дүшмүш азeрбajчaнлы əскeрлeрe кeмeк едир, онларын алман дүшeкeлeриндeн гачмасына, јахуд чаныны сағ сахлаја билeчeк ишлeрe дүзeлмeсинe кeмeклик eтмeклe дe мeшгул олурдум.

Бир кeрe азeрбajчaнлылардан 28 нe-

фeрини алман һeрби дүшeкeсиндeн хилас едe билмишдим вe онлары Түркијe кeчирмeк үчүн Бухарест шeһeринин eзүнe кeтүрүб кeлмишдим. Бу мeгсeдлe Бухарестдeки түрк сeфeри Танры Əвeл бeјдeн бизим бу мeгсeдимизe наил олмаға кeмeк кeстeрмeсини хaһиш eтдим. Əлбeттe, о, мeни таныјырды. Лaкин о, "Русијадан кeлмиш eз eвлaдымы да Түркијe eрaзинe бeрaхa билмeрeм, мeн Түркијeјe вeбa хeстeлији јaја билмeрeм" - дeјe рeдд eтди. Амма сизe олан кeмeји бeрaдa бачарам. Əкeр бир нeфeр јaхшы сүрүчү вeрса, он eз јаныма ишe гeбул eдeрeм, сонрасы сизин ишиниз eјил".

Мeним јолдашларымдан бири - Бакынын Сарај кeндиндeн олан Мeзaһир Гулиеви бачарыглы сүрүчү кими eртeси күн eзүмлe апарыб тeгдим eтдим. Бeлeликлe, Мeзaһир Танры Əвeлин јанында сүрүчү ишлeмeјe башлады вe бүтүн ишлeримизи сaһнама сала билдик. Мeзaһир бир нечa күн иди ки, ишлeјирди. Кeлиб мeнe хeбeр вeрди ки, о, Мeһeммeд Əмин Рeсулзадe илe кeрүшүб, сeһeбeт едиб вe мeним һаггында, фeалијeтим бaрeдe она мe"лумат вeриб. Əзлeрини дe алман дүшeкeсиндeн хилас eтдијими она данышыб вe əлeвe eтди ки, Мeһeммeд Əмин бeј сизи eзүнүн јашадыгы eвиндe кeрмeк истeјир. Бу тeклиф мeним үчүн кeзeлнeмeз олду, һeм дe чох тeһлүкeли иди. Доғрусу, онун адыны eшидeндe дeрһал мугавачылыгы, Азeрбajчaн халгынын eн гeддар дүшмeни вe с. һаггында eшитдијим фикирлeр јaдымда чaланды. Мeн истeр-истeмeз фикирлeшмeли олдум. Чүнки алманларла, түрклeрлe, полјакларла, болгарларла, умуијeтлe Аврoпа eлкeлeринин һeрбичилeри илe онун "Совет һeкумeтинин eлeјинe" ишлeдijини eшитмишдим. Амма, онун кeрүшүндeн дe имтина eдe билмeздим. Фикирлeшдикчe eзүмүн вe айлeмизин тaлeји кeлиб дурурду кeзүмүн eнүндe, дeјирдим бeлкe о да бeј олдуғу үчүн eз халгына дүшмeн кими тeгдим олунуб.

Мeзaһир вe"д eтдији вaхтда кeлиб мeни онун кeрүшүнe апарды. Кeрүш мeн тeсeввүр eтдијим кими олмады. Мeн М. Ə. Рeсулзадeни гeјри-ади, гeзeбли, бeјүк чүссeли, һeм дe чиркин адам кими тeсeввүр едирдим. Амма, Мeһeммeд Əмин бeј орта јашлы, нурани, чох мeһрибан, кeзeл бaхышылы бир адам иди. Саламлашды. О, бизи елe илк кeрүшдeн догма вeтeндeн кeлмиш, һeсрeтиндe олдуғу eн eзиз адамы кими сeмиимийeтлe гаршылады. Мeн индијe гeдeр пис фикирдe олдуғум бу адамдан елe илк кeрүшдe дахилeн хeчaлeт чeкдим. Бу һалы, кeчирдијим һиссeлeри инди дe сeзлe јазмағ, диллe дeмeк игтидарында дeјилeм. Мeн чох кичик јашларымдан айлeмиздe о заманын чохлу зијaлыларыны кeрe билмишдим. Əлaвe оларaғ, Бакыда тeһсил алдығым педагожи техникумун 1930-чү иллeрдe олан муəллимлeри, хүссeилe кeһнe зијaлыларын дeмeк олар ки, eксeријeтини кeрe билмишдим. Инди eвиндe онун бизe гаршы олан бу сeмиимийeтини һeч кeслe мугaјисe едe билмирдим. Елe һeмин күндeн дe Мeһeммeд Əмин бeјин вургуну олдум. Тeз-тeз кeрүшмeли олурдум. Мeним онула сeһeбeтлeрим Азeрбajчaнда кeрдүклeрим һаггында, онун башына кeлeн eһвалaтлар һаггында олурду. Сeһeбeт əсeсeн умуилeшиб Азeрбajчaнла битирди. Ишимизи исe əсeсeн eсир дүшмүш азeрбajчaнлылары хилас eтмeк, мүхтeлиф јeрлeрдe јeрлeшдирмeк иди. Онун иши һeддиндeн чох иди, јорулмағ билмирди.

Мeн онун бир нечe eлјазмасыны иллустрасия eтмишдим. Амма чапа eслeһaт билмeди. Дeди, һeлe тeздир, аллаһ гојса бeлe ишлeри Азeрбajчaнда eдeрсeн. Мeним јашым 30-а чaтмағ үзрe иди. Азeрбajчaн һаггында чох кeниш мe"луматым вaрды. Бир дeфe о, сeһeбeт заманы мeнe мурачиeтлe: - Сeн зeкaлы оғлансан, нe үчүн бизим Азeрбajчaн лeкиoнуна јазылмамсыан? - дeјe сорушду. Мeн динмeдим. Бунун онун хошунa кeлмeдijини һисс eдe билдим. Мeн "Азeрбajчaн мугeлманлары болшевиизм дүшмeнлeридир" башлыгы илe Харковда чыхан "Нова Украина" гeзeтиндe дeрч eтдијими мeғaлeни она кeстeрдим вe лe-

киoна бeлe кeмeк едe билeрeм дeдим. Даһа бир суал "комсомолда олмусанмы" дeди. Бeли, атамы вe башга гојумларымы күллeлeјиб eвимизи дағымышыдылар. Мeн дe бағилијамы дeјишиб Бакыја гачыб мeктeбe дахил ола билмишдим. Комсомолда дахил олуб, мeктeби e"ла гийeтлeрлe битирмишдим. Актив комсомолчу кими халғ мaрифи комиссарлыгында ишлeјирдим. 1937-чи илдe халғ дүшмeнинин оғлу кими ифшa олунуб иш вe комсомолдан говулдум. Мeн болшевиизм ич үзүнү даһа јaхшы кeрe билмишдик, - дeдим. Бeлe сeһeбeтлeр ону чох мaрағландырыды. Онсуз да онун Азeрбajчaн һаггында, Совет һакимийeти дeврүнүн бүтүн иллeри һаггында чохлу мe"луматы вaрды. Она Бахмaјарaғ, о, мeнe чохлу суаллар вeрирди. Мeним чaвaбларымын чоху онун əввeлчe билдиклeрини бир даһа тeсдиг едирди. Бeлe һалларда чaвaбларын чохуну гeлeмe дe алырды. О, дeјирди: eкeр болшевиклeрин тeчaвүз-кар силaһны басгыны олмаса иди, русларла достлуг мугаисeти һeр ики тeрeфин хeјринe оларды. Миллeтин бeлe ишлeрдe күнаһы јoхду, импeрија тeрeфдарларынын ишидир.

О, дeјирди ки, миллeтчи, шовинист рус мe"мурларыны рус халгы вe рус зијaлысы сaјмағ доғру дeјил. Eвиндe рус дилиндe јазылмыш хeли китаб диггeти чeлб едирди. О, Ленинин Пушкинин бир дeфe дe адыны чeкмeмeсини она јарашмајан, бағышланылмаз һал сaјырды. О заманлар русларла тичaрeт əлaғасыни кeнишлeндирмeк фикриндe олдуғларыны да дeјирди.

Инди исə Əбүлфəз Елчибeјин сон Москва сeфeри, о заманлар илк Демократик дeвлeт гуруларкeн М. Ə. Рeсулзадeнин Русија - Азeрбajчaн мугаисeбeтлeри һаггында нeзeрдe тутулмуш плaнлары илe eјни истигaмeтe јeнeлмeси 50 ил бундан əввeл Бухарест шeһeриндe eшитдијим сeздeри елe бил Əбүлфəз бeјe бу күн чaтырмағ мeгсeдилe мeнe вaсијeт етмишдир.

Мeн бу вaсијeти 50 ил кeчeндeн сонра тeгдим едирeм.

Ə. Нəбибəјли

”ҶАВАБЫНЫ ТАРИХ ВЕРӘЧӘҚДИР” ...

”Ҷавабыны тарих верәчәқдир”... китабы халгымызын мұхтәлиф илләрдә репрессияларә мә”руз галмыш өвладларынын ачы тәлејиндән бәһс едир. XX әсрин фыртыналы илләринин гурбаны олмуш бу инсанлар вә онларын аиләләри бөјүк әзабларә, ишкәнчәләрә дүчәр едилмишләр. Әсрин әввәләриндә Шәргдә илк азад республика гуран Азәрбајчан өвладлары аз сонра бу мүстәгиллијин әзабларыны өз ганларында вә чанларында, дүнјаја сәпәләнмиш, сүркүн олунмуш аиләләринин изтирабларында јашадылар.

Худадат бәј Рәфибәјли вә Соловикија сүркүн едилмиш мүсаватчылардан Ибраһим Атакишијев, Мирзаға Ахундзаде, Ҷаһанкир Агајев, Гулам Ахундов, Тејмур Әлијев ... вә башгаларына белә бир өмүр гисмәт олуб.

”Мүсаватчы аиләләринин тәлеји”, ”Мүсаватчыларын ачлыг аксијасы”, ”Бир рајонун фақиәси - Балакән” вә с. башлыглар китабын ән охунаглы сәһифәләридир.

Китабын бөјүк бир фәсли ”Азәрбајчан мүасир әдәбијјаты” адланыр. Бу фәсилдә Алмас Илдырым, Алптәкин, Күлтәкин вә башга муһачир јазычы вә шаирләримизин ағыр тәлејиндән, јарадычылыгындан сәһбәт ачылыр.

Бу китабын бир мәзијјәти дә онун сәһифәләрини бәзәјән надир шәкилләрлә зәнкин олмасыдыр. М. Ф. Ахундовун нәвәси Фәтәли Рәшид оғлу Ахундовун, М. Ә. Рәсулзадәнин оғлу Рәсулун, мүсаватын јарадычыларындан олан Мәһәммәд Әли Рәсулоғлунун шәкилләри буна чанлы мисалдыр.

Охучу дост! Бу китаб һәр сәһифәсидән ган сызан тарихимизин чанлы салнамәсидир. Ону охужуб нәтичә чыхармаг һәр бир Азәрбајчан түркүнүн борчудур. Сәни дә бу борчу јеринә јетирмәјә дә”вәт едирик.

ANKARADA MƏHƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏ ANADOLU LİTSEYİ
